

Salát Gergely

A régi Kína története

中国古代简史

绍莱特著

ELTE Konfuciusz Intézet

罗兰大学孔子学院

匈牙利布达佩斯

Budapest, 2009

Konfuciusz Könyvtár 1.

Konfuciusz Füzetek 1.
Sorozatszerkesztő: Salát Gergely

© Salát Gergely 2009

Kiadja az ELTE Konfuciusz Intézet
Felelős kiadó: Dr. Hamar Imre
Cím: ELTE Konfuciusz Intézet, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F
Tel.: (36)-(1)-411-65-97
Fax: (36)-(1)-411-65-98
www.konfuciuszintezet.hu
media@konfuciuszintezet.hu

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	5
I. FÖLDRAJZI KÖRNYEZET	7
Kína fekvése, területe	7
Kína és a kínaiak elnevezései	7
Kína domborzata, vizei	8
Kína éghajlata	9
Ásványkincsek.....	9
Kína népessége	9
Nemzetiségek	10
Külső- és Belső-Kína	11
Észak- és Dél-Kína	12
Közigazgatási felosztás	12
Taiwan problémája	13
Régiók	13
Főbb városok.....	16
Történeti fővárosok.....	18
II. ÁLTALÁNOS TUDNIVALÓK.....	19
A kínai nyelv.....	19
Névadás.....	22
A hagyományos kínai világkép	23
A kínai történelemszemlélet.....	23
A kínai történelem forrásai.....	25
III. A KÍNAI ŐSKOR	28
1. A kínaiak eredete	28
2. A neolit kor	28
3. A kultúrhéroszok	29
4. A Xia-dinasztia	29
5. A Shang-dinasztia	30
IV. A ZHOU-KOR.....	32
1. A Nyugati Zhou (Xi Zhou 西周 – Kr. e. 11. sz.-771).....	32
2. A Keleti Zhou (Dong Zhou Kr. e. 771-256).....	33
3. A Keleti Zhou korának kultúrája.....	34
4. Qin állam felemelkedése.....	42

V. A CSÁSZÁRSÁG ELSŐ ÉVEZREDE	43
1. A Qin-dinasztia (Kr. e. 221–206)	43
2. A Han-dinasztia (Kr. e. 206–Kr. u. 220)	45
3. A széttagotság korszaka (A Hat dinasztia kora, 220–589)	50
4. A Sui-dinasztia (581–618)	54
5. A Tang-dinasztia (618–907)	55
6. Az Öt dinasztia kora (907–960)	59
VI. A CSÁSZÁRSÁG MÁSODIK ÉVEZREDE.....	60
1. A Song-dinasztia (960–1279)	60
2. A mongol Yuan-dinasztia (1271–1368)	64
3. A Ming-kor (1368–1644).....	66
4. A Qing-kor (1644–1911).....	72
VII. ÁLTALÁNOS TENDENCIÁK A KÍNAI TÖRTÉNELEMBEN	84
FÜGGELÉK.....	89

ELŐSZÓ

A jelen kiadvány a *Kínai országismeret (Földrajz - Történelem - Nyelv)* című jegyzet (Budapest, Külkereskedelmi Főiskola, Keleti Kommunikációs és Továbbképző Intézet, 1999, szerk. Hidasi Judit) kínai történelemmel foglalkozó részének átdolgozott, kibővített változata.

A jegyzetben a kínai nevek és kifejezések a Kínai Népköztársaságban hivatalos *pinjin* átírással szerepelnek, kivéve néhány, másként meghonosodott szót (pl. Peking, Jangce, Kanton). Az I. fejezetben (Földrajzi környezet) a kínai írásjegyeket egyszerűsített formájukban közöljük. A kötet többi, történelmi-kulturális részében az írásjegyek hagyományos változatát adjuk meg.

Az írásjegyek bevitelében és az átírások egységesítésében nyújtott segítségéért köszönet illeti Kovács Gábort.

前言

这部出版物是由匈牙利罗兰大学孔子学院出版的、以《孔子学院手册》命名的系列丛书中的第一部。孔子学院出版这套系列丛书的目的在于，让与中国及中国历史、文化相关的学术论文、教科书或研究成果得以面世，不仅以油墨的形式，而且通过网络的重要途径。

本部作品的书名为《古代中国历史》，首先对于那些想要了解中国历史的大学生们来说，这是一部深入浅出的教科书。本书以中国历史为主题，从历史的初期一直讲到1911年皇权覆灭。第一章简述了中国的地理环境、自然资源、气候条件、重要城市以及居住的民族。第二章着重介绍了几个对那些试图理解中国历史的人来说务必掌握的文化特点（譬如，中国的语言，起名的习惯，传统的民族精神，历史的观点及其史料来源等）。第三章从中国远古时代开始，介绍了一部分新石器文化，夏朝与商朝文化，以及那些与中国人的最早期历史紧密相关的神话与传说。第四章的主要内容围绕着周朝的漫长统治（公元前11世纪-公元前221年），那是古代中国的经典时期。这部分的话题还延展到了当时百家争鸣的哲学传统，那些哲学遗产后来对中国产生了决定性影响。第四章讲述了中国皇朝时代的第一个百年（公元前221年-公元后960年），按照中国的传统从一个朝代讲到下一个朝代。第六章则从皇朝时代的第二个百年一直演义到传统中华文明的历史颠峰，之后从19世纪走向衰败，最后在1911年导致皇权覆灭。第七章介绍了几个自古至今无处不在重要的思潮，并且阐述其重要意义，它们不仅贯通于整个中国历史，而且在中国影响至今。尽管这套丛书的每部作品首先着眼于史实与事件的介绍，但也将尽量提及相应历史时期的文化、社会、经济等领域的最重要的情况。

本书作者绍莱特博士（Dr. Salát Gergely）为汉学家、罗兰大学文学院中文系助教、罗兰大学孔子学院现代中国研究中心负责人。

I. FÖLDRAJZI KÖRNYEZET

Kína fekvése, területe

Kína Ázsia keleti részén fekszik. Területe 9,6 millió négyzetkilométer, Oroszország és Kanada után a Föld harmadik legnagyobb országa.

A körülbelül Európa méretű ország jelenleg a következő államokkal határos: Észak-Korea (Koreai Népi Demokratikus Köztársaság), Oroszország, Mongólia, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tadzsiszkisztán, Afganisztán, Pakisztán, India, Nepál, Bhután, Myanmar (Burma), Laosz és Vietnam. A kínai szárazföldet keleten és délen a Bohai-tenger, a Sárga-tenger, a Kelet-kínai-tenger és a Dél-kínai-tenger szegélyezi. A kínai felségvizeken több mint 5000 sziget fekszik, amelyek közül a két legnagyobb Taiwan 台湾 és Hainan 海南.

A mai Kína területének jelentős része történelmileg nem tartozott szervesen Kínához, csak az utóbbi néhány évszázadban foglalták el a kínai császári seregek. Ilyen Kelet- és Észak-Kína nagy, ma is főleg nemzeti kisebbségek által lakott része, például Tibet (Xizang 西藏) és Kelet-Turkesztán (Xinjiang 新疆).

Kína és a kínaiak elnevezései

Saját országukra a kínaiak általában az éppen hatalmon lévő vagy egy korábbi dinasztia elnevezésével utaltak. A Zhou-kortól néha használták a „Középső Országok” (Zhongguo 中国) elnevezést is, mely eredetileg a kínai területek központjában fekvő fejedelemségeket jelölte, később, az egységes birodalom létrejöttével, már egész Kínát (ekkortól a Középső Birodalom fordítás a helyesebb). Ennek irodalmibb változata a Zhonghua 中华 („Középső Virágzás”). Használatos volt még a Huaxia 华夏 elnevezés is, mely a legelső dinasztia nevéből származott. Sokszor Kínát jelentette a Tianxia 天下 („Égalatti”, „Minden, ami az Ég alatt van”) kifejezés is – ennek eredeti jelentése „az egész világ”, de a világ és Kína fogalma gyakran összemosódott. Rövidítésekben, szóösszetételekben a Hua 华 is kínát jelenti. Ma Kína hivatalos neve Zhonghua Renmin Gongheguo 中华人民共和国, a leggyakrabban használt elnevezés a Zhongguo. A történeti forrásokban számos egyéb elnevezés is létezik Kínára, pl. Sihai 四海 („A négy tengeren belüli terület”), Jiuzhou 九州 (Kilenc Tartomány), Shenzhou 神州 (Isteni Tartományok) stb. A szárazföldi Kínát, vagyis a Kínai Népköztársaság által uralt területeket Dalu 大陆 („Kontinens”) néven szokták emlegetni.

A kínaiak elsősorban nem etnikai vagy nyelvi alapon különböztették meg magukat a többi néptől, hanem annak alapján, hogy azok átvették-e a kínai kultúra vívmányait (írás, naptár, szertartások stb.). Etnikumként a Han-kor (Kr. e. 206–Kr. u. 220) utáni időkben kezdték magukat *hanok*nak 汉 nevezni, hogy megkülönböztessék magukat az Észak-Kínát meghódító nomádoktól. Az etnikumot, amelyet mi „kínainak” nevezünk, ma is *hannak* nevezik. Ettől jelentésben eltér az általában szintén „kínainak” fordított

Zhongguo ren 中国人 („kínai ember”), amely Kína valamennyi lakóját jelöli, vagyis nem csak a *han* nemzetiségűeket.

Kína domborzata, vizei

Erősen leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy Kína területe nyugatról keletre lépcsőzeten lejt. Nyugaton nagyrészt magas hegységek találhatók – Himalája, Kunlun, Tianshan stb. –, valamint a Qinghai-tibeti-fennsík, innen keletre haladva egyre alacsonyabb hegységek és fennsíkok következnek, s végül az ország keleti felének nagy része alföld. Az ország szárazföldi területének több mint kétharmadát hegységek foglalják el.

Kínának több mint 1500 folyója van. A domborzatnak megfelelően Kína fő folyói nyugatról keletre folynak. A legnagyobb közülük mind vízhozamban, mind hosszúságban a 6300 km hosszú Jangce (Changjiang 长江, „Hosszú Folyam”, történeti szövegekben csak Jiang 江, „a Folyam”), amely a világ harmadik leghosszabb folyója. Tibetben ered, áthalad a „Kína rizsestáljának” is nevezett Sichuani-medencén, majd a keleti alföldeken át a Kelet-kínai-tengerbe ömlik Shanghai 上海 közelében. Nemrég a Jangce-folyón épült fel a világ legnagyobb, sok vitát kiváltó gátja, a Három-szoros Erőmű.

Kína második legnagyobb folyója, a Sárga-folyó (Huanghe 黄河, történeti szövegekben csak He 河, „a Folyó”) 5400 km hosszú, a Tibet melletti Qinghai 青海 tartományban ered, s az Észak-Kínai síkságon átfolyva a Bohai-tengerbe ömlik. Átlagos vízhozama egyhuszada a Jangce vízhozamának. A viszonylag kiszámítható Jangcével szemben a Sárga-folyó rendkívül szeszélyes, csak kis hajókkal hajózható, vízhozama nagyon változékony, egyes szakaszokon rendszeresen kiszárad. Hatalmas mennyiségű sárga lösz hoz magával Észak-Kína löszfennsíkjairól (innen kapta a nevét is), ezt az alsó folyásánál lerakja, ezzel gyakran feltöltve medrét. A folyó a történelem folyamán rengeteg problémát okozott árvizeivel, mederváltoztatásaival. Ma is sok gond van vele, egyes helyeken például magasan a körülötte elterülő földek fölött folyik gátak közé szorítva, melyeket az iszaplerakódás miatt időről időre meg kell magasítani. A Sárga-folyó völgyét a kínai civilizáció bölcsőjeként tartják számon. Itt alakultak ki az első kínai államcskák, melyeket talán éppen a Sárga-folyó szabályozásának igénye hozott létre.

A Jangce és a Huanghe mellett fontos folyam még a kínai-orsz határon folyó Heilongjiang 黑龙江 („Fekete Sárkány-folyam”, orosz nevén Amur), a Dél-kínai-tengerbe ömlő Gyöngy-folyó (Zhujiang 珠江), valamint a Jangce és a Sárga-folyó között, velük nagyjából párhuzamosan folyó Huai-folyó (Huaihe 淮河).

Fontos vízi út volt valaha az 1800 km hosszú Nagy-csatorna (Dayunhe 大运河), amely a Jangcétől pár száz kilométerre délre fekvő Hangzhou 杭州 városát kötötte össze Pekinggel (Beijing 北京). Nagy része mára már karbantartás hiányában eliszaposodott vagy kiszáradt, s az észak-dél irányú személy- és áruszállítás feladatát a vasút vette át.

Kína éghajlata

Kína éghajlata a nagy területi kiterjedés miatt igen változatos. Legnagyobb része szárazföldi éghajlatú, de déli területei már a tropikus és szubtropikus övezetben található, míg északi területei a hideg övhöz fekszenek közel. A domborzatnak megfelelően Kínában jócskán találunk magashegységi, valamint sivatagi éghajlatú területeket is. Az ország déli és keleti területei monszun hatás alatt állnak: tavasszal és nyáron a Csendes-óceán felől érkező meleg monszun szelek sok csapadékot hoznak, így a nyár Kína nagy részén meleg és csapadékos. Télen viszont északnyugat felé haladva – az északnyugati kontinentális szélnek köszönhetően – egyre szárazabb és hidegebb az időjárás. Tehát délkeleten a nyár forró és csapadékos, a tél enyhe és csapadékos, míg északnyugaton a nyár forró és csapadékos, a tél hideg és száraz. Természetesen egyes területeken a domborzat jelentősen módosítja ezeket a tendenciákat.

A kínai kultúra központja a Kr. u. I. évezred végéig a Sárga-folyó alföldje volt, ahol a szárazföldi éghajlat a jellemző. Ezért a kínai gondolkodásban fontos szerepet játszik a négy évszak váltakozása, a természet évről évre bekövetkező elhalása, majd újjáéledése. Az év kezdetének hagyományosan a tavasz kezdetét tartották.

Ásványkincsek

Ásványkincsekben Kína igen gazdag, ásványkincs-tartaléka a világon a harmadik legnagyobb. Gyakorlatilag a föld összes fajta ásványa megtalálható az ország területén. Kínában bányásszák a világon a legtöbb kőszén, itt állítják elő a legtöbb nyersvasat, míg nyersolajtermelésben Kína a világon az ötödik – ennek ellenére Kína vasércből, nyersolajból és más alapanyagokból is behozatalra szorul. A különféle lelőhelyek elszórva találhatóak Kína területén. A legnagyobb bányászati-kohászati központ Mandzsúria, vagyis Északkelet-Kína. A történelem során Kínában fejlett bányászati kultúra alakult ki, például itt bányásztak először kőszén.

Kína népessége

Kína a föld legnépesebb országa. 2007-ben a hivatalos adatok szerint 1 milliárd 329 millió lakosa volt, de a valóságban lehet, hogy ennél valamivel több. A Földön minden ötödik ember (kb. 21%) kínai; Kína népessége valamivel nagyobb, mint Európa, Észak-Amerika és Ausztrália népessége együttvéve. A jelenlegi vezetés minden erőfeszítése ellenére a népszaporulat is nagy, Kína lakossága évente mintegy 12–13 millió fővel nő, bár a 0,6%-os természetes szaporodási ráta alatta marad a világ átlagának. A népsűrűség a világot átlaglag 3-szorosa (137 fő/km²), ez még nem lenne túlságosan magas (összehasonlításként: Magyarország népsűrűsége 110 fő/km²), a fő probléma a népesség eloszlásának egyenetlensége. Az ország jelentős részét kitevő északnyugati sivatagokban és a magashegységi vidékeken mindössze pár millió ember él (Például Tibet népsűrűsége 2 fő/km²), az ország lakosságának nagy része a tengerparti vidékeken, a nagy folyók völgyében és

Dél-Kínában zsúfolódik össze. A terület 57%-án él a lakosság 6%-a, a maradék 43%-án él a népesség 94%-a.

Kína hagyományosan mezőgazdasági ország, – az utóbbi két évtized gyors városiasodásának ellenére – a lakosság 56%-a, vagyis körülbelül 737 millió ember még ma is falun él, s 44% lakik városban. Állandó beáramlás folyik a falvakból a városokba, jelenleg mintegy 100–150 millió vidéki vendégmunkás dolgozik a városokban, az ő beáramlásuk a világtörténelem legnagyobb mértékű népvándorlása. Súlyos problémákat okoz az, hogy a Föld művelhető területeinek mindössze 7%-a található Kínában (míg lakosságának 21%-a).

A becslések szerint a világon mintegy 55 millió kínai él Kínán kívül. Nagy részük Délkelet-Ázsiában telepedett le (Thaiföld, Malaysia, Indonézia, Vietnam, Szingapúr, Fülöp-szigetek stb.), ahol a gazdaság nagy részét a kezükben tartják. Sok kínai él Kanadában, az Egyesült Államokban, Latin-Amerikában és Európában. Arról, hogy hány kínai él Magyarországon, nincsen pontos adat. Számukat a különböző források 8–30 ezer közé teszik.

Kínából az első népszámlálási adat Kr. u. 2-ből maradt fenn. Eszerint a lakosság 12.366.470 portát, vagyis 57.671.400 főt tett ki. Ez a szám nagyjából megegyezik az Augustus császár korabeli Római Birodalom lakóinak ötvenmillió körülire becsült számával. 1500-ban körülbelül 103 millió lakosa volt Kínának, 1850-ben 412 millió, 1950-ben pedig 552 millió.

Nemzetiségek

Kína területén, illetve a vele közvetlenül szomszédos területeken a történelem során több száz kisebb-nagyobb népcsoport élt. Ezek egy része nem etnikailag vagy nyelvileg, hanem kulturálisan különült el a *han* kínaiaktól. A legkorábbi időktől fogva a kínai területeken belül, szigetszerű csoportokban is éltek különféle törzsek, ezek beolvadása a *hanok* közé évszázados, évezredes folyamat volt. A *hanok* a történelem folyamán általában a folyóvölgyeket és alföldeket foglalták el először, s az eredeti lakosokat asszimilálták, vagy egyre feljebb szorították a hegyekbe. A környező népekkel Kína szinte folyamatosan harcban állt, s a meghódított területekre gyakran állami rendelettel telepített *hanokat*. A kínai területek egy részét vagy egészét többször is elfoglalták idegen hódítók, de idővel zömükben ők is elkínaiasodtak.

Jelenleg Kínában 55 nemzeti kisebbség él, akik a nem kínai őslakosok leszármazottai, vagy a 17. századtól meghódított külső-kínai területek lakói. A *hanok*, vagyis a tulajdonképpeni kínaiak, a népesség 92%-át adják, míg a maradék 8%-ot teszi ki az 55 kisebbségi népcsoport. A jelentősebb kisebbségek a következők: *zhuang* 壮 (16,2 millió), mandzsuk (*man* 满, 10,7 millió), *hui* 回 (9,8 millió), *miao* 苗 (8,9 millió), ujgur (*weiwuer* 维吾尔, 8,4 millió), *tujia* 土家 (8 millió), *yi* 彝 (7,8 millió), mongol (*menggu* 蒙古, 5,8 millió), tibeti (*zang* 藏, 5,4 millió), *buyi* 布依 (3 millió), *dong* 侗 (3 millió).

A nemzetiségek nagy része néhány tíz-, illetve százezer főt számlál. A *hanok* főleg Belső-Kínában, a gazdag, zsúfolt keleti és déli területeken élnek, bár a betelepítéseknek köszönhetően nemsokára valószínűleg már mindenhol túlsúlyban lesznek. A kisebbség-

gek a szegényebb, ritkán lakott hegyekben, pusztákon, erdőségekben laknak az ország peremvidékén, Külső-Kínában.

Külső- és Belső-Kína

Kína területét hagyományosan Belső- és Külső-Kínára szokták felosztani. Külső-Kínához tartoznak a hatalmas területű, de csekély népességű nyugati és északi peremterületek: Tibet (Xizang 西藏), Xinjiang 新疆, Belső-Mongólia (Neimenggu 内蒙古), Qinghai 青海, Ningxia 宁夏 és Gansu 甘肃. Belső-Kína részei a sűrűn lakott középső, keleti és déli tartományok. Megjegyzendő, hogy Mandzsúria, vagyis a Pekingtől északkeletre fekvő terület történelmileg Külső-Kínához tartozott, csak a 19. század végén, a 20. század elején vált Belső-Kína részévé a nagyarányú *han* betelepülés következtében. A két országrész között óriási a különbség:

- A már említett jelentős népsűrűségbeli eltérések lényegében a Belső- és Külső-Kína felosztásnak felelnek meg. A két régió területe nagyjából azonos, de Külső-Kína lakossága csak mintegy 5%-a egész Kína lakosságának;
- Belső-Kínára az öntözéses, intenzív földművelés jellemző, míg Külső-Kínára inkább a pásztorkodás és helyenként az öntözés nélküli földművelés;
- Külső-Kína domborzati viszonyai igen szélsőségesek, itt található a világ legmagasabb hegycúcsa, a Csomolungma (8848 m), a világ második legmélyebben fekvő szárazföldi területe, a Turfáni-mélyedés (tengerszint alatt 154 m), a világ legjelentősebb sivatagjai közül néhány (Góbi, Taklamakán), de vannak itt óriási mocsarak és sztyeppék is. Belső-Kínára ezzel ellentétben az alföldek, folyóvölgyek, szelídebb dombvidékek a jellemzők;
- A zord körülmények miatt Külső-Kínában nehéz a közlekedés, ezért a történelem folyamán nem jöhetett létre gazdasági integráció sem Belső-Kínával, sem Külső-Kínán belül. Az egyetlen nagyobb forgalmú út hosszú időn át a Selyemút volt, amelyen a Kínai áruk eljutottak egészen Európáig. Belső-Kínában viszont a vízi utak sűrű hálózata már a középkorban nagyfokú gazdasági integrációt tett lehetővé;
- Belső-Kínát jórészt *hanok* lakják, míg Külső-Kínát – legalábbis egyelőre – különféle nemzetiségek, a kínaiakétól igen eltérő nyelvvel, kultúrával, szokásokkal stb.;
- A történelem folyamán Belső-Kína volt a tulajdonképpeni Kína, amely Külső-Kína egyes területeit időnként ugyan az adófizetőjévé tette, de szervesen nem kapcsolta őket a birodalomhoz. Külső-Kínát a mandzsu uralkodóház hódította meg Kínának a 18. században;
- Belső-Kínában a történelem folyamán a konfucianizmus, a mahájána buddhizmus és a taoizmus honosodott meg, míg Külső-Kínában a lámaista buddhizmus és az iszlám;
- A KNK közigazgatási felosztása is tükrözi e kettősséget: míg Belső-Kína tartományokra van felosztva, Külső-Kína inkább ún. nemzetiségi autonóm területekre, illetve nemzetiségi autonóm körzetekre.

Észak- és Dél-Kína

Belső-Kínát további két részre lehet felosztani: Észak-Kínára és Dél-Kínára. Ezek szintén sok szempontból eltérnek egymástól. A kettő között a határ a nagyjából a Jangce és a Sárga-folyó között, velük párhuzamosan folyó Huai-folyó vonala (kb. a 35. szélességi fok). A kínai történelem első évezredeiben a felosztás nagyjából megegyezett a két nagy folyam vízgyűjtő területével, azóta azonban mindkét régió jelentősen kitágult, Dél-Kína a déli tengerpartig és a délnyugati területekig, Észak-Kína pedig a kínai-orosz határig. A két terület lényeges eltérései a következők:

- Dél sokkal csapadékosabb, mint Észak, s Délen a csapadék eloszlása és a folyók vízjárása sokkal egyenletesebb, kiszámíthatóbb. Északon jóval gyakoribbak mind a szárazságok, mind az árvizek;
- Dél-Kínában a fő mezőgazdasági termény a rizs, míg Észak-Kínában a búza és a köles;
- Dél-Kínát összeviszva szabdalják a hajózható folyók és csatornák, míg északon inkább a szárazföldi közlekedés a jellemző;
- Észak-Kína nyelve viszonylag egységes, míg Dél-Kínában hat, egymás számára érthetetlen nyelvjárásban beszélnek az emberek;
- Délen és Északon is a *hanok* teszik ki a lakosság többségét, de közöttük is vannak különbségek. Az északiaknak a különböző északi nomád törzsekkel való keveredés miatt kissé más a testfelépítésük, átlagosan 5 cm-rel magasabbak a délieknél, s erőteljesebbek, súlyosabbak náluk. A déliek alacsonyabbak, gyengébb testalkatúak, de elmondható, hogy jobb érzékük van a kifinomult művészetekhez és az üzlethez;
- Nagy általánosítással az is elmondható, hogy Dél-Kína gazdagabb, fejlettebb, nyitottabb, de éppen ezért egy kicsit zavarosabb is, mint Észak-Kína.

Közigazgatási felosztás

Kína területe Kr. e. 221 óta tartományokra és azokon belül kisebb egységekre (megyék-re, járásokra) tagolódik. Ezeknek az élén általában a központi kormányzat által kinevezett, elmozdítható hivatalnokok álltak és állnak. Ha egy-egy terület függetlenedett vagy örökletes magánbirtokká vált, az mindig a központi hatalom megingását jelentette.

Jelenleg Kína közigazgatásilag 34 tartományi jogú egységre oszlik:

- 4 tartományi jogú városra: Peking (Beijing 北京), Tianjin 天津, Shanghai 上海, Chongqing 重庆;
- 5 nemzetiségi autonóm területre;
- 23 tartományra (Taiwannal együtt), és
- 2 különleges közigazgatási területre: Hongkong (Xianggang 香港), Makao (Aomen 澳門).

A nemzetiségi autonóm területek és a tartományok területe átlagosan 300 ezer négyzetkilométer, ami körülbelül három Magyarországnyi, illetve egy Lengyelországnyi

vagy Olaszországnyi területek felel meg. Természetesen a tartományok nem egyforma méretűek, Xinjiang például egymaga nagyobb, mint Kína tizenhárom legkisebb tartománya együtt. A tartományok lakóinak száma is változatos: átlagosan mintegy 38 millióan élnek egyben, de a tengerparti, illetve alföldi tartományok ennél sokkal népesebbek, míg Külső-Kína nagy kiterjedésű, főleg nemzetiségek által lakott területein jóval kevesebben élnek. A legnépesebb tartományok: Henan 河南 (97 millió), Shandong 山东 (91 millió) és Sichuan 四川 (87 millió). A legkisebb lakosságú tartományi jogú egységek: Makao (465 ezer), Tibet (Xizang 西藏, 2,7 millió), Qinghai 青海 (5,4 millió), Ningxia 宁夏 (5,9 millió).

Taiwan problémája

A kelet-ázsiai térség egyik legproblémásabb kérdése Taiwan 台湾. A jelenleg 23 millió lakosságú sziget a 17. század végétől Kínához tartozott, de 1895-től egészen 1945-ig japán fennhatóság alatt állt. 1949-ben a kommunisták és a Guomindang 国民党 („Nemzeti Párt”) polgárháborújának végén a vesztes Guomindang-hadsereg és kormányzat Taiwan szigetére menekült, s ott rendezkedett be. Mivel a Guomindang álláspontja szerint a Taiwanra menekült kormány az 1912-ben kikiáltott Kínai Köztársaság legitím képviselője, Taiwan saját magát hivatalosan Kínai Köztársaságnak nevezi. A kommunista Kína Taiwan saját tartományaként tartja számon, de ténylegesen nem gyakorol felette ellenőrzést. A KNK egyik távlati célja az, hogy visszaszerezze az uralmat a „szakadár tartomány” felett, míg a jelenlegi taiwani kormányzat igyekszik fenntartani a status quót. Bár a két kormány viszonya sokáig meglehetősen ellenséges volt, az utóbbi években számottevően javultak a két fél közötti gazdasági és politikai kapcsolatok, a KNK-ba érkező külföldi tőke jelentős része taiwani eredetű, s a Taiwani-szoros két partját ma már erős gazdasági és személyes szálak fűzik egymáshoz.

Régiók

Különböző gyakorlati megfontolásokból Kínát a következő régiókra szokták osztani:

Észak-Kína (Huabei 华北): Peking (Beijing 北京), Tianjin 天津, Hebei 河北, Shanxi 山西, Belső-Mongólia (Neimenggu 内蒙古).

Peking és Tianjin hatalmas, gazdag ipari és kereskedelmi központok. Kína tartományai közül Shanxiban bányásszák a legtöbb szenet. Hebei inkább mezőgazdasági tartomány – ez látja el a fővárost élelemmel –, a viszonylag fejletlen Belső-Mongóliában pedig – ahol a lakosság kevesebb, mint 10%-a mongol – a jellemző külterjes gazdálkodás mellett nehézipari termelés is folyik. A száraz, kontinentális éghajlatnak megfelelően a régió legfontosabb mezőgazdasági terménye a búza, emellett jelentős még a kukorica-, köles-, zab- és gaoliang (cirok) -termesztés. Hebei egész Kínában első helyen áll gyapot-termelésben, Belső-Mongólia pedig állattenyésztéséről (ló, birka, marha, teve stb.) híres. A régió hagyományosan a hanok és az északi nomádok ütköző- és keveredési zónája volt, s hétszáz éve itt található Kína politikai központja.

Északkelet-Kína (Dongbei 东北): Liaoning 辽宁, Jilin 吉林, Heilongjiang 黑龙江.

Hagyományosan ezt a területet nevezték Mandzsúriának, mivel ez volt a Kínát két és fél évszázadon át uraló mandzsú nép őshazája. Kínaiaknak eredetileg tilos volt itt letelepedni, de a 19. század második felében nagyarányú betelepülés kezdődött, s mára az őslakos mandzsuk gyakorlatilag beolvadtak a hanok közé. A kései han betelepülésnek köszönhetően Kína más tájaival ellentétben Északkeleten sok erdőség megmaradt. Mezőgazdaságilag a mérsékelt övi gabonafélék – búza, kukorica, gaoliang – a jellemzők, s ebben a régióban termelik a legtöbb szójababot, napraforgót, cukorrépát és almát. Mindazonáltal a régió leginkább az iparáról híres. A 20. század első felében a nyersanyag- és területi hiányban szenvedő japánok a befolyási övezetükbe vont, ásványkincsekben igen gazdag Mandzsúriában építették ki bányászati és nehézipari bázisukat, s a KNK megörökölte ezt a bázist. Liaoning Kína legvárosiasodottabb tartománya, itt a legsűrűbb a vasúthálózat, itt bányásszák a második legtöbb szenet, székvárosának, Shenyangnak 沈阳 a gépgyártása egész Kína gépgyártásának az egynegyedét teszi ki. A Shenyangtól nem messze fekvő Anshan 鞍山 Kína legnagyobb kohászati központja, itt állítják elő a Kínában termelt acél egynegyedét. Heilongjiangban található Kína legnagyobb olajmezeje, Daqing 大庆. Megjegyzendő, hogy jelenleg a régió igen nagy válságban van a hatalmas, elavult, állami tulajdonban lévő kohászati üzemek miatt.

Kelet-Kína (Huadong 华东): Shanghai 上海, Shandong 山东, Jiangsu 江苏, Zhejiang 浙江, Anhui 安徽, Jiangxi 江西, Fujian 福建.

Hagyományosan Kína leggazdagabb régiója, a viszonylag elmaradott, tengerparttal nem rendelkező Anhuít és Jiangsut kivéve. A Song-kortól (10–13. sz.) kezdve itt volt Kína gazdaságának szíve, itt feküdtek a rizs- és teatermesztés, valamint a selyemgyártás és -kereskedelem legfontosabb központjai. A 19. századtól elsősorban az itteni tengerparti nagyvárosokat nyitották meg a külföldiek előtt, ennek következtében máig ide koncentrálódik a modern ipar nagy része. A régió legészakibb tartománya Shandong, itt a búza-, szójabab-, gaoliang- földimogyoró- és gyapottermesztés jelentős, de a tartomány ipara, amelyet még a németek és a japánok építettek ki, szintén kiemelkedő. Shanghai Kína legnagyobb és leggazdagabb városa, a tartományi jogú egységek közül itt a legmagasabb az ipari termelés. Zhejiang Kína leggazdagabb, Jiangsu és Fujian a 3. és 4. leggazdagabb tartománya (GDP/főt számítva). A Jangce deltájának vidéke Kína legsűrűbben lakott területe. Shandong kivételével a régióra jellemző termény a rizs és a tea. Az egész vidéken a könnyűipar – különösen a textilgyártás – az uralkodó. Fujian szemben fekszik Taiwannal, és a taiwaniak nagy része innen származik, így Fujiant igen szoros szálak fűzik a szigethez.

Közép-dél-Kína (Zhongnan 中南): Henan 河南, Hubei 湖北, Hunan 湖南, Guangdong 广东, Guangxi 广西, Hainan 海南.

Ebben a régióban igen különböző tartományok találhatók. Henanban, Kína legnépesebb tartományában – az egyik legkorábban benépesült területen – a mezőgazdaság az uralkodó, itt termelik a legtöbb búzát, dohányt és szezámot, s jelentős a gyapottermesztés is. Erre épül a tartomány könnyű- és élelmiszeripara. Hubeiben főleg rizst és szóját termesztenek, és Wu-

han, a tartomány székvárosa ma már nehézipari központ. Hunan tartomány a rizs, a tea és a gyapot földje, jelentős ipara egyelőre nincs. Guangxi hegyes-völgyes, nehezen megközelíthető tartomány, számos nemzeti kisebbség lakja, ipara jelentéktelen, a földeken rizst és cukornádat termelnek. Guangdong viszont Kína második leggazdagabb tartománya, székvárosa, Kanton (Guangzhou 广州) egy ideig a kínai-nyugati kereskedelem kizárólagos központja volt. Guangdong határos Hongkonggal és Makaóval, s a hongkongi tőkebefektetések egyik legfontosabb célpontja. Rizst, édesburgonyát, cukornádat és trópusi gyümölcsöket termesztenek itt, s Guangdongban állítják elő a kínai selyem egynolcadát. A legfontosabb iparág a könnyűipar, különösen a textilipar. Guangdongban található két dúsgazdag „különleges gazdasági övezet”. Hainan, Kína második legnagyobb szigete, a 80-as években vált önálló tartománnyá és „különleges gazdasági területté”, trópusi éghajlatán főleg rizst termelnek.

Délnyugat-Kína (Xinan 西南): Chongqing 重庆, Sichuan 四川, Guizhou 贵州, Yunnan 云南, Tibet (Xizang 西藏).

Viszonylag elmaradott régió, Sichuan (és a benne fekvő Chongqing) kivételével csak az utóbbi évszázadokban vált Kína részévé. Chongqing város nehézipari központ, 1997-ig Sichuan tartományhoz tartozott (addig Sichuan volt a legnépesebb tartomány), ekkor kapott tartományi jogú városi rangot. (A környező hatalmas mezőgazdasági területeket is Chongqinghoz csatolták, így papíron Chongqing lett Kína legnagyobb városa.) A rizséről, selyméről és csípős ételeiről híres Sichuan sokáig el volt vágva Kína többi részétől, csak a 20. században épültek ki idáig a vasútvonalak, s jórészt ma is mezőgazdasági tartománynak számít. Megjegyzendő, hogy Sichuan nyugati fele földrajzilag és történelmileg Tibethez tartozik, a tartományhoz politikai okokból csatolták. A hegyes-völgyes Guizhou Kína legszegényebb tartománya, jelentős részét nemzetiségek lakják, ipara elmaradott. Yunnan valamivel fejlettebb, mint Guizhou, ásványkincsekben gazdag, s jelentős mennyiségű rizst és búzát termelnek itt. Yunnanban Kína 56 nemzetiségéből 22 megtalálható. A magas hegységek közé zárt Tibetben egészen a legutóbbi időkig szinte semmiféle ipari termelés nem folyt, a földeken pedig az árpa különböző változatait termelték. A történelem folyamán Tibet sokáig önálló állam volt – egy időben uralma nagyobb területre kiterjedt, mint a Kínai Császárságé –, csak a 18. századtól került valamelyest kínai befolyás alá, s a kínai központi kormányzat csak 1950-től gyakorol felette valódi hatalmat.

Északnyugat-Kína (Xibei 西北): Shaanxi 陕西, Gansu 甘肃, Qinghai 青海, Ningxia 宁夏, Xinjiang 新疆.

Elmaradott régió, a Shaanxin kívüli területei Külső-Kínához tartoznak. Shaanxi a kínai civilizáció bölcsője, valaha a kínai világ szíve volt, de mára elmaradott mezőgazdasági tartománnyá vált. A shaanxi löszföldeken főleg búzát, kölest, árpát termelnek, a tartomány iparilag fejletlen. Gansu, Qinghai, Ningxia és Xinjiang elmaradott, jórészt nemzetiségek által lakott területek, külterjes gazdálkodással. Xinjiang jelentős része sivatagos, itt főleg oázisgazdálkodás folyik, a többi területen búzát, árpát, kölest, gaoliangot stb. termelnek, illetve állatokat tenyésztenek. Az utóbbi időben létrehoztak egy-két nehézipari központot Gansuban és Xinjiangban, de a régió arculatát ez nem változtatta meg

lényegesen. Gansu stratégiai jelentőségét az adta a történelem folyamán, hogy itt halad keresztül a „gansui folyosó”, amely Belső-Kínát összeköti Belső-Ázsiával. Qinghai történelmileg és földrajzilag Tibet része, politikai okokból tették önálló tartományyá. Xinjiang lakosságának jelentős része az ujjur nemzetiséghez tartozik.

Főbb városok

Bár Kína alapvetően mindig is mezőgazdasági jellegű ország volt, már korán kialakultak nagyobb városok is. A kínai városok elsősorban adminisztratív központok voltak, ahonnan az uralkodó, illetve hivatalnokai igazgatták az alájuk rendelt területeket, s a városok kereskedelmi-ipari szerepe csak másodlagos volt. Ennek ellenére hatalmas városi központok jöttek létre, a Tang-kori (618-907) főváros, Chang'an 长安 lakossága például elérte az egymillió főt, s ezzel a korabeli világ legnagyobb városa volt.

Kínában jelenleg 10 olyan város van, amelynek lakossága meghaladja az ötmillió főt, több tucat más városban pedig a lakosok száma egy- és ötmillió közé esik. Kína tíz legnépesebb városa (csak a tényleges városi lakosságot figyelembe véve, 2006-os adatok alapján) az alábbi:

1. Shanghai 上海: 13,447,000 fő
2. Peking (Beijing 北京): 10,300,000 fő
3. Hongkong (Xianggang 香港): 7,300,000 fő
4. Kanton (Guangzhou 广州): 6,560,500 fő
5. Shenzhen 深圳: 6,200,000 fő
6. Tianjin 天津: 6,000,000 fő
7. Xi'an 西安: 6,000,000 fő
8. Shenyang 沈阳: 6,000,000 fő
9. Nanjing 南京: 5,900,000 fő
10. Wuhan 武汉: 5,000,000 fő

Shanghai

A Jangce-folyam torkolatánál fekvő Shanghai Kína legjelentősebb ipari és kereskedelmi központja, a tényleges városi lakosságot tekintve Kína legnépesebb, a Föld második legnépesebb városa. A múlt század közepéig jelentéktelen halásztelepülés volt, de miután az első ópiumháborút lezáró 1842-es nanjingi szerződés alapján megnyitották a külföldi hatalmak előtt, gyors fejlődésnek indult, s néhány évtizeden belül a világ egyik legjelentősebb kikötővárosává vált. Ezt a szerepét máig megőrizte, egyike a világ tíz legnagyobb kikötőjének, emellett fontos ipari, kulturális és kereskedelmi központ. A tartományi jogú egységek közül itt a legnagyobb az ipari termelés, és itt a legmagasabb az egy főre jutó GDP (Hongkongot leszámítva).

Peking

Peking a Kínai Népköztársaság fővárosa, s két kisebb megszakítással a 13. századtól itt székel a központi kormányzat. Ez az ország politikai központja, itt állnak a közpon-

ti szervek (Államtanács, Központi Bizottság, Országos Népi Gyűlés stb.) hivatalai, de emellett a város fontos ipari, kereskedelmi, turisztikai és kulturális központ is. Az ország területéhez képest elhelyezkedése meglehetősen perifériális, nem gazdasági, hanem politikai okok készítették a kínai kormányokat, hogy itt rendezzék be fővárosukat.

Hongkong

A mandarinban Xianggang kiejtésű, „Illatos Kikötőt” jelentő Hongkong szintén jelentéktelen halászfalu volt egészen addig, amíg az 1842-es nanjingi és az 1860-as pekingi szerződéssel Anglia ellenőrzése alá nem került a Hongkong-sziget, illetve az ezzel szemben fekvő Kowloon-félszigetet. 1898-ban Anglia 99 évre bérbé vette a Kowloon melletti ún. Új Területeket is, amelyek így szintén a brit koronagyarmat részei lettek. Hongkong a II. világháború után indult gyors fejlődésnek, amikor vetélytársa, Shanghai a kommunista uralom alatt hanyatlásnak indult. Az elmúlt fél évszázadban Hongkong a világ egyik legjelentősebb kereskedelmi és pénzügyi központjává vált – nem utolsósorban azért, mert a bezárkózó KNK rajta keresztül bonyolította külkereskedelmének nagy részét. A KNK ugyan nem ismerte el a kínai császárság által kötött ún. „egyenlőtlen szerződéseket”, tehát Hongkongot Kína elidegeníthetetlen részének tekintette, de hajlandó volt fenntartani a status quót a gyarmatot illetően.

1984-ben Kína és Nagy-Britannia közös nyilatkozatot adott ki, amelyben bejelentették, hogy az 1898-as szerződés lejártával 1997. július 1-jén a Hongkonghoz tartozó összes terület – tehát nem csak a bérbé vett Új Területek, hanem a korábban „örökös tulajdonként” megszerzett szigetek is – visszatérnek Kínához. Ugyanakkor a KNK ígéretet tett arra, hogy az „egy ország – két rendszer” elve alapján a visszatérést követő ötven éven át érintetlenül hagyja Hongkong kapitalista gazdasági és társadalmi berendezkedését. Jellemző a város gazdasági erejére, hogy az 1990-es évek közepén Hongkong GDP-je egynegyede volt az egész KNK GDP-jének. A gyarmat 1997-es visszatérése viszonylag zavartalanul megtörtént, s Hongkong jelenleg „különleges közigazgatási terület” státusával széles autonómiát élvez.

Megjegyzendő, hogy Hongkongban a kínai nyelv kantoni nyelvjárását (illetve második nyelvként az angolt) beszélik, ami nagyban eltér a KNK-ban hivatalos mandarin nyelvtől.

Kanton

A kínaiul Guangzhounak hívott város (a nyugaton használt „Kanton” név az itt fekvő tartomány, Guangdong nevének eltorzított változata) Dél-Kína legjelentősebb városa, Kína második leggazdagabb tartományának fővárosa. Shanghai és Tianjin után a KNK harmadik legnagyobb iparral rendelkező városa, s mivel közel fekszik Hongkonghoz, fontos kereskedelmi központ is. Az 1839–42-es ópiumháború előtt Kantonon keresztül zajlott a kínai-európai kereskedelem nagy része, így a város hagyományosan nyitott, gazdag és nehezen ellenőrizhető.

Történeti fővárosok

Kínában a hatalomra kerülő uralkodóházak gyakran új fővárost építettek maguknak, vagy egy már meglévő várost jelentősen átépítettek. A városokat időnként átnevezték, így ugyanazt a várost többféleképpen is hívhatták a történelemben. Az épületeket meglehetősen mulékony anyagokból (fából, döngölt földből) emelték, így a városok gyakran elpusztultak, s sokszor nem a régi város helyén, hanem annak közelében épültek újjá. A mai Peking például nem pontosan a mongolkori Dadu helyén épült, s Xi'an határai sem esnek egybe teljesen a korábbi Chang'anéval.

A történelem során fővárosnak helyet adó régiók száma viszonylag korlátozott volt. A kínaiak „négy ősi fővárosnak” nevezik az itt állt településeket. Az egyik legfontosabb ilyen központ a mai Xi'an 西安 és környéke. Itt állt a Korai Zhou-dinasztia székhelye (Hao 镐), majd a birodalomegyesítő Qin-ház központja, Xianyang 咸阳, illetve a Korai Han-, a Sui- és a Tang-dinasztia fényes fővárosa, Chang'an 长安. A terület a Wei-folyó 渭 völgyében fekszik, s stratégiai szempontból rendkívül előnyös: a termékeny síkságot minden oldalról hegyek veszik körül, s ha ezek szorosait a kormányzat ellenőrizni tudja, akkor ő maga biztonságban van, viszont seregeivel könnyen végigsöpörhet a Kelet-kínai-síkságon. Nem véletlen, hogy számos sikeres birodalomegyesítési kísérlet innen indult ki. A 10. századtól, a gazdasági központ végleges délre toródása miatt a terület elvesztette jelentőségét, s jelenleg viszonylag elmaradott térségnek számít.

A másik ősi főváros Luoyang 洛阳, amely székhelye volt többek között a Kései Zhou-, a Kései Han-, a Nyugati Jin- és az Északi Wei-dinasztiának. A város a Sárga-folyó partján fekszik, a Kelet-kínai-síkság központjában, a kínai kultúra bölcsőjének szívében, így könnyű volt innen ellenőrizni a legsűrűbben lakott, legfejlettebb, legtermékenyebb területeket.

Jelenleg is főváros Peking, amely az ókorban az északkeleti Yan államnak volt a székhelye. A kínaiak által lakott világ szélén elhelyezkedő Peking sokáig nem játszott fontos szerepet, majd a 10. században a kitaj Liao-dinasztia, a 12. században a dzsürcsi Jin-dinasztia tette meg egyik székhelyéül. Dadu 大都 néven a mongol Yuan-ház tette meg egész Kína fővárosává a 13. században, nyilván azért, mert közel feküdt a mongol hátszörzshoz. A Ming-dinasztia elején a főváros Nanjing lett, de az uralkodóház harmadik császára – akinek hatalmi bázisa északon volt – az 1400-as évek elején újra Pekingbe helyezte székhelyét. Ekkor alakult ki Peking mai szerkezete. A mandzsu Qing-ház – szintén a hátszörzshöz közelsége miatt – ugyancsak itt rendezkedett be, s az 1927–37 közötti időszakot leszámítva azóta is Peking a főváros.

A negyedik ősi fővárosnak Nanjingot 南京 tartják, amely a Jangce partján helyezkedik el. A Han-dinasztia bukása után lett a déli dinasztiák székhelye, majd a Ming-kor lelegején, illetve 1927–37 között lett újra főváros.

A fentiek mellett hosszabb-rövidebb ideig természetesen más városok is szolgálták fővárosként, például a Sárga-folyó menti Kaifeng 开封 (Északi Song-dinasztia) és a Jangcétól délre található Hangzhou 杭州 (Déli Song-dinasztia).

II. ÁLTALÁNOS TUDNIVALÓK

A kínai nyelv

A kínai nyelv fogalma. Kínai nyelvnek a Kína népességének több mint 90%-át kitevő *han* nemzetiség által beszélt nyelvet (*hanyu*) szokás nevezni. A *hanyu* azonban korántsem egységes nyelv, mind időben, mind térben óriási változatosságot mutat. Az idők folyamán a kínai nyelv, különösen a beszélt nyelv sokat változott: a kétezer évvel ezelőtt, illetve a jelenleg beszélt nyelv között legalább akkora a különbség, mint a latin és a modern francia között. Másrészt pedig egy adott időpillanatban is igen eltérő az ország különböző tájain élő *han* nemzetiségű emberek nyelve: egy pekingi és egy kantoni, ha mindkettő csak a saját „anyanyelvén” beszél, ugyanúgy nem érti meg egymást, mint egy francia és egy olasz. Hogy mégis beszélhetünk egyáltalán kínai nyelvről, az a kínai írásnak köszönhető: ez időben is igen keveset változott (egy kétezer éves szöveg egy művelt kínai számára többé-kevésbé ma is érthető), térben pedig egységes, a kantoni ugyanazokat az írásjegyeket használja, mint a pekingi (bár a szóhasználatban és a szórendben itt is vannak különbségek). A nyelv idő- és térbeli változatain kívül léteznek még más fajta változatok is: klasszikus kínai, hivatalnoknyelv, irodalmi nyelv stb.; ráadásul a beszélt nyelv – mint minden nyelvben – nagyban eltér az írott nyelvtől.

A nyelvjárások. Kínában ma hét nagyobb nyelvjárást különböztetnek meg. Ezek nem a szó európai értelmében vett nyelvjárások, hanem inkább önálló nyelvek, nagyjából akkora különbségek vannak köztük, mint az újlatin vagy a germán nyelvcsalád tagjai között. Tehát a hét nyelvjárás valamelyikét beszélő kínai nem érti meg a másik hat valamelyikét beszélő kínait. A népesség mintegy 70%-a az ún. északi nyelvjárást (amit mandarinnak is neveznek) beszéli, és az ország hivatalos nyelve, a *putonghua* is ezen alapul, ezért az északi nyelvjárást ismerőket Kína nagy részében megértik. A *hanok* maradék 30%-a beszéli a hat másik nyelvjárást valamelyikét. A nyelvjárásokon belül vannak alnyelvjárások, ezek az adott nyelvjárásnak különböző, de egymás számára még érthető változatai. A történelem során valószínűleg mindig is léteztek nyelvjárások, az első nyelvjárási szótárt időszámításunk kezdete körül állították össze.

A „köznyelv”. A kínaiak és főleg a mindenkori kínai állam számára nagy problémát jelentett a kínai nyelv ilyen változatossága. A népnyelvet ugyan nem, de a birodalmi közigazgatásban dolgozó hivatalnokok nyelvét sikerült egységesíteni. A kínai császárság hivatalnokai mindig a mindenkori főváros nyelvén alapuló hivatalos nyelvet beszélték. Mivel a főváros az utóbbi hét évszázadban csaknem folyamatosan Peking volt, a „hivatalnoknyelv”, vagyis a mandarin”, lényegében megegyezett az északi nyelvjáráshoz tartozó pekingi alnyelvjárással.

Nyelvrokonság. A kínai az ún. sino-tibeti nyelvcsaládba tartozik. A pontos kapcsolat a nyelvcsalád tagjai között még nincs feltárva, de az biztos, hogy a kínainak közeli nyelvrokonai nincsenek. A legközelebb a tibeti nyelv áll hozzá, s távoli kapcsolatban van a Burmában beszélt nyelvekkel. A közhiedelemmel ellentétben sem a japán, sem a koreai, sem a vietnami nem rokona a kínai nyelvnek, bár a történelem folyamán mindhárom nyelvbe számos kínai jövevényszó került, illetve mindhárom országnak hosszabb-rövidebb ideig a kínai volt hivatalos írott nyelve.

A kínai nyelv jellegzetességei. A kínai legfontosabb jellemzője az *egyszótagúság*. A morfémák – a legkisebb, jelentéssel bíró nyelvi egységek – a szótagok. Ezek a szótagok már önmagukban is jelentenek valamit, elvenni belőlük, változtatni rajtuk nem lehet. A szótagok fix, adott egységek, a kínai nyelv egésze belőlük építkezik. A klaszszikus kínai nyelvben a szótagok lényegében szavak voltak, a mai beszélt nyelvben a szótagokból már sok összetett szót alkotnak. Az írásban egy írásjegy egy szótagnak felel meg.

A másik fontos jellemző a *tonalitás*: a kínaiiban minden szónak ún. zenei hangsúlya (tónusa) van. Ugyanolyan hangalakú szó más dallammal kiejtve egészen mást jelent. A zenei hangsúlyok száma véges, a mai északi nyelvjárásban összesen négyfajta hangsúly van, a déli nyelvjárásokban ennél valamivel több.

A harmadik jellegzetesség az *izolálás*, „elszigetelés”. Ez annyit tesz, hogy a szó(tag) fix és megváltoztathatatlan, minden helyzetben ugyanaz marad az ejtése és az írása: soha nem változik meg a szótó, és a szó végére sem kapcsolódhat toldalék. Tehát a kínaiiban nincs főnév-, melléknév-, igeragozás, nincs egyes és többes szám, nincsenek nemek, esetek stb. Azt, hogy egy szó a mondatban milyen funkciót tölt be, csak szövegkörnyezetéből állapíthatjuk meg, hiszen magán a szón nincs semmiféle toldalék, amiből következtethetnénk a szerepére.

A kínai írás. A kínai nyelv alapegysége a szótag, ennek megfelelően az írás is a szótagokhoz igazodik: a kínaiak nem hangokat írnak le betűkkel, hanem szótagokat írásjegyekkel. Ha tehát kínai szöveget látunk, tudhatjuk, hogy abban minden egyes írásjegy egy-egy – jelentéssel bíró – szótagot jelöl. A legnagyobb, 1039-ben kiadott szótár 53 ezer írásjegyet tartalmaz, de a gyakorlatban csupán 3000–4000 írásjegyet használnak, egy művelt kínai sem ismer ennél többet.

Az első kínai írásos emlékek a Shang-kori (Kr. e. 16–11. sz.) jóslócsontok, az ezeken található ábrák egyértelműen a mai kínai írásjegyek elődjai. A Kr. e. I. évezred I. feléből főleg bronzedényekre vésett vagy öntött feliratok maradtak ránk. Az évezred második felében vékony bambusz- és falapokra, illetve selyemre írtak. A papírt Kr. u. 100 körül találták fel, s ez az olcsó és nagy mennyiségben előállítható íráshordozó néhány évtizeden belül egyeduralmukodóvá vált. A könyvnyomtatást a 9. században találták fel, ettől fogva a fontosabb könyveket nyomtatva adták ki, magas példányszámban. A szövegeket hagyományosan – egészen a 20. századig – függőlegesen, fentről lefelé írták, s a sorok jobbról balra követték egymást. Ilyen szedéssel még ma is találkozhatunk.

A legősibb, legegyszerűbb írásjegyek *piktogramok* voltak: erősen stilizálva egyszerűen lerajzolták a leírni kívánt dolgot (pl. nap: 日 *ri*; hold: 月 *yue*; ember: 人 *ren*; fa: 木 *mu*). Az írásjegyek második csoportjába a *fogalmi ábrák* (ideogrammák) tartoznak, ezek lerajzolhatatlan fogalmakat ábrázolnak a vonások egymáshoz való viszonyának segítségével (pl. fel: 上 *shang*; le: 下 *xia*; három: 三 *san*). A harmadik kategóriát a logikai összetételek alkotják, amelyek kettő vagy több egyszerű írásjegy kombinálásával keletkeztek. Ezeknek a jelentése kikövetkeztethető az őket alkotó írásjegyekből. Például a *dong* („kelet”) írásjegy egy fa (木) mögött felkelő napot (日) ábrázol; a *ming* 明 („fényes”) írásjegyet egy nap (日) és egy hold (月) alkotja; a *lin* 林 („liget”) kettő, a *sen* 森 („erdő”) pedig három fából (木) áll.

A negyedik, legnagyobb csoportot, amelybe a létező írásjegyek 97%-a, a gyakorlatban használt írásjegyek 80–90%-a tartozik, a *fogalomkulcs + fonetikai elem* felépítésű írásjegyek (fonogrammák) alkotják. Ezek általában két részből állnak. Az egyik rész, a fogalomkulcs egy egyszerű írásjegy, amely megadja, hogy milyen fogalomkörbe tartozik az adott írásjegy. Például a „fa” (木) fogalomkulcsot tartalmazó írásjegyek általában valamilyen fával kapcsolatos dolgot jelölnek. Például: 李 *li* („szilva”), 松 *song* („fenyő”), 板 *ban* („deszka”), 果 *guo* („gyümölcs, eredmény”), 柳 *liu* („fűzfa”). A másik rész, a fonetikai elem az írásjegy hozzávetőleges olvasatát adja meg a kínai tudók számára. Például a 青 *qing* („kékeszöld”) írásjegy fonetikai elemként azt jelöli, hogy nagyjából hogy kell kiejteni az adott írásjegyet: 晴 *qing* („napos időjárás”), qing („tisztá”), 情 *qing* („érzés”), qing („kér”), 靖 *jing* („béke”), 睛 *jing* („szem”).

A klasszikus kínai nyelv. A klasszikus kínai nyelv (*guwen* 古文, *gudian hanyu* 古典漢語, *wenyan* 文言) a kínai nyelvnek az az írott változata, amelyen a Tavaszok és őszi korszak végétől a Han-kor végéig (Kr. e. 5. sz.–Kr. u. 3. sz.) keletkezett művek létrejöttek. Ezen a nyelven írtak például a nagy konfucianus klasszikusokat és taoista alapműveket. A klasszikus nyelv létrejövetelekor a beszélt és az írott nyelv között valószínűleg nem volt túl nagy különbség. Később azonban a beszélt nyelv rengeteget változott, míg a hagyománytisztelő kínaiak a régi nagy bölcsek által használt nyelven nem akartak változtatni, s továbbra is klasszikus nyelven írtak. Így aztán a beszélt és az írott nyelv egyre távolodott egymástól. A klasszikus nyelv egészen a császárság bukásáig, 1911-ig Kína hivatalos írott nyelve maradt, s a két-két és fél évezred alatt – legalábbis a beszélt nyelvhez képest – igen keveset változott. Szerepe hasonlított a latinéhoz a középkori Európában. Nagyjából Song-kortól (960–1279) létrejött a kínai írásbeliség kettőssége: a hivatalos iratokat, leveleket, filozófiai értekezéseket, s mindent, ami „komolynak” számított, klasszikus nyelven írtak; de emellett megjelent és egyre nagyobb tért nyert a *baihua* („tisztá beszéd”) néven ismert köznyelvet használó irodalom. A *baihua*-ban főleg színdarabokat és regényeket írtak. Az 1910-es évektől elindult a *baihua*-mozgalom: ez azt akarta elérni, hogy az oktatás és a szépirodalom nyelvévé a klasszikus helyett a köznyelv váljék. Az 1920-as évektől kezdve az írók szinte kizárólag *baihua*-ban írtak, s az 1949-es kommunista hatalomátvétel után a klasszikus kínai használata teljesen háttérbe szorult. Az 1911 előtti történeti források csaknem mindegyike klasszikus kínai nyelven íródott, így a kínai történelem kutatásához nélkülözhetetlen a klasszikus nyelv ismerete.

Névadás

Kínában a családnévek és utónevek rendszere nagyjából a Hadakozó fejedelemségek korára (Kr. e. 5–3. sz.) alakult ki, korábban csak az arisztokratáknak volt nemzetség- vagy családnévük.

A kínaiiban a családnév (*xing* 姓) megelőzi a utónevet (*ming* 名), csakúgy, mint a magyarban. A *xing* általában egyszótagos, de létezik néhány kétszótagos családnév is (pl. Sima 司马, Zhuge 诸葛, Ouyang 欧阳). Családnévből nincs használatban túl sok: jelenleg a száz leggyakoribb *xing* valamelyikét viseli a kínaiak 85%-a, s ezen belül is van néhány rendkívül elterjedt: a szárazföldi Kínában lakó hanok 7,9%-a Li 李, 7,4%-a Wang 王, 7,1%-a Zhang 张, s nem sokkal kevesebb a Liu 刘, a Chen 陈 és a Yang 杨 sem. A családnév apáról fiúra öröklődik, s a feleségek általában nem veszik fel férjük nevét.

Az utónevek egy vagy két szótagból állnak, s kiválasztásuknál nincsenek megkötések, vagyis gyakorlatilag bármely jelentéssel bíró szó lehet utónév (tehát nincs egy olyan névlista vagy utónévkönyv, amelyből a szülőknek választaniuk kellene). A lánygyermek gyakran kapnak nőiességgel, szépséggel kapcsolatos nevet (pl. virágokét), a férfiak pedig férfiasságra, erőre, sikerre utalót.

A régi Kínában az elit tagjai életük során több nevet is viseltek. 20 éves korukban, felnőtté válásukkor a férfiak – általában két szótagból álló – „adott nevet” (*zi* 字) kaptak, innentől fogva eredeti utónévükön csak szülei, idősebb rokonaik szólíthatták őket, a velük egyenrangúaknak az adott nevet volt illő használni (az embernek saját magára azonban utónévén kellett hivatkoznia). Az adott név gyakran valamiképpen utalt az eredeti utónévre. A császárok utóneve névtabu alá esett, vagyis uralkodásuk alatt az uralkodók *ming*jében szereplő írásjegyeket tilos volt leírni; ugyanígy, a szülőtisztelő ember sosem írhatta le szülei utónévét.

Sok írástudó idővel felvett nevet (*hao* 号) is választott saját magának (vagy kapott másoktól), s például ezen a néven jelentette meg műveit. A felvett név általában az illető személyiségére, lakóhelyére, kedvtelésére stb. utalt. Mindezek mellett léteztek még ragadványnevek, diáknevek, szerzetesi nevek, írói nevek, tiszteleti nevek stb.

A kivételesen kiemelkedő személyiségek haláluk után – érdemeikre utaló – halotti nevet (*shi* 谥) is kaptak, amelyen az utókor emlegette őket, az életükben használt név helyett. Az elhunyt uralkodóknak emellett még úgynevezett templomi nevet (*miaohao* 庙号) is adtak, amelyen a nekik bemutatott áldozatok során emlegették őket. A kéttagú templomi névben dinasztialapítóknál csaknem mindig szerepelt a *zu* 祖 („ősanya”), a további császároknál pedig a *zong* 宗 („ős”) írásjegy.

Manapság a család- és utóneveken kívül más neveket nemigen használnak, bár az írók gyakran jelentetik meg műveiket írói álnévükön. A múltban azonban a kínai névadási gyakorlat, mint láttuk, meglehetősen bonyolult volt, s egy személy számos különböző néven is szerepelhet a forrásokban. A jelen jegyzetben mindenkit azon a néven említünk, amelyet az utókor a leggyakrabban használ. Az uralkodóknál ez leggyakrabban a templomi név, illetve a Ming- és Qing-kori császároknál az uralkodási éra (lásd később) neve, ami szigorú értelemben ugyan nem számít névnek, de a gyakorlatban akként szokás használni.

A hagyományos kínai világkép

A világról a kínaiak meglehetősen homályos elképzeléseket alkottak, amelyek néha egymásnak is ellentmondtak. Minden ilyen elképzelés lényege, hogy a világ közepén van a kínaiak által lakott terület, s a periférián élnek a „barbárok”. Kína és a világ többi része nem különült el egymástól, a kínai uralkodó hatalma elvileg az egész világra kiterjed, így az idegen népek – elvileg – mind Kína alattvalói, egyenrangú külkapcsolatok nem létezhetnek. A kínai-külföldi kapcsolatokat nem is tudták másképp megfogalmazni, mint a behódolt (vagy fellázadt) barbárok, illetve kínai uralkodójuk viszonyaként.

Egy nagyon ősi elképzelés szerint a föld négyzet alakú, az ég pedig kerek. A föld négy sarka kilóg az ég alól, s ezeken a sötét területeken laknak a barbárok.

Egy másik elterjedt nézet szerint – amely a Korai Zhou-korban alakult ki – a világ öt koncentrikus övezetből áll. Középen fekszenek a királyi birtokok, melyeket az uralkodó közvetlenül kormányoz. Ezek körül helyezkednek el a király által kinevezett fejedelmek birtokai, ezeken kívül pedig a „megbékített övezet” területei, vagyis az uralkodó által meghódított kínai államok. A külső két övezetben éltek a „barbárok”: az uralkodótól laza függésben élő népek alkották az „ellenőrzött övezetet”, s legkívül éltek a „vad övezet” civilizálatlan törzsei. A különböző övezetek (a legkülsőbb kivételével) mind adót fizetnek az uralkodónak (ennek mértéke az övezettől függően változik), s a helyi uralkodók kötelesek meghatározott időközönként audiencián személyesen megjelenni a fővárosban. Minél távolabb él a fejedelem az udvartól, annál ritkábban kellett végrehajtania a rituális hódolati látogatást. Ez az állapot természetesen a valóságban sohasem létezett, ám a benne tükröződő világkép évezredekre meghatározta a kínaiak gondolkodását, ami a források nyelvezetében, szóhasználatában is tükröződik. S a kínai uralkodók célja mindig is egy hasonló világregd kialakítása volt, noha a gyakorlatba ültetésére tett konkrét intézkedésekről gyakran kénytelenek voltak lemondani.

A kínai történelemszemlélet

Mielőtt elkezdenénk tárgyalni a kínai történelmet, érdemes említést tenni a régi kínai történelemszemléletről, amely még ma is nagyban áthatja a kínai gondolkodást. Az európai lineáris történelemfelfogással ellentétben a kínaiakra a ciklikus (vagy dinasztikus) szemlélet volt jellemző. Ez azt jelenti, hogy a történelmet nem egyenes vonalú fejlődésként látták, hanem körforgásként, újra és újra ismétlődő ciklusok sorozataként. Egy ilyen ciklus egy dinasztia uralkodásának felelt meg, és a következőképpen alakult:

Egy kiválasztott család az Égtől (Tian 天) megkapja az „égi megbízatást” (Tianming 天命), és dinasztíát alapít. A dinasztia első császárai bölcsen uralkodnak, földosztást hajtanak végre, a birodalmat felvirágoztatják. A dinasztia későbbi császárai azonban tehetégtelenek, kegyetlenek, gyengék, uralkodásuk alatt a birodalom hanyatlásnak indul, a föld nagy része néhány nagybirtokos kezében koncentrálódik (akiknek nem kell adót fizetniük, így a központi kormányzat kincstára kiürül), parasztlázadások törnek ki, bár bár törzsek törnek be, míg végül az ország szétesik, az Ég megvonja a császári háztól az

„égi megbízatást” – vagyis a dinasztia megbukik –, és valaki másnak adja. Ez a valaki – általában egy lázadó parasztvezér, hadvezér, földesúr, esetleg nomád uralkodó fegyverrel egyesíti az országot, dinasztiát alapít, földosztást hajt végre, és a ciklus újra indul. Ugyanezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a kínai történelemben a *rend* (*zhi* 治) és a *káosz* (*luan* 亂) korszakai váltogatták egymást – és a kínaiak tudatába az évezredek folyamán belevésődött, hogy szinte bármiféle rend jobb, mint a káosz.

A ciklikus-dinasztikus modell leginkább a császárság korára illik (Kr. e. 221–Kr. u. 1911), de a kínaiak a korábbi korokra is visszavetítik. Ezért a nem tudományos igényű munkákban hajlamosak az egységes kínai állam létrejöttét a valóságosnál sokkal korábbra, a Kr. e. 23. századra kitalolni, a legkorábbi, eddigi ismereteink szerint csak a legendákban létezett uralkodókat és dinasztiákat valóságosnak beállítani, illetve a valóságban is fennállt dinasztiák (Shang, Nyugati Zhou) által uralt országot egységes, erős birodalomként ábrázolni.

Az uralkodási érák. A ciklikus történelemszemléletről következett az is, hogy nem jelleltek ki egy bizonyos eseményt az időszámítás kezdőpontjaként (mint mi Jézus születésének évét). A Zhou-korban és a Han-kor elején minden időpontot a mindenkori uralkodó uralkodásának kezdő évéhez viszonyítva adtak meg (pl. Zhou-házi Li király uralkodásának 2. éve). Kr. e. 113-ban – két elődjére is visszavetítve – Han Wudi császár bevezette az uralkodási érák rendszerét. Az uralkodási éra (*nianhao* 年號) afféle jelmondat, amellyel a császár jellemezni kívánta uralmát. Innentől fogva trónra kerülésükkor a császárok kihirdették, hogy milyen uralkodási éra veszi kezdetét. Az éra neve általában két szótagból állt, s valamilyen szerencsés, pozitív jelentést hordozott. Ha a császár úgy érezte, hogy ez javíthat uralkodásán, akkor tetszőleges év után új uralkodási érát vezethetett be, ami szintén addig tartott, ameddig a császár meg volt elégedve vele. Egy császár uralkodása alatt tehát több éra is követhette egymást, Han Wudinak például Kr. e. 140–87 közötti hosszú uralma során összesen 11 érája volt.

Az uralkodási érának a datálásban van nagy jelentősége: a császárkori Kínában minden dátumot uralkodási éra szerint adtak meg. Például a Kr. e. 138-as év történéseire így hivatkoznak: „A Jianyuan 建元 uralkodási éra 3. éve.” (A Jianyuan Han Wudi császár Kr. e. 140–135 közötti *nianhao*-ja volt. Új uralkodási érát kizárólag császár hirdethetett meg. Ha valaki más is megtette, az nyílt lázadást jelentett.

A Ming- és a Qing-dinasztia korában az volt a jellemző, hogy egy császár csak egy uralkodási érárt hirdetett meg, így egész uralkodása egy érából állt. Az ő esetükben az uralkodási éra nevét sokszor a császár neveként is használják. Például a híres Kangxi császárnak (ur. 1661–1722) a Kangxi valójában nem a neve volt, hanem az uralkodási érája.

A Kínai Népköztársaságban az uralkodási érák használata megszűnt, Taiwanon azonban még alkalmazzák: uralkodási éráként a Kínai Köztársaság (Minguo 民國) időszakát veszik figyelembe. Ennek első éve 1912. 2008 tehát a Kína Köztársaság 97. éve (1912 + 97 = 2009).

A kínai történelem forrásai

A kínai őskorról a kizárólag a tárgyi leletek szolgálnak forrásul. Az ősidőkről a későbbi írásokban sok legenda megőrződött, de ezek nem tekinthetők megbízható forrásnak. Az első írásos emlékek a Shang-kori jóslócsontok. A tudósok a Shang-dinasztia létét sokáig nem tartották bizonyítottnak, de a jóslócsontok igazolták, hogy a dinasztiaról szóló beszámolók, például a királylisták megalapozottak. A jóslócsontok azonban az eseménytörténevről kevés forrással szolgálnak.

A Zhou-kor első felének legfontosabb forrásai a feliratos bronzedények (eddig kb. 6000 darabot találtak), illetve az *Írások könyve* (*Shujing* vagy *Shangshu*) vonatkozó fejezetei. A korabeli viszonyokról jó képet adnak még a *Dalok könyve* (*Shijing*) versei. A kínai kronológia Kr. e. 841-től folyamatos, az ennél korábbi időszakok kronológiája bizonytalan, a Zhou-dinasztia alapításának évét sem tudjuk.

A Tavaszok és őszi korszak legfontosabb forrása a *Tavaszok és őszi krónikája* (*Chunqiu* 春秋), amely Lu fejedelemség történetét tárgyalja a Kr. e. 722–481 közötti időszakban. Ennek egyik kommentárja, a *Zuo mester kommentárja* (*Zuozhuan*) is rendkívül értékes forrás. A Hadakozó fejedelemségek koráról már számos történetgyűjteményből, filozófiai munkából, egyéb szövegből tájékozódhatunk.

A Han-korban született meg a legjelentősebb ókori kínai történeti mű, *A történetíró feljegyzései* (*Shiji*). A Sima Qian által Kr. e. 100 körül írt munka Kína történetét foglalja össze a kezdetektől a szerző koráig. A legkorábbi időszakokra vonatkozó fejezetek nem igazán megbízhatók, de minél közelebbi kort tárgyal a mű, annál pontosabb információkat közöl.

A mű szerkezetét tekintve Sima Qian újszerű megoldást választott: a korábban elterjedt kronologikus évkönyv vagy államonként összegyűjtött történetgyűjtemény helyett a rendelkezésére álló anyagot öt fejezettípusban dolgozta fel. Ezek a következők:

- 1-12. fejezet: „alapvető évkönyvek” (*benji*). Ebben a részben Sima Qian azoknak az uralkodóházaknak, illetve uralkodóknak a történetét tárgyalja, akik hatalmukat – legalábbis a hagyomány szerint – egész Kína felett gyakorolták. Alapvető évkönyv részletezi például a Xia-, a Shang-, a Zhou-dinasztia történetét, Qin állam történiáját a birodalomegyesítésig, és külön évkönyvet kapott Qin Shi Huangdi, majd a Han-dinasztia legtöbb császára.
- 13-22. fejezet: „táblázatok” (*biao* 表). Címüknek megfelelően ezek a fejezetek időrendi táblázatokot tartalmaznak, amelyekben Sima Qian az ország különböző részeiben történt események relatív és abszolút kronológiáját igyekszik tisztázni.
- 23-30. fejezet: „értekezések” (*shu*). Ebben a nyolc fejezetben a történetíró olyan általános témákat tárgyal esszé formában, amelyek nem illettek bele a többi fejezettípus időrendi keretei közé. Ilyen például az áldozatok, a folyók és csatornák, valamint a gazdasági intézkedések dinasztiaikon átnyúló története. Az értekezések egy része töredékes, befejezetlennek tűnik.

- 31–60. fejezet: „örökletes házak” (*shijia* 世家). Ez a harminc fejezet főleg a Qin-kor előtti fejedelmi családok történetét tárgyalja, vagyis az olyan családokét, amelyek – az alapvető évkönyvekben tárgyaltaktól eltérően – Kínának csupán egy meghatározott részében uralkodtak örökletes módon. Ez a rész tehát gyakorlatilag a Zhou-kori fejedelemségeknek a története. Két olyan személyiség is külön fejezetet kapott ebben a részben, akik kevésbé illenek ide: az egyik Konfuciusz, aki, mint ismeretes, soha nem volt uralkodó, sőt valószínűleg még főhivatalnok sem; a másik Chen She, aki egyszerű parasztfelkelő volt, az első azok közül, akik felázadtak a Qin-dinasztia ellen.
- 61–130. fejezet: „életrajzok” (*liezhuan* 列傳). Ez a *Shiji* legterjedelmesebb része, 70 fejezet tartozik ide. A *liezhuan*ok nagy része egy-egy történelmi személyiség vagy személyek meghatározott csoportjának élettörténetét tartalmazza. Ugyanakkor a *liezhuan* tárgya nem csak személy lehet, ide tartoznak pl. az idegen, „barbár” népek is. Az életrajzok a *Shiji* legolvasmányosabb fejezetei, az itt található történetek, anekdoták a későbbi irodalmi művek kimeríthetetlen forrásául szolgáltak. Meg kell azonban jegyezni, hogy a Sima Qian-féle – és általában a kínai – „életrajz” nemigen hasonlít a nyugati biográfiára. Célja nem az adott illető személyiségének és teljes élettörténetének bemutatása, hanem annak a személyiségtípusnak a jellemzése, amelybe az illető tartozott. Éppen ezért a kínai életrajzok nagy része nem ad átfogó képet a tárgyalt személyről: csupán a személy legfontosabb adatait (születési hely, felmenők), életének legfontosabb eseményeit, valamint az élettörténetben fordulópontnak tekintett eseményekhez kötődően egy-egy történetet, anekdotát tartalmaz. Ez utóbbit az életrajzírók nagyon gyakran egy-egy párbeszéd, szónoklat, esetleg levél egyenes idézésével beszélik el. A kínai történetírói hagyományban egy idő után uralkodóvá vált az írott források idézeteinek halmozása, de Sima Qianre ez még nem jellemző: művét az teszi élvezetessé, hogy levelek, beadványok idézgetése helyett szereplőit drámai szituációkban, szinte színpadias hatást keltve ábrázolja.

A *Shiji* mintájára született meg Kr. u. 80 körül A *Han-dinasztia története* (Hanshu), az első hivatalos dinasztikus történelmi mű. Ez a munka abban tér el a *Shiji*től, hogy csak egyetlen uralkodóház, a Korai Han-dinasztia történetét tárgyalja, másrészt hiányzik belőle az „örökletes házak” fejezetcsoport, harmadrészt az értekezéseket *shu* helyett *zhine*k nevezi.

A *Hanshu* után a kínai hagyomány fontos eleme lett, hogy minden dinasztia megírta az előző uralkodóház hivatalos történetét. Az idők során összesen 24 ilyen hivatalos dinasztikus mű született, ezek a császárkori történelem legfontosabb forrásai. Összefoglaló nevük: „A huszonnégy történelmi mű” (*Ershisi shi* 二十四史). Ezek összesen 3213 kötetet tesznek ki, s mintegy 40 millió írásjegyet tartalmaznak. Az utolsó dinasztia történetét a 20. században állították össze. Minden ilyen mű négy fejezetcsoportból áll: alapvető évkönyvekből, táblázatokból, értekezésekből és életrajzokból. A legkorábbi krónikákat magánszemélyek vagy családok állították össze, de idővel szokássá vált, hogy a kormányzat hivatalos történészbizottságot állított fel a munkák elkészítésére.

Minél későbbi egy időszak, annál több egyéb történeti forrás áll a rendelkezésünkre a dinasztikus történeti művek mellett. Születtek kronologikus történetek, nem hivatalos krónikák, magánfeljegyzések, dokumentumgyűjtemények, törvénykönyvek stb. A legjelentősebb nem dinasztikus történeti mű *A kormányzást segítő átfogó tükör (Zizhi tongjian)*, amelyet Sima Guang állított össze 1084-ben. A 294 fejezetes monumentális munka kronologikusan, éves bontásban tárgyalja Kína történetét a Kr. e. 403–Kr. u. 959 közötti időszakban.

III. A KÍNAI ÓSKOR

1. A kínaiak eredete

A kínaiak eredete tisztázatlan, nem tudni, hogy pontosan honnan származtak. A mai Kína területén számos ősemberleletet találtak, amelyek közül a leghíresebbek a mintegy 250–400 ezer évvel ezelőtt élt „pekingi ember” (*Beijing ren* 北京人 vagy *Beijing yuan-ren* 北京猿人, *Sinanthropus pekinensis*) maradványai, de ezekről – bár egyes, politikai befolyás alatt álló tudósok felfedezni vélték rajtuk a mongoloid jegyeket – nem lehet megállapítani, hogy elődeik voltak-e a mai kínaiaknak. Az mindenesetre biztos, hogy a kínaiak tudatában úgy él az eredet kérdése, hogy a mai Kína földjén az idők kezdete óta kínaiak laktak.

2. A neolit kor

Annak gyökerei, amit kínai kultúrának nevezünk, a neolit korba nyúlnak vissza. Kína területén Kr. e. 8000 körül zajlott le a „neolitikus forradalom”, ekkor terjedt el a földművelés, illetve kerámiák előállításának technikája. A kínai kultúra kialakulásáról több elmélet is létezik.

Az 1950-es évek végéig a tudósok körében az ún. „kettős kultúra” elmélet volt elfogadott. Eszerint a neolit korban két nagy kultúra létezett Kína területén egymás mellett, a Yangshao, illetve a Longshan kultúra (*Yangshao wenhua* 仰韶文化), *Longshan wenhua*). Ezek összeoolvadásából alakult volna ki a kínai civilizáció.

Amikor egy 1959-es ásatás bebizonyította, hogy a Yangshao és a Longshan kultúra ugyanazon a területen, egymást követően is létezhetett, elterjedt a „központi magterület” elmélet. Ennek az a lényege, hogy a kínai kultúra a Sárga-folyó völgyében alakult ki, s innen sugárzott aztán szét a többi területre, a „barbár” népekre.

Ahogy megszorodtak a régészeti feltárások, az 1980-as évektől a „multicentralizmus” elmélete vált elfogadottá. Az elmélet szerint a kínai kultúra nem egy-két neolit kultúrából vagy területről kiindulva alakult ki, hanem Kína területén számos nagy újkőkori kultúrkör létezett, amelyek egymás mellett léteztek, egymásra hatottak, s ezeknek a kölcsönhatásából, több forrásból alakult ki a kínai kultúra.

A legismertebbek továbbra is a legkorábban felfedezett kultúrák, a Yangshao és a Longshan. A Yangshao kultúra leghíresebb emlékei a Xi'an város melletti Banpo 半坡 falunál található, ahol a világ egyik legjobb állapotban fennmaradt újkőkori településének maradványait ásták ki az 1950-es években. A Kr. e. 5000-re datált településen 12–40 négyzetméteres házakat találtak, egy 160 négyzetméteres, közösséginek tételezett házzal együtt. Az ajtókat és kapukat általában délre néztek. A legtöbb eszközt (ásót, baltát, reszelőt, edényt, tűt, horgot) kőből készítették, és ismerték a szövés technikáját. A településtől elkülönítve volt egy fazekasnegyed, és a településtől északra a felnőttek számára egy 250 síros temető, mely utóbbiban a férfiakat és nőket külön temették. A felnőttek sírjá-

ban személyes és praktikus tárgyakat helyeztek el, a nőkében átlagosan többet, mint a férfiakéban. A gyerekeket urnában, a falun belül helyezték el. A lakók halászból, köles-termesztésből, kutya- és disznótartásból éltek. A Banpóban talált edények díszítettek, az alakjukban nem túl változatos, pirosas színű edényekre fekete ábrákat (hal, béka, szarvas, madár, maszk, geometrikus ábrázolásuk) festettek.

A Kr. e. 3000–2000 között virágzott Longshan kultúra elsősorban fekete kerámiáiról híres. A fazekaskoronggal készült edények fala olykor tojáshej vékonyságú. A Longshan kultúra lakói kis mennyiségben selymet is előállítottak, s ismerték a rizstermesztést.

3. A kultúrhéroszok

A szóbeli hagyományt lejegyző írott források – amelyek jóval a tárgyalt időszak utáni korból, a Kr. e. I. évezredből származnak – a kínai történelem kezdetét a Kr. e. III. évezred elejére teszik, amikor is úgynevezett *kultúrhéroszok* jelentek meg, akik lakhatóvá tették a földet, és az embereket megtanították különböző civilizációs vívmányokra. Ilyen kultúrhéroszok voltak például: Huangdi , a Sárga Császár, a kínai nép ősatya, aki legyőzte az embereket fenyegető szörnyet, emellett feltalálta a kocsit, a csónakot és a fegyvereket; Fuxi 伏羲, aki megismertette az embereket az állattenyésztéssel, a főzéssel és a házassággal; és Shennong , az „Isteni Földműves”, aki a földművelésre tanította meg őket stb. Ők természetesen legendás személyek, létüket semmi nem bizonyítja, de a kínai köztudatban elevenen él az emléküik. A történeti munkák a kultúrhéroszok korát a „három felséges” (*san huang* 三皇) és az „öt császár” (*wu di* 五帝) korának nevezik, ám hogy pontosan ki volt ez a nyolc uralkodó, abban a különböző beszámolók ellentmondanak egymásnak. Általában véve elmondható, hogy az ókori kínai mitológia meglehetősen kidolgozatlan, s nem alkot egységes rendszert.

4. A Xia-dinasztia

A hagyomány szerint az első kínai dinasztíát a Nagy Yu (Da Yu 大禹) nevű kultúrhérosz alapította, aki az általa irányított vízszabályozási munkálatokról volt híres. Dinasztíája, amely a Xia 夏 nevet viselte, állítólag Kr. e. 2100–1600 között állt fenn. Nagy Yu volt az első, aki – a korábbi kultúrhéroszoktól eltérően – nem az arra legrátermettebb alattvalójára, hanem saját fiára hagyta a trónt. A régészeti leletek nem bizonyítják, hogy ekkoriban Kína területén létezett volna valamiféle egységes állam, de az elképzelhető, hogy valóban volt egy Xia nevű, a többi faluközösségnél, törzsnél erősebb „államocská”, amelyre a későbbi kínaiak visszavetítették saját államiságuk kezdeteit.

Számos kínai tudós – némi politikai nyomásra – azt állapította meg, hogy a Xia-dinasztia azonos az Erlitou nevű korai bronzkori kultúrával, amely Kr. e. 2000–1500 között létezett. A Henan tartományi Erlitou falunál 1959-ben feltárt település valóban egy fontos kultúra központja lehetett, amelynek befolyása messzire kiterjedt. Ennek ellenére a nyugati régészek nem látják bizonyítottnak, hogy az Erlitou kultúra azonos lett volna a Xia-dinasztiával.

Megjegyzendő, hogy a kínai dinasztiák az alapítójukkal, alapításukkal kapcsolatos helységekről, folyókról, az alapító törzsről kapták nevüket, kivéve az utolsó három uralkodóházat, amelyek jelképes értelmű, „jól hangzó” nevet vettek fel. A dinasztia neve egyszerre jelenti az uralkodóházat, az általa uralt országot, az alattvalók hovatartozását, s bizonyos szövegekörnyezetben a fővárost is.

5. A Shang-dinasztia

Az első bizonyítottan létezett dinasztia a Shang 商 volt, amely a hagyomány szerint Kr. e. 1600 körül jutott hatalomra az utolsó Xia-házi uralkodó, a kegyetlenkedéseiről híres Jie 桀 hatalmának megdöntésével. (A dinasztiát nevezik még Shang-Yin 商殷 vagy Yin-dinasztiának 殷 is.) A Shang királyok befolyása a Sárga-folyó középső és alsó szakaszának és mellékfolyóinak völgyére (tehát a mai Észak-Kína nagy részére) kiterjedt. A Shang állam valószínűleg nem egységes birodalom volt, hanem a Sárga-folyó vízgyűjtő területének folyóvölgyeiben élő olyan törzsek szövetsége, amelyek elismerték a Shang törzs uralkodójának politikai és szakrális elsőbbségét, adót fizettek neki, és részt vettek a hadjárataiban. Az állam (vagy államok) alapja ekkor már a földműves faluközösség volt, amely meghatározott mértékű gabonaadót fizetett a törzsi állam vezetőinek. A Shang-korban vált elterjedté a bronz használata, amiből elsősorban fegyvereket és szertartási edényeket készítettek, ekkor alakult ki valamiféle közigazgatási rendszer, és ekkor jelent meg az írás. A Shang-kori írás két formában maradt ránk: egyrészt jóslócsontokon – ezek a legkorábbi kínai írásos emlékek –, másrészt a bronz szertartási edények feliratain.

A nagy részt a Kr. e. 14–12. századból származó jóslócsontok (jiaguwen 甲骨文) marhalapockacsopontok vagy teknősbéka haspáncélok, amelyekre az ősök által megválaszolható kérdéseket véstek, majd melegíteni kezdték őket, s a csonton támadt repedésekből olvasták ki a választ. A rajtuk található írásjegyek különböznek a ma használatosaktól, de egyértelműen belőlük fejlődött ki a mai írás. A Shang-kor után a jóslócsontok feledésbe merültek, csak 1899-ben fedezte fel egy kínai tudós, hogy a gyógyszerüzletekben „sárkánycsont” néven árult csontokra furcsa ábrák vannak vésvé, amelyek hasonlítanak az írásjegyekre – így kerültek elő a kínai írásbeliség legkorábbi emlékei. Azóta több mint százötvenezer jóslócsontot találtak, a rajtuk lévő ötezer különböző írásjegyből eddig kb. kétezeret fejtettek meg. A Shang-kor végéről sok bronz szertartási edény is előkerült, az ezeken található mintegy négyezer írásjegyből, amelyek nagyon hasonlítanak a jóslócsontok felirataira, eddig kétezernek a jelentését tisztázták. A Shang-kori leletek többsége a Henan tartományi Anyangból került elő. Az itt talált királysírok bizonyítják, hogy a Shang-korban elfogadott volt az emberáldozat.

A Shang-kori kínai civilizáció folyóvölgyi civilizáció volt. A folyóvölgyeket elválasztó hegyekben barbár, civilizálatlan törzsek éltek, amelyekkel a civilizált, földművelő Shang állam seregei állandóan háborúban álltak. A hanok Kína későbbi története során is elsősorban a folyóvölgyeket, alföldeket foglalták el, míg a hegyekben sokáig megmaradtak a barbár törzsek szigetei. Ezek aztán az évszázadok folyamán fokozatosan beolvadtak a kínaiak közé, így Kína nagy részén nem maradt nyomuk. A távoli délnyugati vidékeken

azonban még mindig él egy-két kisebb népcsoport, amelyeket a hanok csak az utóbbi 3–4 évtizedben szoktattak le barbár szokásaikról, például az emberáldozatokról.

Néhány jóslócsontfelirat:

Vajon a napfogyatkozás katasztrófát jelez vagy egyetértést? Jelentsük-e ezt a napfogyatkozást a [Sárga-] folyónak? Vagy talán Ding Atyának jelentsük a napfogyatkozást, kilenc ökröt áldozva?

Jóslás *dinghai* napon, a király jóslata: „A következő napon (*wuzi*), amikor a király vendégül látja Da Wut és bemutatja neki a *zai*-ritust, nem lesz semmiféle baj.”

Yi Atya az, aki miatt fáj a király foga?

Szerencsés lesz Fu Hao szülése? A király jóslata: „Ha *ding* napon szül, szerencsés lesz; ha *geng* napon szül, akkor fölöttébb kedvező lesz.” 33 nappal később, *jiayin* napon Fu Hao gyermeket hozott a világra. Nem volt szerencsés, lány lett.

A király jóslat: „Szerencsétlenség lesz.” A nyolcadik napon arcot formáló felhők takarták el a napot, egy szivárvány is megjelent, és a Sárga-folyóból „ivott”.

Vajon [a Sárga-] folyó nem rendel esőt? A király jóslata: „A Folyó esőt fog rendelni.”

Imádkozzunk-e a Yue-hegycsúcshoz, és mutassunk-e be égő áldozatot három báránnyal, három disznóval, és három szarvasmarha lefejezésével?

Már [régóta] nem esett. Vajon Di az, aki kárt okoz ennek a városnak [Anyangnak]? Talán nem helyesli [a cselekedeteinket]? A király jóslata: „Di az, aki kárt okoz a városnak. [Di] nem helyesli a cselekedeteinket.”

Que kérdést tett fel: „Az elkövetkező tíz napban nem lesznek katasztrófák?” A király jóslata: „Lesz szerencsétlenség, három rossz hírt kapunk.” Öt napra rá, valóban rossz hírek érkeztek nyugatról. A Zhi-beli Guo jelentette: „A Tu törzs megtámadta a keleti területeinket, leromboltak két fallal körbevett várost, valamint az egyik törzs behatolt a nyugati területek földjeire.”

Guisi napján, jóslás történt, Que jóslat: „A következő héten nem lesz semmi szerencsétlenség?” A király jóslata: „Lesz szerencsétlenség.” Úgy lett, ahogy mondta. Következő nap a király elment orrszarvúra vadászni. Cai Miniszter lova felbukott és kocsija felborult, és Yang, a király fia, aki a király kocsiját vezette, szintén felbukott.

(Kósa Gábor fordítása)

IV. A ZHOU-KOR

A Shang-dinasztiát a Zhou 周 törzs uralkodói, Wenwang 文王 („Művelt Király”) és fia, Wuwang 武王 („Harcias Király”) döntötték meg a Kr. e. 11. században, ekkor kezdődött a Zhou-kor, amely a Kr. e. 3. századig, a kínai császárság megalakulásig tartott. A döntő ütközet, amelyben Zhou Wuwang megsemmisítette Shang utolsó uralkodójának, a zülleszt Zhounak a seregeit, a hagyomány szerint Kr. e. 1046-ban zajlott Mu mezei csata (*Muye zhi zhan*) volt.

A Zhou-kor rendkívül fontos időszak a kínai történelemben: ekkor alakultak ki azok az eszmék, társadalmi minták, hagyományok, amelyek az egész későbbi kínai történelmet meghatározták; ekkor születtek azok a művek, amelyek minden korban hivatkozási alappul szolgáltak a kínai történelem és társadalom formálói számára; ekkor született meg az az írott nyelv, amely több mint kétezer éven át szinte változatlan formában a birodalom fő kommunikációs eszköze lett; s összességében ekkor öltött formát a sajátos kínai kultúra.

1. A Nyugati Zhou (Xi Zhou 西周 – Kr. e. 11. sz.–771)

A Zhou-dinasztia uralkodásának első felében, az úgynevezett Nyugati Zhou-korban a Zhou-ház befolyása igen nagy területre, a mai Észak-Kína legnagyobb részére kiterjedt. Fővárosa, Hao a Wei-folyó (Weihe 渭河) völgyében, a mai Xi'an 西安 városának közelében állt. Egységes kínai államról azonban még ekkor sem beszélhetünk. A dinasztiaalapító Zhou királyok (akik az „Ég Fia” – Tianzi 天子 elnevezést is viselték, amit a későbbi császárok is átvettek) a meghódított területeket saját rokonaikra, főembereikre vagy a területek behódolt korábbi vezetőire bízták, akik adót fizettek nekik és támadás esetén a védelmükre siettek, de viszonylag önállóan kormányozhatták saját országrészüket. Ezen az országnyi méretű adományföldeken a hatalom örökletessé vált, ezáltal sok kis uralkodóház jött létre, amelyek felett a mindenkori Zhou király politikai és szakrális hatalmat gyakorolt.

A Zhou-kor társadalmára az örökletes arisztokrácia uralma volt jellemző, amely rátelepedett a parasztközösségeire, s az adóikból élt. A parasztkor a hagyomány szerint az ún. „kútföldrendszer” (*jingtian* 井田) szerint művelték a földet, aminek a lényege az, hogy a „kút” (*jing* 井) írásjegyre emlékeztető módon kilenc részre felosztott földeken nyolc család művelt meg egy-egy darab földet, míg a kilencediket, amelyen az adógabona termett, együtt művelték meg. Elképzelhető, hogy a „kútföldrendszer” valójában soha nem létezett (először csak a késői Zhou-kori Menciusz említi), de a következő évezredekre mégis az ideális, egyenlőségen alapuló paraszti társadalom jelképévé vált. Így egészen a császárkor végéig minden reformer a „kútföldrendszerhez” való visszatérést tűzte a zászlajára, s minden földosztási mozgalmat az új kútföldrendszer megvalósításának céljával indítottak.

A Korai Zhou-kor első időszaka a későbbi kínai hagyományban egyfajta aranykorrá vált, különösen a konfucianizmus elterjedése után. A konfucianizmus egyik fő alaptéte-

le ugyanis az volt, hogy a jelenkor problémáinak megoldása érdekében az embereknek vissza kell térniük a „régii szép idők” – többek között a Nyugati Zhou-kor – társadalmi berendezkedéséhez és szokásaihoz, mert csak így élhetnek újra békében és jólétben. Így aztán a korai Zhou királyok – különösen Wuwang és Wenwang –, illetve Wuwang öccse, az egy ideig régensként kormányzó Zhou herceg (Zhou gong 周公) a konfuciánus Kínában szinte szentekké, minden császár példaképévé váltak.

2. A Keleti Zhou (Dong Zhou Kr. e. 771–256)

A Zhou-ház hatalma a dinasztiaalapítás után néhány évszázaddal jelentősen meggyengült, olyannyira, hogy Kr. e. 771-ben egy barbár törzs támadása miatt a fővárost keletebbre, a biztonságosabb Luoyangba kellett áthelyezniük. Ezzel kezdődött a Keleti Zhou-kor. (Megjegyzendő, hogy mintegy másfél ezer éven át vagy a mai Xi'an, vagy a mai Luoyang városának környékén volt Kína fővárosa.) A Zhou-dinasztia hanyatlásának fő oka az volt, hogy a valaha az őseik által eladományozott birtokokat kormányzó fejedelmi házak megerősödtek, s egyre kevésbé ismerték el a Zhou királyok politikai felsőbbtségét. A költözés után a Zhou-ház végleg elvesztette valódi hatalmát, s bár még fél évezredig fennállt, gyakorlatilag a kínai államocskák szakrális vezetőjévé süllyedt. A Zhou királyok megtarthatták királyi címüket, bizonyos szertartásokat csak ők végezhettek el, s egyes „diplomáciai aktusokhoz” szükséges volt a hozzájárulásuk, de az általuk ténylegesen uralt terület fokozatosan egy-két városnyira zsugorodott.

A Zhou királyi udvar keletre költözése után fél évezredig a teljes széttagoltság jellemezte Kínát. A Keleti Zhou korszakot két periódusra szokás osztani: a Tavaszok és ősök korszakra (Chunqiu 春秋, Kr. e. 722–481), illetve a Hadakozó fejedelemségek korszakára (Zhanguo shidai , Kr. e. 453–221). (A Tavaszok és ősök korszak egy történeti műről kapta a nevét, amely a számos kis fejedelemség egyikének, Lu államnak, Konfuciusz hazájának történetét dolgozta fel Kr. e. 722-től 481-ig. A „Tavasz(ok) és ős-(ök)” tulajdonképpeni jelentése: „évek”. A Hadakozó fejedelemségek korát is egy történeti munkáról nevezték el. E kor kezdetét egy fontos eseménytől, a központi helyzetű Jin állam széthullásától számítják.)

A Tavaszok és ősök korszak. A Tavaszok és ősök korszakban Kína területén száznál is több, a Zhou királyok volt adománybirtokaiból létrejött, gyakorlatilag független állam létezett egymás mellett. A legfontosabbak közülük a következők voltak: Qin 秦, Jin , Yan 燕, Qi , Wei , Chu 楚, Wu , Yue 越, Lu és Song 宋. A Tavaszok és ősök korszak után Jin szétesett, helyén három új állam jött létre: Han , Wei 魏 és Zhao . (Ezeket a neveket azért érdemes megjegyezni, mert ma is gyakran felbukkannak földrajzi és személynevekként, tartományok rövidítéseként, márkanévben stb.) Az államok háborúztak, szövetségeket kötöttek, kereskedtek, versengtek egymással, s a fejlődés viszonylag önálló útját járták. Hasonló kultúrájuk mellett az kötötte őket össze, hogy a Zhou királyok szakrális felsőbbségét elismerték, bár azt nem engedték nekik, hogy érdemben beleszóljanak ügyeikbe.

A hagyomány szerint a Tavaszok és őszi korszakban a fejedelemségek az úgynevezett „hegemónok” (*ba* 霸) rendszerével igyekeztek összehangolni a külső ellenség (a „barbárok”) elleni védelmet, illetve enyhíteni a belső konfliktusokat. A rendszer lényege az volt, hogy az aktuálisan éppen legerősebb fejedelemség uralkodóját a többi fejedelem megválasztotta „hegemónnak”, s bizonyos mértékig elfogadta a fennsőbbiségét. A hegemón nem saját jogán, hanem a Zhou király nevében járt el a különböző ügyekben. A hagyomány szerint a Tavaszok és őszi korszakban összesen öt fejedelemből lett hegemón. A korszak végén a rendszer megszűnt.

A Hadakozó fejedelemségek. Ebben a korban – az állandó háborúk következtében – csak hét jelentősebb állam maradt talpon, köztük az ellentétek tovább éleződtek, s a nagyobb fejedelemségek már nyíltan arra törekedtek, hogy a többi állam legyőzésével saját uralmuk alatt egyesítsék az általuk ismert világot, vagyis a kínaiak által lakott területeket. A különböző, folyton változó szövetségi tömbökbe csoportosuló fejedelemségek gyakorlatilag két-háromszáz éven át folyamatosan háborúban álltak egymással. Mindközben a korai Zhou-kor társadalmi rendje megrendült, a földek egyenlő elosztására épült faluközösségek felbomlottak, óriási vagyoni különbségek alakultak ki, s az állandó háborúk miatt az összes fejedelemség lakóinak élete bizonytalanná vált.

A Kr. e. 3. század elejére három erős fejedelemség maradt esélyes az egyeduralom megszerzésére: az északnyugati Qin 秦, az északkeleti Qi és a déli Chu 楚. A három közül végül Qin került ki győztesen, egyes taktikájának, belső reformjainak és tehetősége uralkodóinak köszönhetően. Qin állam Kr. e. 256-ban kiirtotta a Zhou-ház maradványát – hivatalosan ezzel ért véget a Zhou-kor –, majd hosszú erőgyűjtés után Kr. e. 230-ban elindította seregeit a többi fejedelemség ellen, s 221-ben sikerült az utolsót is meghódoltnia. Ezzel befejeződött a Hadakozó fejedelemségek kora.

3. A Keleti Zhou korának kultúrája

Kulturális fellendülés. A politikai széttagoltság ellenére – vagy éppen azért, mert nem létezett erős központi hatalom – a Zhou-kor második felében óriási mértékű technikai és kulturális fejlődés ment végbe Kínában. Míg a Kr. e. 8. században Kína technikailag jóval elmaradottabb volt Nyugat-Ázsiánál, a Kr. e. 3. századra utolérte azt, s ugyanebben az időszakban vált a Föld legnagyobb népességű területévé. Az egymással versengő fejedelemségek rá voltak kényszerülve arra, hogy a földművelésben, a harcászatban, az államszervezetben és az élet minden területén újításokat alkalmazzanak, s ezáltal is növeljék esélyeiket a többi állammal szemben. A Kr. e. 5. században – csaknem ezer évvel később, mint Nyugat-Ázsiában – széles körben elterjedt a vas használata. Az ökor vontatta vasseke forradalmasította a mezőgazdaságot, hatalmas méretű földek feltörése vált lehetővé. A termelékenységet nagyszabású öntözési rendszerek kiépítésével is fokozták. Ekkoriban jelentek meg olyan kínai specialitások is, mint az evőpálcikák és a lakktárgyak. Ugyanekkor a gazdaság termelékenyebbé válása folytán az uralkodói udvarok egyre gazdagabbak lettek, így módjuk volt mind több és több írástudót, művészt és mesterem-

bert alkalmazni; ennek következtében a fejedelmi udvarok nem csak adóztatási és igazgatási, hanem kulturális központok is lettek. Nagymértékben fellendült az írásbeliség; a valaha csak az uralkodó udvarában használt írás széles körben elterjedt, írásba foglalták a szerződéseket és a törvényeket, leírták a szertartási énekek szövegeit, a történelmi eseményeket, a legendákat, a híresebb mesterek tanításait stb.

„Vitatkozó filozófusok”. A Tavaszok és ősök korának vége és a Hadakozó fejedelemségek korszaka a kínai gondolkodás virágkora volt. Vándorpolitikuskok, vándorfilozófusok járták a fejedelmi udvarokat, hogy eszméiket terjeszthessék és megvalósíthassák.

Meg kell jegyezni, hogy a „filozófia” szó használata a kínai tanításokra eléggé pontatlan. A kínai bölcsek, „filozófusok” nem a lét értelmét, a világ felépítését és a hasonló titkokat kutatták, hanem sokkal gyakorlatiasabbak voltak: többségükben arra kerestek választ, hogy itt, a Földön, milyen társadalmi rendszer, államszervezet és viselkedési norma-rendszer tudná biztosítani az emberek többségének békés életét és jólétét. A kínai filozófia tehát elsősorban társadalom- és ekölcsfilozófia, néhány kevésbé ismert gondolkodót leszámítva nem foglalkozik logikával, s csak a buddhizmus megjelenése után fogalmaz meg metafizikai és ontológiai kérdéseket.

A területi széttagoltság következtében ekkoriban nem volt általánosan elfogadott ideológia, s számos különböző „filozófiai” iskola, tanításrendszer jött létre. Ezt a korszakot a „száz virág” korszakának is szokták nevezni az egymás mellett létező, egymással versengő irányzatok, iskolák nagy számára utalva. Az iskolák nagy része később eltűnt, feloldódott a többiben, sokuk tanítását töredékesen sem ismerjük. De ekkor alakult ki három olyan eszmerendszer is, amely valamilyen formában fennmaradt, s mind a mai napig nagy mértékben meghatározza a kínaiak – és néhány más, kínai kulturális hatás alatt állt nép – gondolkodását: a konfucianizmus, a taoizmus és a legizmus.

A konfucianizmus (*rujia* 儒家). Ez a legjelentősebb iskola, amely a „száz virág” időszakában jött létre. Az iskola megalapítója Kong mester, Kongzi (孔子 vagy Kong Fuzi 孔夫子, latinus nevén Konfuciusz) a hagyomány szerint Kr. e. 551-től 479-ig élt, és Lu államban tevékenykedett (a mai Shandong tartomány területén – sírja, családi palotája ma turistalátványosság Qufu 曲阜 városban). Ő maga nem írta le tanításait, de a tanítványai lejegyezték és összegyűjtötték a vele folytatott beszélgetéseiket. Főleg ebből – a *Beszélgetések és mondások* (*Lunyu*) című mű címet viselő – rövid gyűjteményből ismerjük Konfuciusz eszméit.

Konfuciusz maga azt hirdette, hogy semmi újat nem hozott létre, csak a régi bölcseséget közvetíti. A régi korokra – különösen a Nyugati Zhou-korra – mint aranykorra tekintett vissza, s azt tartotta, hogy a Tavaszok és ősök kor zűrzavarának felszámolása érdekében vissza kell térni a régi, boldog idők társadalmi rendszeréhez. (Hogy Konfuciusz aranykor-elméletének volt-e valós alapja, azt nem tudjuk; az azonban nem tűnik meglepőnek, hogy a feje tetejére állt világban, amelyben élt, megszépültek a korábbi, viszonylag békésebb korok.)

Az ideális társadalmat Konfuciusz a következőképpen képzelte el: az ország élén a bölcs uralkodó áll, aki jobbjára nem rendeletekkel, hanem példamutatással, erényes

viselkedéssel vezeti a népet; az alattvalók hűségesen követik az uralkodót és feljebbvalóikat; a társadalomban mindenkinek megvan a saját rögzített helye az azzal járó jogokkal és kötelességekkel, s ezt mindenki elfogadja, és tisztességesen végzi a dolgát; mindenki engedelmeskedik a feljebbvalójának, míg alárendeltjeit emberségesen, önkényeskedés nélkül kezeli; a hierarchikus felépítésű társadalomban mindenki a „szertartások” (*li*) szerint viselkedik a többiekkel szemben (ez azt jelenti, hogy minden társadalmi kapcsolatra vannak bizonyos meghatározott szabályok, „szertartások”, s ezektől nem szabad eltérni).

Konfuciusz az embereket két csoportra osztotta: „nemes emberekre” (*junzi* 君子) és „kis emberekre” (*xiaoren* 小人). Ez utóbbi a közönséges embereket jelenti, akik nem is törekednek arra, hogy erényesen éljenek. „Nemes ember” nem születés által lesz valakiből, hanem erényes viselkedéssel. Minden valamirevaló férfinak törekednie kell arra, hogy *junzi*, azaz erkölcsileg magasabb rendű ember váljék belőle. Ehhez az erényes viselkedésen, az ősi szokások (szertartások) követésén kívül rengeteg tanulás is szükséges. (A konfuciánus jellegű társadalmakban ma is nagy becsben tartják a tanulást, a tanult embereket.)

Konfuciusz világában nagyon fontos a család. A családon belül is szigorúan meg van határozva mindenkinek a helye, s a hagyomány által megszabott szereptől tilos eltérni. A legfontosabb családi erény az idősebbek, főleg a szülők tisztelete (*xiao* 孝), ami feltétlen engedelmességgel is jár.

Néhány jellemző részlet a Beszélgetések és mondásokból, Tőkei Ferenc fordításában:

A mester mondotta: „Aki tanul és a tanultakat állandóan gyakorolja is, vajon nem lehet-e megelégedett? Akinek messzi földről jött barátja akad, vajon nem örülhet-e? Akiben nem él harag amiatt, hogy az emberek nem ismerik, vajon nem nemes ember-e?” (I.1.)

A mester mondotta: „A fiatal ember otthon tisztelje a szüleit, házon kívül tisztelje az idősebbeket, legyen figyelmes és szavahihető, szeresse a sokaságot, de bizalmas viszonyban legyen az emberségesekkel. Ha így cselekszik, és még marad ereje, akkor azt tudományokra és elméjének ékesítésére fordíthatja.” (I.6.)

Zilu így szólt: „Wei fejedelme vár téged, mester, hogy veled kormányozzon. Mit szándékozol tenni legelőször?” A mester így felelt: „A legfontosabb volna: kijavítani a neveket.” Zilu azt mondta: „Ha ezt teszed, mester, ugyancsak célt tévesztesz! Miért kellene kijavítani (a neveket)?” A mester pedig így szólt: „Milyen vadember vagy te, You! A nemes ember óvatos tartózkodást tanúsít mindenben, amihez nem ért. – Ha a nevek nem helyesek, akkor a szavak nem felelnek meg (a dolgoknak). Ha a szavak nem felelnek meg (a dolgoknak), akkor a tettek (v. szolgálatok) nem sikerül-

nek. Ha a tettek nem sikerülnek, akkor az illem és harmónia nem virágzik. Ha az illem és harmónia nem virágzik, akkor a különböző büntetések nem arányosak (a bűnökkel). Ha pedig a büntetések nem arányosak, akkor a nép azt sem tudja, hogyan mozgassa kezét és lábát. – Ezért a nemes ember olyan neveket ad (a dolgoknak), hogy azokat mindig mondani <helyesen használni> is lehessen, és kimondva őket, mindig (nekik megfelelően) cselekedni lehessen. A nemes ember beszédében semmi helytelennek nem szabad lennie.” (XIII.3.)

A mester mondotta: „Tanulni és nem gondolkodni: hiábavaló fáradtság; gondolkodni és nem tanulni pedig: veszedelmes.” (II.15.)

A mester mondotta: „A régiekétől eltérő tanokhoz igazodni nagyon ártalmas dolog.” (II.16.)

A mester mondotta: „Ha (az uralkodó) maga helyesen <példamutatóan> viselkedik, akkor parancsolnia sem kell, megy minden a maga útján. Ha azonban ő maga nem példamutató, akkor hiába ad ki parancsokat, azokat nem követik.” (XIII.6.)

A mester mondotta: „Ha a népet rendeletekkel kormányozzák és büntetésekkel tartják féken, akkor ki fogja játszani (a büntetést), de a szégyent nem fogja ismerni. Ha az erénnyel kormányozzák és a szertartásokkal tartják féken, akkor ismerni fogja a szégyent és mindig egyenes lesz.” (II. 3.)

Ai fejedelem kérdezősködött mondván: „Mit kell tenni ahhoz, hogy a nép engedelmes legyen?” Konfuciusz felelte neki mondván: „Ha felemeled az egyeneseket és eltávolítod a görbéket, akkor a nép engedelmeskedik. De ha felemeled a görbéket és eltávolítod az egyeneseket, a nép nem engedelmeskedik.” (II.19.)

A mester mondotta: „A nemes ember az igazságossághoz ért jól, a kis ember pedig a hasznosléshez.” (IV.16.)

A mester mondotta: „Szüleidet szolgálván hibáikra szelíden figyelmeztessd őket. Ha látod, hogy semmiképpen nem akarnak rád hallgatni, akkor kettőzd meg tiszteletedet anélkül, hogy visszavonnád (tanácsodat). Még ha ők rosszul bánnak is veled, nem szabad zúgolódnunk ellenük.” (IV.18.)

A mester mondotta: „Az égalatti kormányzásában a nemes ember semmit sem helyesel és semmit sem tagad meg oktanul; mindig az igazságosság a mértéke.” (IV.10.)

A mester mondotta: „Shen <Zengzi 曾子>, nekem egyetlen alapelvem van, mely mindent magában foglal.” Zengzi azt felelte: „Igen.” Amikor a mester visszavonult, a többi tanítvány megkérdezte (Zengzit) mondván: „Mire vonatkoztak a szavai?” Zengzi így válaszolt: „Mesterünknek ez az alapelve: legyünk hűségesek feljebbvalóinkhoz s igazságosak másokhoz; és semmi több.” (IV.15.)

Konfuciusz a maga idejében nem volt túl sikeres vagy ismert, de tanítványai megőrizték és továbbfejlesztették tanait. A Zhou-korban kiemelkedő követője volt Menciusz (Mengzi 孟子, Kr. e. 372–289 k.) és Xunzi 荀子 (Kr. e. 300–230 k.). A konfucianizmust a Han-korban, a Kr. e. 2. században tették hivatalos államideológiává.

A kínaiak mindig is különös tisztelettel övezték az írásokat, az írott szót. Konfuciusz is sokat hivatkozott régi könyvekre, bár maga nem írta le eszméit. Nagyjából a Kr. e. 2. században, a konfucianizmus államideológiává válásakor összeállították a „szent” konfucianus könyvek listáját, azóta ezek számítanak a konfucianizmus alapkönyveinek, annak ellenére, hogy sok közülük jóval Konfuciusz élete előtt keletkezett. A konfucianus kánon könyvei egyben a kínai irodalom legkorábbi emlékei, s a mai napig rengeteget hivatkoznak rájuk, ezért érdemes megismerni őket:

Az Öt klasszikus (Wujing):

1. *Dalok könyve (Shijing)*: 305 vers a Kr. e. 10–7. századból; vannak közöttük népdalok, szerelmes versek, himnuszok stb. Ezek a kínai költészet legkorábbi emlékei. A könyvet a hagyomány szerint maga Konfuciusz állította össze.
2. *Írások könyve (Shujing)*: korai Zhou-kori dokumentumok, beszédek, történeti írások gyűjteménye. A tudósok máig vitatkoznak rajta, hogy mely részei eredetiek, melyek későbbi hamisítványok.
3. *Változások könyve (Yijing)*: Ősi, talán Zhou-kor előtti jóskönyv. 64 különböző jósjel magyarázata található benne.
4. *Tavaszkok és őszi (Chunqiu 春秋)*: Lu állam krónikája Kr. e. 722-től 481-ig. A hagyomány szerint a könyvet Konfuciusz állította össze.
5. *Szertartások feljegyzései (Liji)*: Zhou-kori szertartások, szokások leírásainak gyűjteménye.

A Négy könyv (Sishu) (csak a 11. században vált önálló kategóriává):

1. *A nagy tanítás (Daxue)*: a *Szertartások feljegyzéseinek* egyik fejezete kiemelve.
2. *A közép mozdulatlansága (Zhongyong 中庸)*: a *Szertartások feljegyzéseinek* egyik fejezete kiemelve.
3. *Beszélgetések és mondások (Lunyu)*: Konfuciusznak a tanítványaival folytatott beszélgetései. Ez a konfucianizmus eredeti formájának fő forrása.
4. *Menciusz (Mengzi 孟子)*: Konfuciusz leghíresebb követőjének, Menciusznak a tanításai.

Az *Öt klasszikus* és a *Négy könyv* – néhány kisebb művel kiegészítve – alkotják a konfuciánus kánont, a *Tizenhárom klasszikust* (*Shisan jing*). A konfuciánus klasszikusok és a taoista, legista stb. alapszövegek számottevő része *Tőkei Ferenc* fordításában magyarul is olvasható: *Kínai filozófia. Ókor. I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1964, 1980, Kossuth Kiadó, 2005 (Tőkei Ferenc életműsorozat).*

A taoizmus (*dao* 道家). A másik nagy hatású filozófiai iskolát a hagyomány szerint az „Öreg Mester”, Laozi 老子 alapította, aki állítólag Konfuciusz idősebb kortársa volt. Ő írta a *Daodejing* (, Tao Te King, az *Út és Erény könyve*) című filozófiai költeményt, amely a taoista filozófia alaptanításait foglalja össze.

A *dao* (道, alapjelentése: út) nehezen leírható filozófiai fogalom, leginkább *természet-törvényt* jelent, vagyis azt az erőt, amely a dolgok alakulását irányítja, s egyben a medret is, amelyben a dolgok folynak. A világ a *dao* szerint halad előre, mint egy folyam. Az embernek nem szabad beavatkoznia a történésekbe, mert ha megpróbálja, akkor megzavarja a természet rendjét, és bajt zúdít a saját fejére – éppen ez vezetett a Keleti Zhou-kor káoszához. Minden aktív cselekvés elítélendő, a bölcs ember fő magatartásformája a „nem-cselekvés” (*wuwei* ; Weöres Sándor költői fordításában: „nem-sürgés”), vagyis az, hogy hagyja, hadd menjenek az események a maguk útján. Mindent, amit mesterségesen, erőszakkal hoztak létre, el kell vetni. Így az állam is felesleges dolog, az emberek zárt faluközösségekben kéne élniük, nem lenne szabad szerszámokat, fegyvereket, járműveket használniuk, utazniuk, mert mindezek boldogtalanságot szülnek. S ha már e boldog, kis faluközösségek nem jöhetnek létre, a bölcseknek nincs más választásuk, mint kivonulni a társadalomból és remetévé válni a hegyekben.

Néhány jellemző részlet az Út és Erény könyvéből, Weöres Sándor műfordításában:

<p>1. Az út, mely szóba-fogható,
nem az öröktől-való;
a szó, mely rája-mondható,
nem az örök szó.
Ha neve nincs: ég s föld alapja;
ha neve van: minden dolgok anyja.
Ezért:
aki vágytalan,
a nagy titkot megfejtethi;
de ha vágya van,
csak a dolgokat szemlélheti.
E kettő mögött közös a forrás,
csupán nevük más.
Közösségük: csoda,
s egyik csodától a másik felé táruul
a nagy titok kapuja.</p> | <p>2. Mikor a szépet megismerik,
felbukkan a rút is;
mikor a jót megismerik,
felbukkan a rossz is.
Lét és nemlét szüli egymást,
nehéz és könnyű megalkotja egymást,
hosszú és rövid alakítja egymást,
magas es mély kulcsolja egymást,
sok hang összeolvastja egymást,
korábbi s későbbi követi egymást.
Ezért a bölcs
sürgés nélkül működik,
szó nélkül tanít,
nézi az áramlást és hagyja, nem erőlködik,
alkot, de művét nem birtokolja,
cselekszik, de nem ragaszkodik,
beteljesült művét nem félti,
s mert magának nem őrzi,
el se veszíti.</p> |
|---|---|

18. Mikor a nagy utat semmibe dobták,
megjelent az erkölcs és méltányosság.
Mikor kezdődött az okoskodás,
megjelent a nagy hazudozás.
Mikor a hat rokon összeveszett,
megjelent a gyermeki tisztelet és szülői szeretet.
Mikor zavaros az ország,
megjelennek a hűséges szolgák.
24. A lábujjhegyre ágaskodó
nem áll sokáig,
a nagy léptekkel rohanó
nem megy sokáig,
a fénybe-álló
nem lesz fényes,
a magát-hirdető
nem lesz híres,
a magát-dicsérő
nem lesz dicső,
a magát-kínáló
nem lesz vezető.
Ezek az úton:
rohadék, hulladék,
utálkozva elkerülük,
az út-on járó rá se lép.
53. Ha van igaz tudásom:
a nagy utat járom,
s csak attól félek, hogy letérek.
A nagy út sima,
de az embereket vonzzák az ösvények.
Ha pompás a palota:
a szántóföldek begyepesülnek,
a magtárak kiürülnek.
Dísz-köntösben járnak,
éles kardokat hordoznak,
étellel-itallal be nem telnek,
fölösleges javakat halmoznak:
rablás, dicsekvés a neve.
Nem ez az út-nak szelleme.
78. Nincs lágyabb, mint a víz,
mégis a köveket kivájjá:
nincs külön nála.
A gyenge legyőzi az erőset,
a lány a keményet:
az ég alatt mindenki tudja,
még sincs, aki valóban felfogja.
Ezért a bölcs azt mondja:
„Aki az ország szégyenét veszi magára,
az lesz az ország királya;
aki az ország nyomorát veszi magára,
az lesz a világ királya.”
Az igaz szó: mint önmaga fonákja.
80. Legyen az ország kicsiny, s a nép kevés;
bármily sok szerszám volna,
ne éljenek vele;
az emberek halálukig
ne bolyongjanak messzire;
ha volnának hajók, kocsik,
senki se utazzék;
ha volnának vérték, kardok,
senki se hadakozzék;
írás helyett az emberek
fűcsomókat kötözzenek;
legyen édes az ételük,
legyen ékes a ruhájuk,
legyen békés a lakásuk,
legyen boldog a szokásuk;
és ha átlátnak a szomszéd országba,
és áthallatszik
a kakasok kukorékolása, a kutyák
ugatása:
úgy érzék el a vénséget, halált,
hogy sose jártak odaát.

Laozi filozófiáját többen továbbfejlesztették, közülük a legfontosabb Zhuangzi volt, aki könyvében – amelyet állítólagos szerzőjéről *Zhuangzinek* neveznek – szellemes anekdotákkal, színes történetekkel teszi érthetőbbé a taoizmus miszticizmusba hajló tanait.

A leghíresebb példázat a Zhuangziból így hangzik (Tőkei Ferenc fordítása):

Egyszer régen Zhuang Zhou (Zhuangzi) azt álmodta, hogy ő pillangó, csapongó pillangó, amely szabadnak és boldognak érzi magát, s mit sem tud (Zhuang) Zhouól. Hirtelen azonban felébredt, és íme, ő volt az, a valóságos (Zhuang) Zhou. Most aztán nem tudom, vajon (Zhuang) Zhou álmodta-e, hogy pillangó, vagy talán a pillangó álmodja éppen, hogy ő (Zhuang) Zhou? Pedig (Zhuang) Zhou és a pillangó között biztosan van némi különbség. Íme, ezt nevezem a dolgok átalakulásának. (II.12.)

Laozi, Zhuangzi és követőik taoizmusát filozófiai taoizmusnak (*daoia* 道家) szokás nevezni, szemben a később kialakult ún. vallási taoizmussal (*daoia* 道教). A vallási taoizmus a Han-korban (Kr. e. 206–Kr. u. 220) jött létre, amikor is a hivatalnok-értelmiség köreiben divatos filozófiai taoizmus misztikus elemei leszűrődtek az egyszerű nép körébe, s ott egyéb, már meglévő hagyományokkal, babonákkal, hiedelmekkel ötvöződve új vallássá alakultak. A taoista vallás követőinek fő céljává az örök, de legalább a hosszú élet elérése vált. Ezt a célt a különböző taoista mesterek, iskolák, szekták különböző módszerekkel igyekeztek elérni: bűvös talizmánok készítésével, az örök élet elixírjének keresésével (alkímiával), diétával, meditációval, szexuális gyakorlatokkal stb. A Han-kortól kezdve tehát kétféle, igen különböző taoizmus létezett: az intellektuális, írástudók által kedvelt, az istenek világával nem foglalkozó filozófiai taoizmus, és a széles tömegek körében népszerű babonás, istenektől, démonoktól, szellemektől hemzseggé váló vallási taoizmus.

A legizmus. A „törvénykezők iskolája” (*fajia* 法家, latinosan: legizmus) szemben állt mind a konfucianizmussal, mind a taoizmussal. A legisták – akiknek a legfontosabb képviselője Han Feizi volt (Kr. e. 3. sz.) – kétségbe vonták Konfuciusz tanítását a régi idők boldogságáról, az erényes kormányzásról, a szertartások szerint működő társadalomról. Ehelyett – mivel a régi idők elmúltak, a világ megváltozott, így a múlt módszerei haszontalanok – újszerű, pragmatikus, szinte machiavellisztikus technikát ajánlottak a rend megteremtésére: szerintük az uralkodónak törvényekkel, büntetések és jutalmak rendszerével kell kormányoznia. Az ember természeténél fogva rossz, példaadással nem lehet irányítani, ezért előre lefektetett törvényekkel (innen az iskola neve) meg kell szabni, hogy milyen viselkedésért milyen büntetés, illetve jutalom jár. Így az emberek rá lesznek kényszerülve az uralkodó akaratának végrehajtására.

Mivel a később hatalomra jutott konfucianusok gyűlölték a legistákat, az iskolát felszámolták, a legista művek nagy részét megsemmisítették. A legizmus azonban nem tűnt el teljesen, számos eleme tovább élt a Korai Han-korban megreformált konfucianizmuson belül.

Fontos megjegyezni, hogy valamennyi kínai filozófiai iskola szerint az állam és a társadalom magától értetődő módon hierarchikus természetű, s a társadalom boldogságának megteremtésében az uralkodónak és kormányzatának van a legnagyobb szerepe. Bár az uralkodó által követendő politikáról heves viták folytak, az fel sem merült, hogy a népnek bármiféle szerepe lehetne a világ sorsának alakításában. (Egyedül a konfuciánus Menciusz tanította, hogy a zsarnoki kormányzat ellen a nép fellázadhat, de csak azért, hogy egy megfelelő uralkodót ültessen a trónra, s helyreálljon a világ hierarchikus rendje.) Így a demokratikus gondolkodásnak Kínában semmiféle hagyománya nem alakult ki.

4. Qin állam felemelkedése

Shang Yang reformjai. A Hadakozó fejedelemségek korának államai minden téren igyekeztek a többiek felé kerekedni. Az északnyugati Qin 秦 fejedelemség kezdetben nem volt erős ország, az akkori kínai világ periferiáján helyezkedett el, ráadásul északról és nyugatról barbár törzsek állandó támadásainak volt kitéve. Ez utóbbi körülmény azonban később előnyére is vált: egyrészt rá volt kényszerítve, hogy állandó erős hadsereget tartson fenn, másrészt pedig a barbároktól átvehetett sok olyan hadászati újítást, amelyekkel a belső területek fejedelemségei nem találkozhattak. Mindemellett Kr. e. 356-ban a legista gondolkodású főhivatalnok, Shang Yang 商鞅 tanácsára Qin fejedelme sikeres belső reformokat is végrehajtott. Szigorú törvényeket adott ki, a lakosságot öt-tíz családonként „kölcönös felelősségi csoportokba” sorolta (ha a csoport egyik tagja bűnt követett el, a többi tagot is megbüntették, hacsak nem jelentették fel a tettet – tehát a saját érdekében mindenkinek szemmel kellett tartania a környezetét; ezt a rendszert egyébként egészen a legutóbbi időkig sokszor alkalmazták Kínában). Az országot 31 közigazgatási egységre osztotta, amelyek élén nem az örökletes arisztokrácia tagjai, hanem kinevezett, az uralkodótól függő, elmozdítható, fizetett hivatalnokok álltak. A rendszer alapja lett minden későbbi kínai közigazgatási rendszernek. Ezek mellett még számos egyéb intézkedés is született, amelyek következtében Qin erős központosított hatalommal rendelkező, jól szervezett, virágzó gazdaságú katonai nagyhatalommá vált.

A sikeres reformok után Qin lassan terjeszkedni kezdett, sorban bekebelezte a szomszédos kisebb országokat, illetve a nagyobb államok határmenti területeit. Amikor Kr. e. 247-ben a tizenhárom éves Ying Zheng 嬴政 herceg került Qin trónjára, Qin már elismeretlen a legerősebb állam volt.

V. A CSÁSZÁRSÁG ELSŐ ÉVEZREDE

1. A Qin-dinasztia (Kr. e. 221–206)

Az ország egyesítése. Ying Zheng a hagyomány szerint úgy került Qin trónjára, hogy egy Lü Buwei nevű gazdag kereskedő megvesztegetéssel megvásárolta a trónt apjának, aki az akkori király sokadik fia volt, így bátyjaival szemben nem lett volna sok esélye az öröklésre. Az így trónra került apa rövid uralkodás után meghalt, s örököse a kiskorú Ying Zheng lett. Kr. e. 238-ban Ying Zheng betöltötte 22. életévét, ezzel nagykorúvá vált, és a saját kezébe vette a hatalmat. Legelőször is az egymással vetélkedő udvari klikkeket semmisítette meg – ezek közül az egyiket a korábbi szolgálataiért cserébe főminiszteri címet kapott Lü Buwei vezette –, majd nekilátott a többi fejedelemség elfoglalásának. Taktikája az volt, hogy belső felforgató tevékenységgel meggyöngítette és megosztotta leendő ellenségeit, megvásárolta vagy meggyilkoltatta a többi ország befolyásos főembereit, és csak ezután indított támadást. A tulajdonképpeni egyesítő háború kilenc évig tartott: Qin 230-ban lerohanta Hant, majd a következő években sorra a többi fejedelemséget. Kr. e. 221-ben az utolsó fejedelemség megadta magát, így Kína Qin jogára alatt egyesült. (Valószínűleg a Qin névből származik Kína neve a nyugati nyelvekben, vö. *China*.)

Qin Shi Huangdi. Az egész általa ismert civilizált világot uraló Ying Zheng úgy érezte, hogy a Zhou uralkodók címe, a „király” (*wang* 王) nem elég neki, ezért egy új, eddig nem létező rangot alkotott a legendás uralkodók neveiben előforduló írásjegyekből: *huangdi*-nek 皇帝 nevezte magát, ezt szokás „császár”-nak fordítani. Úgy gondolta, hogy dinasztija örök életű lesz, ezért a címe mellé csupán sorszámot vett fel, s Qin Shi Huangdi 秦始皇帝, azaz „Qin Első Császára” néven lépett trónra.

Miután leigázta a rivális országokat, Qin Shi Huangdi hozzálátott uralma megszilárdításához és az eddig számtalan független részből álló terület egységes birodalommal szervezéséhez. Qin állam hagyományainak megfelelően az Első Császár legista politikát követett: szigorú törvényeket adott ki, az országot 48 tartományra osztotta fel, s hogy a régi arisztokráciát meggyengítse, a hat meghódított fejedelemség előkelőségeit családjukkal együtt fővárosába, Xianyangba (a mai Xi'an közelében) költöztette. A legyőzött ellenség fegyvereit beolvasztotta és óriási szobrokat öntetett belőlük.

A fejedelemségeket korábban egyes helyeken falak választották el egymástól, ezeket az egyesítés után Qin Shi Huangdi lebontatta. Ezzel egy időben viszont a birodalma északi határán a barbárok elleni védelmet szolgáló falszakaszokat összekötötte, s így létrehozta a ma is látható Nagy Fal (Changcheng) elődjét. (Az ekkori Nagy Fal természetesen nem azonos a mai hatalmas, szilárd téglapítménnyel, amely jóval később, a Ming-korban épült; Qin Shi Huangdi fala a kor technikai színvonalának megfelelően valószínűleg dőngölt földsáncok, egyszerű erődítmények, természetes akadályok rendszere volt.)

A birodalomegyesítéshez hozzátartozott az is, hogy egységesítették a pénzt, a mértékegységeket, a kocsitengelyeket és az írásjegyeket. A hivatalos pénzérmék ezután egészen a csá-

szárság bukásáig kerek alakúak voltak, a közepükön négyzet alakú lyukkal. (A kerek az eget, a négyzet a földet szimbolizálja.) A kocsitengelyek hosszúságának egységesítése nagyban meggyorsította a közlekedést és az adógabona szállítását, mivel ekkoriban az utak kitaposott keréknyomok voltak csupán. A birodalom hivatalos írásává Qin Shi Huangdi a Qin államban addig használatos ún. „kispecsét írást” (*xiaozhuan* 小篆) tette meg. (Azelőtt a különböző fejedelemségek egymáshoz valamelyest hasonló, de nem egyforma írásjegyeket használtak. A kispecsét írás viszonylag bonyolult volt a többi írásrendszerhez képest, így a későbbi korokban már nemigen használták, s Qinben is csak a reprezentatív feliratok készültek ezzel.)

Qin Shi Huangdi igyekezett teljesen megbolygatni és átalakítani az addigi társadalmi rendet, felszámolni az örökletes arisztokrácia uralmát. Minden területen kemény, legista intézkedéseket hozott, ami miatt a konzervatív, múltba forduló konfuciánus írástudók szembeszegültek vele. Az ellenállás letörése érdekében a főminiszter, Li Si 李斯 javaslatára az Első Császár állítólag elrendelte, hogy – bizonyos gyakorlati hasznú, vagyis a jóslással, orvoslással vagy földműveléssel foglalkozó, illetve a császári könyvtár tulajdonában lévő – könyveken kívül égessenek el minden könyvet a birodalomban. Később, amikor ráébredt, hogy a neki örök életet adó elixírt ígérő mágusok becsapták, az udvarában szolgáló tudósokat – köztük a konfuciánus tanácsadókat – élve elásatta a főváros piacterén. Az utókor mindezt „a könyvek elégetése és a konfuciánusok eltemetése” (*fenshu kengru*) kifejezéssel illette. A Qin-dinasztia rövid uralkodása alatt szerencsére nem sikerült minden könyvet megsemmisíteni, de a könyvégetés – illetve annak a császári könyvtárnak a Kr. e. 206-os pusztulása, amelyben minden könyvből őriztek egy példányt – így is felmérhetetlen károkat okozott a kínai kultúra fejlődésében. Így valószínűleg Qin Shi Huangdinek és a könyvtárat felgyújtó lázadóknak köszönhető, hogy a Qin-kor előtti időkről csak töredékes vagy utólag írt forrásokkal rendelkezünk. Ugyanakkor az se kizárt, hogy a Qin-házat felváltó Han-dinasztia – ürügyként használva a nagy könyvégetést – maga is hozzájárult a számára kellemetlen munkák „elkallódásához”.

Az Első Császár nagyszabású építkezéseket rendelt el országszerte. A már említett Nagy Falon kívül hatalmas császári palotát építtetett (ez nem maradt ránk), illetve hegynyi méretű síremléket emelt magának.

Kína egyik leghíresebb turistalátványossága Qin Shi Huangdi földalatti cseréphadserege (Bingma yong). 1974-ben, Xi'an város közelében, a császár sírjától másfél kilométerre bukkantak rá a 7–8000 életnagyságú terrakotta harcosra, akik valószínűleg a sírt védték. Maga a sírdomb még áll, de az agyagkatonákat tartalmazó vermekkel ellentétben egyelőre nincs feltárva.

Qin bukása. Qin Shi Huangdi a birodalomszervezés során gyakorlatilag minden társadalmi réteg érdekeit megsértette, s rendkívül kegyetlen természete miatt is sokan gyűlöltek. Elmondható róla, hogy ő volt a kínai történelem legnagyobb formátumú, legnagyobb hatású, ugyanakkor a legtöbb gyűlöletet kiváltó szereplője is. Erőszakos intézkedései miatt szembefordultak vele mind a régi írástudók, mind a volt fejedelemségek arisztokratái, mind pedig a köznép tömegei, amelyeket egyszerre sújtottak a rendkívül magas adók és a kötelező közmunkák.

Kr. e. 210-ben Qin Shi Huangdi váratlanul megbetegedett és meghalt, s a trónon még kegyetlenebb természetű kisebb fia követte, aki testvéreit egytől egyig lemészároltatta vagy öngyilkosságba kényszerítette. A birodalom ekkor már az összeomlás szélén állt. Kr. e. 209-ben parasztfelkelés tört ki, amelyet még le tudtak verni, de nemsokára már az ország minden részében lázadó csapatok szerveződtek. A következő egy-két évben két lázadó vezér vált jelentőssé: a korábbi Chu fejedelemségből való, arisztokrata származású Xiang Yu és Liu Bang, aki eredetileg kishivatalnok volt. Kr. e. 206-ban Liu Bang elfoglalta a fővárost, Xianyangot, és átadta azt az ekkor még jóval erősebb Xiang Yunek. Xiang Yu a várost felégette – ekkor pusztult el a császári könyvtár –, és a császári család maradékát kiirtotta. Ezzel a birodalomegyesítő Qin-dinasztia tizenöt évnyi uralkodás után megbukott.

A két lázadó hadvezér, Xiang Yu és Liu Bang hamarosan egymás ellen fordult. Ötéves háború – ezt nevezik „Chu és Han háborújának” (*Chu Han zhi zheng*, Kr. e. 206–202) – után végül az eleinte sokkal gyengébb Liu Bang legyőzte Xiang Yut, Kr. e. 202-ben császárrá kiáltotta ki magát, és Chang’an („Hosszú Nyugalom”, a mai Xi’an mellett) székhellyel megalapította a Han-dinasztiát. (Bár a dinasztia hivatalosan csak 202-ben alakult meg, kezdetét Qin bukásától, 206-tól szokás számolni.)

2. A Han-dinasztia (Kr. e. 206–Kr. u. 220)

Han Gaozu. Liu Bang (császári nevén: Han Gaozu, Kr. e. 202–195) győzelmekor az ország romokban hevert. Az új dinasztia tanult elődje hibájából: hatalma stabilizálása érdekében könnyített a parasztság terhein, és hatalmas területeket adományozott a Liu család tagjainak és a hozzá hű főuraknak. Enyhítette a büntetéseket, nem kezdett nagyszabású háborúkba és építkezésekbe. Ennek eredményeként a Han-dinasztia első évtizedeiben helyreállt a rend, a gazdaság fellendült, az elnéptelenedett területek benépesültek, a birodalom megerősödött. Mivel azonban az ország területének nagy részét a császári udvartól többé-kevésbé független adománybirtokok – az ún. hercegségek – tették ki, a központi hatalom egy jó ideig gyöngye maradt.

Han Gaozu után egy ideig régensként az özvegye, Lü császárné (Lü Zhi, Lü Taihou) tartotta a kezében a hatalmat, majd két békére törekvő, takarékos, a hagyományos erényeket nagyra tartó császár uralkodott (Han Wendi, Han Jingdi). Alattuk a gazdaság tovább fejlődött, s a központi kormányzat is egyre erősebbé vált a hercegségekkel szemben.

Han Wudi. A császári udvar hatalma végül Liu Bang dédunokája, Han Wudi („Harcis Erényekkel Ékes Császár”, Kr. e. 141–87) uralkodása idején jutott a csúcspontra, ő tette a Han Kínát igazi központosított birodalommá.

Han Wudi igyekezett nemcsak gazdasági és katonai alapot biztosítani dinasztiája uralkodásához, hanem eszmeit is. Trónra lépésekor felszólította a nevesebb írástudókat, hogy mondják el véleményüket a jó kormányzásról. A Dong Zhongshu 董仲舒 (Kr. e. 179–104) nevű tudós-hivatalnok a konfucianizmust ajánlotta a figyelmébe, mint helyes

államideológiát, s azt tanácsolta a császárnak, hogy az erényekkel, példamutatással való kormányzást helyezze előtérbe. Konfuciusz merev konzervativizmusát azonban Dong elvetette, s azt vallotta, hogy az új időkhöz új kormányzási módszerek kelljenek. Han Wudi megfogadta Dong Zhongshu tanácsait: a konfucianizmust megtette a birodalom hivatalos állami ideológiájává. A hivatalossá lett konfucianizmus azonban igen távol állt a négyszáz évvel ezelőtt élt Konfuciusz utópisztikus elképzeléseitől. Ötvöződött benne a konfucianizmus és a legizmus, vagyis az erényekkel és példamutatással, illetve a szigorú törvényekkel való kormányzás gondolata, ráadásul sok misztikus és metafizikai elem is részévé vált. Maga Han Wudi is inkább uralkodott legista zsarnokként, mint konfuciánus mintauralkodóként. Elmondható, hogy a Han-kor utáni Kínára a szigorú hierarchiájú legista államszervezet volt jellemző, amelyet a konfuciánus erkölcsiségen és szertartásrenden nevelkedett írástudó réteg igazgatott. Az ötvözet sikerét bizonyítja, hogy egészen a huszadik század elejéig ez a – tulajdonképpen elkorcsosult – konfucianizmus maradt Kína „vezérlő eszméje”, s jelentős részben valószínűleg ennek köszönhető, hogy a több mint kétezer évvel ezelőtt megalakult Kínai Birodalom mind a mai napig fennáll. (Összehasonlításképp: a Római Birodalom megközelítőleg ugyanakkor élte virágkorát, amikor a Han-dinasztia Kínája, s a két birodalom körülbelül ugyanannyi ember fölött uralkodott. A Római Birodalom azonban eltűnt a történelem sülyesztőjében, míg Kína ma erősebb és nagyobb, mint valaha.)

Ma is előszeretettel írják le Kínát és a főképp kínaiak által lakott területeket – Taiwant, Szingapúrt –, valamint a valaha kínai befolyás alatt állt kelet-ázsiai országokat – elsősorban Koreát és Vietnámot, s néha Japánt is – konfuciánus országokként, társadalmukat konfuciánus társadalomként. Ez a jelző gyakorlatilag mindent takar, ami ezen országok társadalmát ma megkülönbözteti a nyugatiakétól. A leggyakrabban emlegetett „konfuciánus értékek” a következők:

- a tekintély és a hatóság tisztelete;
- szigorú hierarchikus rend;
- az egyén alárendelése a közösségnek, s ebből következően az egyéni jogok és érdekek alárendelése a csoportérdeknek;
- a konfrontáció helyett a konszenzus keresése, vagyis a viták békés megoldása;
- a magam és a mások méltóságának megőrzése minden helyzetben, kínaias kifejezéssel az „arc” (lian 脸, mianzi 面子) megőrzése;
- általánosságban: a társadalom alárendeltsége az államnak, és az egyén alárendeltsége a társadalomnak.

Han Wudi vezette be az ún. *hivatalnokvizsgák* rendszerét. Ez azt jelentette, hogy azok, akik megfelelően megtanulták az állam által megszabott tananyagot – ez általában a konfuciánus klasszikusokból állt –, részt vehettek a nagyszabású versenyvizsgákon, s a legjobb eredményt elérték hivatalt kaphattak. Így elméletileg minden tehetséges emberből lehetett főhivatalnok, származástól függetlenül. A Han-korban azonban a hivatalnokok ily módon való kiválasztása még nem vált általánossá, a legtöbb posztot az *ajánlási* rendszerrel töltötték be: a megüresedett posztra egy már hivatalban lévő mandarin ajánlott valakit, de ezzel felelőssé is vált az általa ajánlott személy tetteiért. A későbbi kínai történelem folyamán mindkét rendszer fennmaradt valamilyen

formában, bár a császárság utolsó évezredében a vizsgarendszer vált uralkodóvá. Ma a Kínai Kommunista Párton belül – bár bizonyos posztokon a vizsgáknak is van szerepük – elsősorban az ajánlási rendszer egy változata működik; Taiwanon pedig versenyvizsgákon választják ki az állami hivatalnokokat.

Az elődei által adományozott birtokokat Han Wudi visszavette, a hercegségek zömét megszüntette, s az ország csaknem egészére kiterjesztette a tartományok rendszerét, amelyek élén általa kinevezett és elmozdítható hivatalnokok álltak. Ugyanekkor – legalábbis egy ideig – gondoskodott róla, hogy a parasztság robot- és adóterhei ne legyenek túl nagyok, ezáltal biztosította a békét és a jólétet a birodalomban.

Uralmát megszilárdítva Wudi kifelé is terjeszkedni kezdett. Leszámolt az ún. „ázsiai hunokkal” (*xiongnu* 匈奴 – megjegyzendő, hogy ez a *xiong* írásjegy szerepel a magyarok kínai elnevezésében – Xiongyali 匈牙利), akik betöréseikkel már a Hadakozó fejedelemségek kora óta veszélyeztették Kínát (az ő visszatartásukra épült a Nagy Fal). Miután Han Gaozu katasztrofális kimenetelű hadjáratot vezetett ellenük, a Han-dinasztia sokáig ajándékokkal, császári hercegnők felajánlásával vásárolta meg a *xiongnuktól* a viszonylagos békét. Han Wudi tábornokai azonban Kr. e. 129 és 119 között több nagyszabású hadjáratot is vezettek északnyugatra a hunok ellen, amelyek során nagy győzelmeket arattak, s a kínaiak uralma alá hajtották a mai Xinjiang jelentős részét, illetve visszaszorították a *xiongnukat* a Góbi-sivatagon túlra. Ezután Wudi minden irányban terjeszkedni kezdett: a helyi őslakosoktól elfoglalta a Jangcétől délre eső területek nagy részét – a mai Zhejiang, Fujian, Guangdong és Guangxi tartományokat –, illetve Kr. e. 111-ben a mai Vietnam északi felét; 108-ban meghódította Korea északi részét, amely Pjongyong (Phenjan) székhellyel egészen Kr. u. 313-ig kínai fennhatóság alatt maradt.

Han Wudi uralkodása alatt a kínai kultúra is virágzásnak indult. A fővárosban, Chang'anban császári akadémiát létesített, itt tanulhattak a birodalom legtehetségesebb diákjai. A tananyag természetesen a konfucianus kánon volt. A Zhou-kori *Dalok könyve* mintájára a *Zenepalota* (Yuefu) című gyűjteménybe összegyűjtötték a Han Birodalom dalait.

A legnagyobb szabású kulturális vállalkozás az előző korok történelmének megírása volt. Erre a munkára a Sima Tan , illetve Sima Qian nevű udvari csillagász-történészek – apa és fia – vállalkoztak. (Mivel az apja által megkezdett munkát Sima Qian fejezte be, s valószínűleg ő írta a fejezetek többségét, általában őt emlegetik szerzőként.) Minden idők egyik legnagyobb történelmi műve, *A történetíró feljegyzései* (*Shiji*) több évtized alatt készült el. A munka modern kiadásai mintegy tíz nagyméretű kötetet tesznek ki. A *Shiji* a kínai történelmet foglalja össze a kezdetektől, a kultúrhéroszok korától Kr. e. 99-ig. Sima Qian, a „kínai történetírás atyja”, művével hagyományt teremtett: utána két évezredig minden új dinasztia feladatának érezte, hogy megírja az előző dinasztia részletes történetét. (Összesen 24 ilyen nagy dinasztikus történelmi mű született, az utolsót közülük 1962-ben Taiwanon adták ki a Qing-dinasztiáról. A *Shijiről* és a kínai történetírásról lásd a II. fejezetet.)

A császárság társadalma a Han-kortól. A császár nemzetségéhez tartozókat és a jelentéktelen számú rabszolgát leszámítva a Han-kor – és az egész császárság – társadalma

alapvetően két osztályból állt: az adófizető parasztok és a kisebb-nagyobb földbirtokosok osztályából.

A *parasztság* volt az állam alapja, fizette az adókat és végezte a közmunkát, ami a kínai birodalom történetében – a folyók szabályozásának szükségessége miatt – mindig is óriási szerepet játszott.

A *földbirtokosok* közül került ki az állami hivatalnokok többsége – elvileg parasztból is lehetett mandarin, de a gyakorlatban kevés földműves tudta megfizetni a taníttatás költségeit –, ők szolgáltak helyi vezetőkként, s mint ilyenek, ők tartották a kapcsolatot a kormányzat és a nép között.

E két osztályra telepedett rá a viszonylag kicsi, de centralizált *állami bürokrácia*. A legalsóbb szint, ahol még voltak állami hivatalnokok, a – több tízezres lakosságú – járás volt, ez alatt – ha az adó- és közmunka-kötelezettséget teljesítették – a lakosokat hagyták, hogy önmagukat igazgassák. A helyi vezető szerep a földbirtokos rétegnek jutott, amely segített az állami hivatalnokoknak a területeket igazgatni, viszont általában adómentességet élvezett.

A birodalomban természetesen voltak *kereskedők* is, közülük igen sok rendkívül gazdag. Velük szemben az állam – mint minden más, mezőgazdasági adókra épült despotikus birodalomban – komoly ellenérzéseket táplált, ezért ki voltak zárva a kormányzásból, nem vehettek részt a hivatalnokvizsgákon, s időről időre intézkedéseket hoztak a visszaszorításukra, amivel állandó bizonytalanságban tartották őket. Ennek a 14–15. századtól kezdve nagy szerepe volt Kína lemaradásában a nyugati országokhoz képest. A gazdag kereskedők ugyanis ahelyett, hogy tőkéjüket a termelésbe fektették volna – amivel elősegítették volna egy kínai ipari forradalom kibontakozását –, földet vásároltak, fiaikat pedig hivatalnoknak taníttatták, mert csak így biztosíthaták családjuk tartós gazdagságát és társadalmi megbecsülését.

Ezek az osztályok korántsem hasonlítottak merev kasztokra vagy akárcsak a középkori európai osztályokra. A határok a csoportok között átjárhatóak voltak, s csak kevés családnak sikerült két-három nemzedéknél tovább fontos szerepet játszani a birodalom életében. A kínai történelem és irodalom tele van családok felemelkedésének és hanyatlásának históriáival. Egy nagybirtok szétaprózódásához, a család elszegényedéséhez elég volt, ha egy-kettőnél több fia volt a családfőnek, a kínai öröklési szokásjog szerint ugyanis a földet a fiúgyermekek között egyenlően kellett elosztani. Ezért tehát – az archaikus Zhou-korral ellentétben – a császárok nagy részében nem vagy alig volt örökletes arisztokrácia, mindig az adott pillanatban legtehetségesebbek, legműveltebbek, leggazdagabbak vagy legszerencsésebbek tartoztak az uralkodó osztályhoz.

Wang Mang trónbitorlása. Han Wudi uralkodásának utolsó éveiben a birodalomban válságjelenségek kezdtek mutatkozni. A fő ok, mint a legtöbb dinasztia idején, a költséges hadjáratok mellett a földkoncentráció volt. A dinasztia megalapítása óta a parasztság jelentős része elvesztette földjét, míg egyes földbirtokosok hatalmas területek uraivá váltak. A vagyoni különbségek kiéleződése mellett tovább rontott Kína helyzetén az, hogy Han Wudi után gyenge kezű, tehetetlen császárok követték egymást a trónon, s a hatalom

a mindenkori császárné családjának kezébe került. Wudi uralkodását követően a Hanok birodalma egy évszázados hanyatlásnak indult. Kr. u. 9-ben aztán Wang Mang 王莽, aki az egyik császárné unokaöccseként óriási befolyásra tett szert az udvarban, palotaforradalmat hajtott végre, kikiáltotta magát császárrá, és megalapította a Xin-新 („Új”) dinasztiát.

Császárként Wang Mang nagyszabású reformokat indított el. Egy ősi – pontosabban ősinek vélt – konfucianus mű, a *Zhouli* (A Zhou-ház szertartásai) alapján átszervezte az igazgatási rendszert, átnevezte a hivatalokat, hogy visszaállítsa az eszményinek tartott Korai Zhou-kor jó kormányzását. A feszültségeket okozó vagyoni különbségeket azzal akarta megszüntetni, hogy megpróbált visszatérni az ősi „kútföldrendszerhez”, vagyis a parasztnak egyenlő nagyságú földet juttatni, emellett hitelt nyújtani a szegényparasztnak és állami monopóliummá tenni a vasöntést, szeszfőzést és sólépárlást. (Ugyanilyen intézkedésekkel később még számtalanszor próbálkoztak a kínai történelem folyamán.) Wang Mang reformintézkedései azonban sorra elbuktak a földtulajdonosok ellenállásán, így már négy év múlva, 13-ban vissza kellett vonnia a többségüket. Ráadásul addig példátlan természeti csapások sújtották a birodalmat: a Sárga-folyó kétszer is jelentősen megváltoztatta a medrét, s elpusztította Kína legtermékenyebb területeit. A kiszámíthatatlanul változó szabályozás és a természeti katasztrófák okozta éhínség tovább rontott az emberek helyzetén, s hamarosan hatalmas parasztfelkelések törtek ki birodalomszerte. A két legnagyobb megmozdulás a Jangce-vidéken 17-ben kitört Lülin-felkelés („Zölderdő” – a lázadók rejtkehelyeül szolgáló hegységről kapta a nevét), illetve a Shandong tartományi vörösszemöldökűk felkelése volt 18-tól (*chimei* 赤眉; őket vörösre festett szemöldökükről nevezték el).

Az országban teljes lett a felfordulás. Az egyik lázadó csoport betört a fővárosba, Chang'anba, megostromolta a palotát, és megölte Wang Mangot. Időközben Liu Xiu, a Han-ház távoli rokona hadsereget szervezett, és 25-ben császárrá kiáltotta ki magát, helyreállítva ezzel a Han-dinasztiát. Egyes felkelőket megnyert magának, a vörösszemöldökűekre, akik nem ismerték el őt császárnak, még ugyanebben az évben súlyos vereséget mért, ezzel sikerült helyreállítani a rendet.

A Keleti Han (Dong Han) (). Liu Xiu, aki Guang Wudi 光武帝 néven uralkodott (25–57), a fővárosát Luoyangban rendezte be. Mivel Luoyang keletebbre fekszik, mint a korábbi főváros, Chang'an, Liu Xiu és utódjai dinasztiáját Keleti Han néven tartják számon (25–220), míg a korábbi, Kr. e. 206-tól Kr. u. 9-ig uralkodó dinasztiát Nyugati Hanként (Xi Han) ().

A Keleti Han-dinasztia története megismételte a Nyugati Hanét. Az első császárok parasztpolitikát alkalmaztak, s mivel a megelőző évtizedek természeti csapásai és háborúi folyamán a parasztság négyötöde elpusztult, lehetőség nyílt a nagyszabású földosztásra. Emellett csökkentették az adókat és az egyéb terheket, s különböző engedményekkel a kormánynak sikerült megnyernie a földbirtokos előkelőségeket. Mindernek következtében a gazdaság fellendült, az uralkodóház hatalma egy időre megszilárdult, bár a tényleges hatalom megoszlott a császári udvar és a helyi földbirtokosok között.

A birodalom megerősödésével a Hanok ismét támadást indíthattak a kínaiakat évszázadok óta fenyegető *xiongnuk*, ázsiai hunok ellen. A hunok ekkor két csoportra osz-

lottak: az ún. déli hunok behódoltak a Hanoknak és Kína határain belül letelepedtek, míg az északi hunokra a kínaiak 73-ban és 91-ben súlyos csapásokat mértek, aminek következtében azok nyugatra menekültek. Ezt követően Kína hatalma kiterjedt Közép-Ázsia nagy részére.

A második század elejétől kezdve a Han Birodalom újra hanyatlásnak indult. Megindult a földkoncentráció, a császári udvart belső harcok gyengítették, s nemsokára egymás után törtek ki a parasztfelkelések. Ekkoriban erősödött meg a vallási taoizmus, amelynek egyik szektája 184-ben hatalmas felkelést indított. A felkelők a fejedőjük után a *sárgaturbánosok* (*huangjin*) nevet kapták. A sárgaturbánosok célja a Han-dinasztia megdöntése és egy utópisztikus, teokratikus állam létrehozása volt, amelyet szigorú hierarchiába szervezett taoista papok vezettek volna. A császári udvar túlságosan gyenge volt a felkelők leverésére, ezért a vidéki földesurakhoz fordult segítségért. A különböző földesurak csapatai végül leszámoltak a felkelőkkel, de eközben úgy megerősödtek, hogy gyakorlatilag függetlenné váltak a központi kormányzattól. A fővárost egy hadúr feldúlta, s a Han-dinasztia uralma végleg megszűnt, s bár az utolsó Han császár hivatalosan csak 220-ban mondott le a trónról, az utolsó évtizedekben az országot már a vidéki kiskirályok, „erős házak” uralták.

A Han-kor jelentősége. A Han-dinasztia négyszáz éves uralma után Kína hosszú évszázadokra darabokra hullott, de a Hanok óriási hatással voltak a kínai történelem további alakulására. Megerősödött az egységes kínai birodalom eszméje: Kína területe ezután is sokszor vált széttagolttá, sokszor uralkodtak rajta különböző törzsek, kiskirályok, államocskák, de a kínaiak számára a Hanok országlása után a természetes állapotnak az egységes birodalmi lét tűnt – és tűnik a mai napig. Ezért a széttagoltság periódusai alatt az egyes területi egységek vezetőinek elsődleges célja mindig a Hanok által valaha uralt területek újbóli egyesítése, az egységes Kínai Birodalom feltámasztása volt. Másrészt egészen a császárkor végéig, azaz a huszadik század elejéig minden dinasztia a Hanok intézményeihez, államszervezetéhez tért vissza. A kínai világban máig meghatározó a konfuciánus gondolkodás, a hivatalnokapparátus uralma, s a huszadik század elejéig a hivatalnokvizsgák rendszere is érvényben volt. Nem véletlen, hogy a kínaiak magukat ma is *hanoknak* (azaz a Han birodalom alattvalóinak), nyelvüket pedig *hanyunak*, vagyis a Hanok nyelvének nevezik.

3. A széttagoltság korszaka (A Hat dinasztia kora, 220–589)

A Három királyság kora (Sanguo). Az utolsó Han császár bukása után Kína három királyságra szakadt: az északi Weire 魏, a délkeleti Wura és a mai Sichuan tartomány területét uraló Shura 蜀 (más néven Shu-Han). A három királyság évtizedeken át véres háborút vívott egymással, melyek már jóval a Han-ház hivatalos bukása előtt megkezdődtek (erről szól a *Három királyság története – Sanguo yanyi* – című híres Ming-kori regény). A korszak leghíresebb ütközete a 208-ban zajlott vörössziklai csata (*Chibi zhi zhan*) volt, melyben az északi hadurat, Cao Caót legyőzték az

egyesített déli seregek, s ezzel eldőlt, hogy Kína a Han-dinasztia után nem egy erős uralkodóház alatt él tovább, hanem több részre tagolódik. A hosszú hadakozás után végül a Cao Cao fia által 220-ban megalapított Wei 263-ban legyőzte Shu, 280-ban pedig Wu. 265-ben Wei államban az egyik hadvezér megdöntötte az uralkodót, és új dinasztiát alapított Jin néven, így az ország újbóli egyesítése már nem Wei, hanem Jin által történt.

Időközben az északi, északnyugati erdőségeekben és sztyeppéken megerősödtek a különböző lovas nomád törzsek, amelyek már eddig is sok gondot okoztak a kínaiaknak. Mandzsúria, Közép-Ázsia, az északnyugati hegyek és fennsíkok a történelem folyamán kiapadhatatlan források voltak a különféle nomád törzseknek, amelyeknek lételeme volt a hódítás. Lovas harcmódoikkal szemben a főleg gyalogosokból álló kínai hadsereg gyakran tehetetlen volt, különösen azokban a korszakokban, amikor a központi hatalom meggyöngült, így nem tudott ütőképes hadsereget kiállítani az északról támadó nomád seregek ellen. A Kr. u. első évezred folyamán különösen sok harcos nomád csoport jelent meg és állt össze erős törzssé vagy törzsszövetséggé Ázsiában. Ezek aztán szinte egy időben támadtak rá Európában a meggyengült Római Birodalomra (ld. Attila hunjai), illetve Ázsiában a meggyengült Kínai Birodalomra.

Nyugati és Keleti Jin. A 280-ban létrejött Jin Birodalom nem tudta tartóssá tenni a hatalmát. Az első Jin császár 289-ben bekövetkezett halála után trónviszályok törtek ki, amelyeknek egyes résztvevői északi barbár csapatokat hívtak segítségül. A behívott nomádok azonban óriási pusztítást végeztek Észak-Kínában, majd 316-ban elfoglalták a Jin fővárost, és maguk rendezkedtek be az országrészben. A császári ház egyik délre menekült tagja 317-ben Jiankangban 建康 (a mai Nanjing) császárrá kiáltotta ki magát, ezzel megalakult a Keleti Jin (Dong Jin ; a korábbi Jint ezóta Nyugati Jinként – Xi Jin – tartják számon). Az ország ezzel két részre szakadt: a nomádok által uralt Északra és a kínai uralkodók által uralt Délre. Az egyik északi nomád uralkodónak, a Korai Qin (Qian Qin 前秦, 351–394) nevű rövid életű államalakulatot vezető Fu Jiannek egyszer csaknem sikerült Dél-Kínát is elfoglalnia, s ezzel egyesíteni az egész országot, de 383-ban, a híres Feishui csatában (*Feishui zhi zhan*) jelentős túlereje ellenére alulmaradt Keleti Jinnel szemben, ezzel az ország megosztottsága még két évszázadra konzerválódott.

A Déli és északi dinasztiák kora. Délen a Keleti Jin 317-től 420-ig uralkodott, utána 589-ig, az ország újraegyesítéséig négy másik, rövid életű dinasztia váltotta egymást a trónon (Liu-Song , 420–479; Déli Qi [Nan Qi], 479–502; Liang 梁, 502–557; Chen 557–589). Fővárosa mind az öt déli uralkodóháznak Jiankang, a mai Nanjing volt. Mivel a déli dinasztiák mind kínaiak voltak, itt éltek tovább a lelegelevenebben a kínai hagyományok, s ezeket az uralkodóházakat tartja a későbbi történetírás a Hanok legitím örökösének. Ezért a 222-től, a Három királyság déli Wu államának megalakulásától 589-ig tartó időszakot a Hat dinasztia (Liuchao 六朝) korszakának nevezik. Ezen belül a 420-tól 589-ig tartó időszakot – a megosztottságra utalva – Déli és északi dinasztiák koraként (Nanbei chao 南北朝) tartják számon.

Északon eközben a különböző barbár törzsek (*xiongnuk*, *xianbeiek*, topák stb.) összesen tizenhat kisebb-nagyobb államocskát alakítottak. Ezek lakosságának nagy részét természetesen a kínaiak alkották – akik Kína területén mindig minden behatolóval szemben óriási létszámfölényben voltak –, s csupán a vezető réteg állt a „barbár” hódítókból. Az idegen törzsek, hogy uralkodni tudjanak a meghódítottakon, gyorsan alkalmazkodtak a kínaiakhoz, idomultak a kínai arisztokráciához, átvették a kínai intézményrendszert, s sokan közülük teljesen beolvadtak a hanok közé.

Ez az egyik magyarázata az észak- és dél-kínai emberek közötti különbségeknek: az alacsonyabb, kerek arcú déli hanok csak hozzájuk hasonló déli népcsoportokkal keveredtek; ezzel szemben az északiak magasak, szögletesebb arcúak, mert az utóbbi két évezred során gyakran keveredtek az erőteljes testalkatú északi nomádokkal.

Az északi államok közül a legjelentősebb a topa törzs által alapított Északi Wei-dinasztia (Bei Wei 北魏) volt, amely 439-től 534-ig állt fenn, s csaknem egész Észak-Kína felett uralkodott. Itt a nomád eredetű uralkodók maguk szorgalmazták az elkínaisodást, népük tagjait kötelezték, hogy kínai stílusú ruhákban járjanak, kínai neveket vegyenek fel stb. Ez lett az ország veszte: az elkínaisodást ellenző topa vezérek fellázadtak saját uralkodójuk ellen, ami Északi Wei kettészakadásához vezetett.

Az elkínaisodás kérdése a történelem folyamán végig az idegen hódítók egyik fő problémája maradt, és sok belső harcot okozott köreikben. Kína elfoglalásakor mindig jelentkezett az a dilemma, hogy a hódítók vagy megőrzik saját kultúrájukat, nyelvüket és kormányzási módszereiket – de képtelenek lesznek Kína feletti uralmuk fenntartására –, vagy pedig átveszik a kínai szokásokat, nyelvet, kormányzási módot, feladják saját kultúrájukat, s ezen az áron Kína urai maradnak. A győztes nomádok általában az utóbbit választották – az utolsó mandzsu császár például összesen egy szót tudott mandzsuul –, de mindig akadt belső ellenzékük, amely élesen ellenezte az elkínaisodást. A mongolok például véres belháborúkat folytattak e kérdés miatt.

Északi Wei 534-ben két részre hullott szét (Keleti Weire [Dong Wei 東魏] és Nyugati Weire [Xi Wei 西魏]) majd ezeken a területeken is lázadások, palotaforradalmak törtek ki. Nemsokára az Észak-Kína nyugati felét – tehát nagyjából a nyolcszáz évvel azelőtti birodalomegyesítő Qin eredeti területét – uraló Nyugati Wei a nevét Északi Zhou (Bei Zhou 北周) változtatta, s hadjáratokat indított a többi állam ellen. 577-ben Északi Zhou elfoglalta egész Észak-Kínát. 581-ben a Yang Jian 楊堅 nevű félig kínai, félig *xianbei* származású tábornok puccsal megbuktatta Északi Zhou topa eredetű uralkodóját, és maga ült a trónra. Fővárosává Chang'ant (a mai Xi'ant, a Nyugati Han egykori fővárosát) tette meg, az ország nevét Suira 隋 változtatta, ő maga pedig Sui Wendi 隋文帝 néven uralkodott. Több éves előkészület után 589-ben Sui legyőzte a dél-kínai dinasztikai legutolsóját, Chent 陳, ezzel több évszázados széttagoltság után helyreállt Kína egysége.

A buddhizmus elterjedése Kínában. A buddhizmus (kínaiul: *fojiao* 佛教) Északnyugat-Indiában keletkezett, s időszámításunk kezdete tájékán kezdett terjedni Indián kívül. Délkelet-Ázsiában a buddhizmus úgynevezett *hinajána*-, *kis kocs*i-ága vált népszerűvé (ez megőrizte a vallás eredeti, aszketikus jellegét, amely szigorú viselkedési szabályokat ír

elő a szenvedéstől megszabadulni vágyóknak). Ezzel szemben Belső-Ázsiában, majd Kínában a *mahájána*-, vagyis *nagy kocsi*-ág (ui. sokan felférnek rá, vagyis sokak megváltására való) terjedt el, s vált tömegek vallásává – nagyszabású szertartásaival, díszes templomaival, s bizonyos mértékű leegyszerűsödésével. A mahájána hit fontos szereplői a *bódhiszattvák*, vagyis azok az isteni lények, akik már megvilágosultak, így beléphetnének a nirvánába, de ők az emberek iránti jóindulatból ebben a világban maradnak, és segítik a híveket. A mahájánában a bódhiszattváknak és a különböző buddháknak élénk kultusza alakult ki, s a vallásgyakorlás célja sokszor nem az egyéni megvilágosodás, hanem ezen isteni lények kegyeinek elnyerése volt. Mindemellett a mahájána-buddhizmus mindenhol alkalmazkodott az adott területen uralkodó már meglévő hagyományokhoz, válásokhoz. Így létrejött a sajátos kínai buddhizmus (amelyre nagyban hatott a taoizmus), s ez terjedt tovább Koreába és Japánba, ahol tovább módosult a befogadó népek igényei, hagyományai szerint. Kínában a legnagyobb kultusz övezte istenség Guanyin (Avalokitésvara), a könyörületes bódhiszattvája lett, aki – bár eredetileg férfi istenség volt – idővel elnőiesedett, s a mai napig sokan hozzá imádkoznak hozzá gyermekáldásért, gyógyulásért, jó szerencséért. Tibetben a buddhizmus összevegyült az itteni őshittel, az ún. *bön* vallással, ezzel létrejött a buddhizmus speciális ága, a *lámaizmus*, amely a tibetiek mellett a mongolok körében is népszerűvé vált.

Kínában a Han-dinasztia politikai és ideológiai egysége megakadályozta, hogy az új, külföldi vallás elterjedhessen, bár az első – külföldi – buddhisták már legkésőbb a 2. században itt is megjelentek. A Hanok bukásával és a birodalom széthullásával azonban az emberek elbizonytalanodtak a régi értékekben, és fogékonyá váltak az új eszmék iránt. Ekkoriban szerveződött vallássá a taoizmus, és lett egyre ismertebb a buddhizmus, amelyet kezdetben csak a taoizmus egyik ágának hittek. A 3–5. században számos buddhista szútrát lefordítottak kínaira, s egyértelműsödtek a buddhizmus és a taoizmus közötti különbségek. A mindenkinek megváltást kínáló buddhizmus villámgyorsan terjedni kezdett. A 3. század végén még csak 180 buddhista kolostor állt Kínában 3700 szerzetessel, a 6. század végén Észak-Kínában negyvenezer kolostor volt négymillió szerzetessel, Dél-Kínában pedig kétezer kolostor negyvenezer szerzetessel. Északon az idegen eredetű dinasztiák szívesen fogadták az idegen vallást, Északi Weiben gyakorlatilag államvallássá tették. Az Északi Wei-dinasztia építtette Kína két híres barlangtemplom-együttesét, a yungangi (*Yungang shiku*) és a longmeni (*Longmen shiku*) templomrendszerét. Délen az elevenebb konfucianus hagyományok miatt kevésbé terjedt el a buddhizmus, de itt is erős vallássá vált.

A buddhista vallásnak nem volt „egyháza”. A számtalan kolostor egymástól függetlenül működött szétszórva a birodalomban. A jelentősebb kolostorokban, ahol nagyobb tekintélyű mesterek tanítottak, különböző buddhista iskolák jöttek létre, amelyek gyakran egymástól eltérő nézeteket hirdettek. A leghíresebb ilyen kínai iskola a *chan* („elmélkedés”), amelyet Európában inkább japán nevén, zen-buddhizmusként ismernek. Az iskola egyik legismertebb tanítása szerint a megvilágosodáshoz nincs szükség hosszas tanulmányokra, fárasztó gyakorlatokra, mivel megfelelő tudatállapotban az

ember spontán, hirtelen is megvilágosodhat (a többi iskola szerint a megvilágosodáshoz fokozatosan lehet eljutni).

A buddhizmus terjedését mind a taoisták, mind a konfucianus írástudók rossz szemmel nézték. A taoisták féltékenyek voltak a szintén tömegek vallásos igényeit kielégítő buddhizmusra, míg a konfucianusok fenyegetést láttak benne a patriarchális kínai állammodellre nézve, hiszen például a buddhizmus lényegtelennek tartotta a családot, ami a konfucianusok szerint mindennek az alapját képezte. Ezekben a századokban élénk viták zajlottak a három „vallás” között, s hogy egy-egy államocskában melyik kerekedett felül, az leggyakrabban az uralkodó személyes szimpátiáján múlt. Mindenesetre minden ellenkezés dacára a 6. század végére a buddhizmus óriási befolyásra tett szert.

A buddhizmus Kína 589-es újraegyesülése után két-három évszázadig továbbra is megőrizte vezető szerepét. A 9. század közepén aztán egy – taoista papok befolyása alatt álló – császár kemény intézkedéseket tett a buddhizmus visszaszorítása érdekében, a kolostorok nagy részét leromboltatta, a szerzeteseket és apácákat visszakényszerítette a világi életbe. A 841–846-os buddhistaüldözésnek gazdasági okai is voltak: a kolostorok jelentős – adómentes – földbirtokokkal rendelkeztek, így a buddhizmus terjedése nagy bevételkiesést okozott a császári kincstárnak. A pár évig tartó üldöztetést a buddhizmus soha nem heverte ki teljesen. Számos kolostort újra megnyitottak, de a vallás befolyása jelentősen csökkent, s időszámításunk második évezredében a buddhizmus egyike lett a kínai *szinkretikus vallás* alkotóelemeinek. A kínai szinkretizmus azt jelenti, hogy az első ezredforduló tájékára a különböző népi vallások összeolvadtak, ezután a nép körében már nem voltak éles különbségek a különböző vallások hívei között. Az emberek egyaránt megünnepelték a buddhista és taoista ünnepeket, ugyanúgy áldoztak a buddhista és taoista istenségeknek, valamint Konfuciusznak is. A taoista és buddhista kolostorok közötti különbségek természetesen megmaradtak, s magasabb, intellektuális szinteken a vallások nem közeledtek egymáshoz, de az egyszerű nép körében az eltéréseknek nem volt jelentősége.

4. A Sui-dinasztia (581-618)

A Sui-dinasztia története sokban hasonlított az országot először egyesítő Qinéhez: mindkét esetben egy rövid életű dinasztia egyesítette a birodalmat a széttagotság hosszú időszak után, hogy aztán az utánuk következő dinasztia arassa le intézkedéseinek gyümölcseit, és uralkodjék Kínán hosszú évszázadokig.

A Kínát 589-ben egyesítő Sui Wendi császár (581–604) – mint a dinasztiaalapítók általában – egyenlősítő földosztást hajtott végre, és könnyített az adóterheken. Intézkedéseinek köszönhetően az ország gazdasága fellendült, az egység megszilárdult. Wendit azonban rendkívül kegyetlen és nagyravágyó természetű fia, Sui Yangdi (604–618) követte a trónon – apját és bátyját ő ölette meg –, aki apja munkájának eredményeit saját grandiózus terveinek megvalósítására használta fel.

A Nagy-csatorna. Sui Yangdi legfontosabb tette a Nagy-csatorna (Dayunhe) megépítése volt. A csatornára nagy szükség volt, már a Kr. e. 5. században felmerült megépítésének ötlete. Kína gazdasági központja a Déli és északi dinasztiák korában a Sárga-folyó völgyéből délre, a Jangce völgyébe került, itt termelték az ország gabonájának nagy részét. A politikai központ viszont továbbra is északon maradt, a nagyobb háborúkat is északon vívták, ezért meg kellett oldani az adógabona és a hadsereg utánpótlásának északra szállítását. Az ország vízi útjai általában nyugat-kelet irányúak, tehát a célnak nem feleltek meg; a szárazföldi utak alkalmatlanok voltak ilyen hatalmas mennyiségű gabona továbbítására; a tengeri hajózás pedig még nem volt elég biztonságos. Így aztán már Sui Wendi úgy döntött, hogy hatalmas, csaknem kétezer kilométer hosszú, hajózható csatornát – pontosabban számos leágazással, mellékággal rendelkező csatornarendszert – ásat a déli gabonatermő vidékek és északi fővárosa összekötésére. A nagy művet végül Sui Yangdi fejezte be, a munka legfőbb szakasza uralkodásának hatodik évében, 610-ben készült el. A folyamatosan változó nyomvonalú, kiterjedt hálózattá váló Nagy-csatorna jelentős hatással volt a kínai gazdaság és kereskedelem fejlődésére, az ország politikai egységének megőrzésére. Egészen a 19. század végéig, a vasútépítések kezdetéig ez volt a legfontosabb belkereskedelmi útvonál, sőt egyes déli szakaszait ma is használják. A csatorna építése azonban rendkívüli áldozatokkal járt, volt idő, amikor a felnőtt férfi lakosság egyharmadát kivezényelték a munkához. Ezt a terhet a gazdaság nem tudta elviselni, az erőltetett ütemű munka éhínségekhez vezetett.

Sui bukása. A Nagy-csatorna megépítése után tovább rontották a helyzetet a császár hódító hadjárata; 612 és 614 között háromszor támadta meg milliós sereggel Koreát, s mindháromszor súlyos vereséget szenvedett, hatalmas emberáldozatokkal. Ezután sorra törtek ki a parasztfelkelések, míg végül 618-ban a császári testőrök megfojtották Sui Yangdit. A Sui-dinasztia ezzel 38 éves uralkodás után megbukott, de intézkedéseivel előkészítette a Tang-dinasztia három évszázados uralmát.

5. A Tang-dinasztia (618–907)

A dinasztiaalapítás. A parasztok mellett egyes gazdag előkelőségek is fellázadtak a Sui-dinasztia ellen. A legerősebb közülük a Li Yuan nevű hivatalnok volt, aki értesülvén Sui Yangdu haláláról, 618-ban Chang'anban császárrá kiáltotta ki magát, megalapítva a Tang-dinasztiát 唐. Ezután sorra megsemmisítette a rivális felkelők erőit, és 624-re egyesítette az országot. Sui Yangdi építkezései és háborúi, valamint a felkelések nagy területeket elnéptelénítettek, így lehetővé vált, hogy Li Yuan 624-ben nagyszabású földosztást hajtson végre. Ezzel sikerült megalapozni a dinasztia uralmát.

A korai Tang-kori földosztás egy viszonylag új módszer, az ún. „élethez szóló parcellák” (koufentian 口分田) rendszere alapján történt. Ennek az a lényege, hogy minden munkaképes korú férfi egy adott méretű földet kap művelésre, amelyet halálakor vagy egy bizonyos kort megérvén vissza kell szolgáltatnia az államnak, ez aztán egy új földművesnek utalja ki a parcellát. Egyedül a – selyemhernyók etetésére szolgáló – eperfákkal beültetett

kis telkek voltak átörökíthetők. A szisztémával időlegesen sikerült megakadályozni a földkoncentrációt és a birtokok elaprózódását, de a túlnépesedéssel és a földnyilvántartások elavulásával a rendszer a következő évszázadban felbomlott.

Tang Taizong és a Tang-kori hódítások. Li Yuant 626-ban saját fia, Li Shimin 李世民 – aki eddig Li Yuan hadseregeit vezette, s nagy érdemeket szerzett a dinasztia megszilárdításában – rákényszerítette, hogy adja át neki a hatalmat (Li Shimin emellett a testvéreit lemészároltatta.) Li Shimin Tang Taizong 唐太宗 néven uralkodott (626–649), s a kínaiak a történelmük egyik legbölcsebb, legtehetségesebb császárnak tartják. Paraszt-kímélő politikát folytatott, visszaállította a Han-dinasztia által bevezetett hivatalnokvizsgákat, s uralma alatt megalkották a nagy Tang törvénykönyvet. Fővárosa, Chang'an (a mai Xi'an) egymillió lakójával a világ legnagyobb városa volt. Az ország fellendítése után terjeszkedni kezdett: hosszú hadjáratokkal meghódította vagy vazallusává tette Közép-Ázsia országait.

A Wei-folyó közelében található Chang'an vidéke legkésőbb az újkőkör óta lakott volt. A történelmi időkben több mint tíz államnak, dinasztiának volt itt a fővárosa, különböző neveken. A Chang'an („Örök Nyugalom”) nevet a város a Nyugati Han-dinasztia idején kapta, melynek itt volt a székhelye. A város a Tang-korban élte virágkorát. A szabályos téglalap alaprajzú, sakktablára emlékeztető főváros falai kelet-nyugat irányban kb. 9,5, észak-dél irányban 8,4 km hosszúságúak voltak. Chang'ant kelet-nyugati és észak-déli irányban futó egyenes főutak – amelyek közül a legnagyobb 150 méter széles volt – 108 szabályos negyedre osztották. A negyedeket falak vették körül, s kapuikat éjszakára bezárták. A császári palota és a birodalmi hivataloknak helyet adó adminisztratív körzet a város északi részén helyezkedett el. Chang'anban két hatalmas piac volt, a keleti és a nyugati, ezek önmagukban kitétek egy-egy hatalmas negyedet. A Tang-dinasztia bukásakor és azt követően a város nagyrészt elpusztult, jelentőségét elvesztette. A Ming-korban Xi'anná 西安 („Nyugati Nyugalom”) nevezték át. A Tang-kori városból mára csak egy-két épület maradt.

Tang Taizong utódai tovább folytatták a terjeszkedő politikát, s 668-ban megsemmisítették a Koreai-félsziget északi államait (Kogurjót és Pekcsét), ezután Koreán a Tang-birodalom szövetségese, Silla állam uralkodott. A 7. század végén meghódították a mai Vietnam északi részét. Mindezen hódításaival a Tang-kori Kína minden eddiginél nagyobb területet uralt, igaz, nem sokáig: a koreai területek hamarosan függetlenné váltak, s nagyjából egy évszázados terjeszkedés után az araboktól 751-ben elszenvedett, Talasz-folyó melletti vereség után Kína elvesztette az ellenőrzést Közép-Ázsia felett is, ezzel mérete jelentősen lecsökkent. Megjegyzendő, hogy a Belső-Kínán kívüli területeket egészen a 17–18. századig soha nem sikerült a kínai uralkodóknak tartósan meghódítaniuk.

We Zetian. Tang Taizong után a fia lépett a trónra, de helyette a 650-es évek végétől annak felesége, Wu Zetian 武则天 irányította a birodalmat. Férje halála után Wu Zetian először fiait tette meg császárnak, majd 690-ben kikiáltotta magát császárnőnek, és egészen 705-ös lemondásáig hivatalosan is ő uralkodott. A kínai császárság kétezer éves

történelme folyamán ez volt az egyetlen eset, amikor nő ült a császári trónon. (Olyan máskor is előfordult, hogy a birodalmat gyakorlatilag egy nő uralta, de Wu császárnőn kívül egyik sem a saját jogán, hanem régensként vagy informális úton.) Wu Zetian teljesen csaknem fél évszázadig irányította Kínát, ezalatt az idő alatt folytatódott a Tang Taizong alatt elkezdődött gazdasági fejlődés és terjeszkedés. Wu Zetian elvileg saját dinasztiát alapított, de ezt a történetírás nem tartja számon önálló uralkodóházként, hanem a császárnő uralmát is a Tang-dinasztiához sorolja. Az idős Wut végül 705-ben egy puccs megbuktatta – nemsokára meg is halt –, egyik fia ült trónra, s ezzel helyreállt a Tang-ház uralma.

Tang Xuanzong. A Tang birodalom virágkora Tang Xuanzong 唐玄宗 császár uralkodásának (712–756) első fele volt. Ekkoriban – az ún. Kaiyuan uralkodási éra idején (713–741) – Kína volt a világ legfejlettebb, legerősebb, leggazdagabb országa. Virágzott a gazdaság, a bel- és külkereskedelem, a kultúra. Uralkodásának kezdeti éveiben a császár maga intézte az állam ügyeit, s igyekezett a birodalom legtehetségesebb embereit az udvarába gyűjteni.

Tang Xuanzong császár uralkodásának második felében azonban a birodalom gyors hanyatlásnak indult. Ennek az egyik legfőbb oka – legalábbis a néphagyomány szerint – a Yang Guifei nevű császári ágyas volt, akibe a császár belebolondult, s emiatt elhanyagolta az államügyeket. Az ország irányítása az ágyas pénzéhes rokonságának kezébe került, akik hamarosan szétzüllesztették az eddig kiválóan működő kormányzatot, s az udvar ellen fordítottak számos nagyhatalmú előkelőséget. Az birodalmat tovább gyengítette az, hogy a 751-es talaszi csatában a Tang seregek súlyos vereséget szenvedtek az araboktól, ezzel elvesztették a belső-ázsiai területeket. Ugyanebben az időben a határövezetekben megerősödtek a kínai helyőrségek parancsnokai, akik a központi hatalom tehetlenségét látva előbb függetlenedtek tőle, majd ellene fordultak. 755-ben az An Lushan nevű közép-ázsiai származású helyőrségparancsnok – aki Yang Guifei rokona miatt esett el a főminiszteri széktől – fellázadt a Tang-dinasztia ellen, s még a fővárost is elfoglalta. Az udvar menekülése közben a császárt kísérő katonák arra kényszerítették Xuanzongot, hogy megfojtassa kedvesét, Yang Guifeit. A császár ezután nem sokkal lemondott trónjáról a fia javára, s élete hátralévő részét az okkult tudományoknak szentelte, hogy megidézhesse a halott ágyast. 757-ben An Lushant megölte a saját fia, de a lázadás tovább folytatódott, s csak 763-ra sikerült a dinasztiához hű erőknek – főképp erre a célra behívott „barbár” harcosoknak – leverniük a maradék lázadó csapatokat. Az országban helyreállt a rend, de a belháborúk és a behívott idegenek fosztogatásai hatalmas pusztítást okoztak.

A Tang-kori Kína külkapcsolatai. A Tang-kor első fele, vagyis a 7. század elejétől a 8. század közepéig terjedő időszak a középkori Kína aranykora volt. Ekkor egyértelműen Kína volt Kelet-Ázsia központja, és történelmének számos más időszakával ellentétben egyáltalán nem volt jellemző rá a bezárkózás. Tömegesen érkeztek Kínába a kereskedők Közép-Ázsiából, Perzsiából és Arábiából, s az ázsiai országok között élénk cserekereskedelem alakult ki, amelynek központja Chang'an, a Tang főváros, az ekkoriban virág-

zó Selyemút keleti végpontja volt. A kereskedők egy része letelepedett Chang'anban, ahol hosszabb-rövidebb időre meghonosították saját szokásaikat és vallásaikat, így megismertették a kínaiakat az iszlámmal, a nesztoriánus kereszténységgel, a manicheizmus-sal, az izraelita vallással stb. Megélénkültek a kínai-japán és kínai-koreai kapcsolatok, a japánok ebben az időben vették át a kínai kultúra vívmányainak jelentős részét. Az ekkoriban még virágzó buddhizmus által a kínaiak Indiával is közvetlen kapcsolatba kerültek. A kínai-indiai kapcsolat leghíresebb megnyilvánulása Xuanzang 玄奘 kínai szerzetes nyugati útja volt Tang Taizong uralkodása alatt: Xuanzang, a „Tang szerzetes”, tizenöt évet töltött Indiában, s hatszáz szent irattal tért vissza onnan. (Az ő utazásáról szól a *Nyugati utazás* [Xiyouji] című Míng-kori „fantasztikus” regény, a kínaiak egyik kedvenc olvasmánya.)

A Tang-dinasztia hanyatlása. Bár a 755-ös An Lushan-féle felkelést leverték, a dinasztia nem tudta uralmának régi fényét visszaállítani, s lassú hanyatlásnak indult. A központi kormányzat a lázadást követő években képtelen volt megakadályozni a földkoncentrációt, így egyrészt ismét kezdtek növekedni a vagyoni különbségek, másrészt pedig jelentősen csökkent a kincstár bevétele, mivel adót csak az – egyre kevesebb – saját földjét művelő paraszttól lehetett szedni. E problémák megoldására 780-ban történelmi jelentőségű adóreformot hajtottak végre. A „kétadó-rendszernek” (*liangshuifa*) nevezett új szisztéma, melynek bevezetése a Yang Yan nevű főminiszter nevéhez kötődött, elsősorban a földbirtokot és az egyéb vagyontárgyakat adóztatta meg, értéküktől függően, szemben a korábbi fejadóval és más, családonként kiszabott terhekkel. Így a szabad parasztok száma nem befolyásolta többé az adóbevételeket, hiszen az adó alapja a földbirtok volt. (Az adót évente kétszer – nyáron és ősszel – szedték be, innen kapta a nevét.) A reform némileg stabilizálta a központi kormány helyzetét, de a hanyatlás folytatódott.

A Tang-dinasztia hanyatlása idején, 842–845 között került sor a kínai történelem legnagyobb buddhistaüldözésére. A fanatikus taoista Tang Wuzong 唐武宗 császár (ur. 840–846) úgy próbálta meg feltölteni az üres kincstárát, hogy elkobozta az addig hatalmas vagyonnal rendelkező kolostorok földbirtokait, érték- és kegytárgyait. A templomok, kolostorok nagyrészt leromboltatta, a szobrokat beolvasztatta, a szerzeteseket és apácákat visszakényszerítette a világi életbe. A rövid ideig tartó, de nagyon intenzív üldözés egyszer s mindenkorra véget vetett a buddhizmus virágzásának Kínában. Bár 846-ban Wuzong meghalt – valószínűleg egy taoista életelixír végzett vele –, s utódja az intézkedéseket visszavonta, a csapást a kínai buddhizmus sosem heverte ki, régi befolyását már nem szerezte vissza. Megjegyzendő, hogy az üldözés a buddhizmus mellett a többi, Kínában a Tang-korban meglévő idegen eredetű vallást – a zoroasztrizmust, a nesztoriánus kereszténységet, a manicheizmust – is érintette, ezek szinte teljesen eltűntek az országból.

860 után egymást követték a különböző felkelések. 874-ben kitört Kína történetének egyik legnagyobb parasztfelkelése, amelyet a Huang Chao nevű volt sócsempész vezetett. Huang 881-ben még Chang'an-t is elfoglalta, de később a nomád csapatok támogatását megnyerő Tang udvar serege elől menekülnie kellett, s 884-ben öngyilkos lett. Az udvar 885-ben visszatért Chang'anba, de hatalma ekkor már csak névleges volt, az

országot ténylegesen a különböző katonai parancsnokok irányították. 907-ben végül az egyik ilyen parancsnok kiirtotta az egész Tang-házat, így háromszáz év után a Tang-kor hivatalosan is véget ért.

6. Az Öt dinasztia kora (907–960)

A Tang-dinasztia bukása után az ország fél évszázadra apró, egymással marakodó államocskákra szakadt, amelyek nagy részében a Tang-ház volt katonai parancsnokai uralkodtak. Dél-Kínában tíz állam jött létre, míg a nagyjából egyben maradt északon öt rövid életű dinasztia váltotta egymást – ezért a 907-től 960-ig tartó időszakot az Öt dinasztia korának (*Wu dai* 五代), vagy az Öt dinasztia és a tíz királyság korának (*Wudai shiguo* 五代十国) nevezik.

Ennek a korszaknak az elején jelent meg a mongolokkal rokon nyelvet beszélő kitaj törzs északkeleten, Mandzsúriában, a Liao-folyó völgyében. (A kínaiak – tévesen – rólu kapták orosz nevüket, vö. *kitajszkij*; emellett a kitaj szóból származik Kína egyik régi nyugati neve, a *Cathay*). Ők bizonyos katonai segítségért cserébe az egyik észak-kínai uralkodótól tizenhat járásnyi területet kaptak a mai Peking környékén, ahol 916-ban kínai mintára szervezett, de kitajok által uralt államot alapítottak. Ez az állam 937-ben felvette a Liao nevet, s hamarosan gyors terjeszkedésbe kezdett.

VI. A CSÁSZÁRSÁG MÁSODIK ÉVEZREDE

1. A Song-dinasztia (960–1279)

Az ország egyesítése. Az Öt dinasztia közül az utolsóban, Késői Zhouban (Hou Zhou 后周) 960-ban a Zhao Kuangyin nevű hadvezér vette át a hatalmat, aki országa nevét Songra 宋 változtatta, s Song Taizu 宋太祖 néven uralkodott (960–976) Kaifeng fővárossal. Uralmának megszilárdítása után módszeres hódításokba kezdett, és sorra elfoglalta a többi kínai államot. Belső-Kína egyesítését öccse, Song Taizong császár 宋太宗 (976–998) fejezte be 979-ben, de az északon egyre erősödő és terjeszkedő kitaj Liao államot nem tudta legyőzni, és a Tangok által valaha uralt közép-ázsiai területeket sem volt képes visszaszerezni. Mindenesetre a tulajdonképpeni kínai területek a Song-ház uralma alá kerültek, ami viszonylagos nyugalmat biztosított a következő másfél évszázadra.

„Középkori gazdasági forradalom”. Az Öt dinasztia korában és a Song-kor elején – az ingatag politikai helyzettől függetlenül – óriási változások történtek a kínai gazdaságban. Ennek oka számos új eszköz felfedezése, illetve régebbi találmány tökéletesítése volt, aminek következtében a termelés megugrott, s a termelt felesleg nagymértékű kereskedelemre és városiasodásra adott lehetőséget. A változások a mezőgazdaságban kezdődtek: az eddig csak a Jangce-deltában alkalmazott öntözéses rizstermesztés elterjedt egész Dél-Kínában; megindult a növénynevelés, a Délkelet-Ázsiából behozott jobb vetőmagok használata; mindenhol a helyi talajnak és éghajlatnak legjobban megfelelő gabonafajtákat kezdték termesztetni; számos technikai újítás történt az öntözésben (pl. önműködő merítőkerék használata) stb. Mindemellett ugrásszerűen fejlődött a bányászat, a Song-korban egy nagyságrenddel több réz- és vasércet bányásztak, mint a Tang-korban, s széles körben elterjedt a szén használata is.

A mezőgazdaság termelékenységének a népességszámnál sokkal gyorsabb növekedése jelentősen megnövelte a kereskedelmi forgalmat, s lehetővé tette, hogy széles, a mezőgazdasági termelésben részt nem vevő társadalmi rétegek jöjjenek létre (iparosok, kereskedők, minden eddiginél nagyobb hivatalnokapparátus stb.). Ennek következtében nagymértékű városiasodás zajlott le Kína-szerte, a Song-korban a becslések szerint a lakosság 6–7.5%-a lakott a százezernél nagyobb lakosú városokban – ez az akkori világban egyedülállóan magas arány volt. A leglényegesebb változás a kereskedelmi forgalom hirtelen bővülése, illetve az ehhez kapcsolódó mentalitás átalakulása volt. Míg korábban a kereskedelem a gazdagok luxusigényeinek kielégítését szolgálta, s a lakosság döntő többségét kitevő parasztság zárt, önellátó faluközösségekben élt, amelyek nem vettek részt a kereskedelemben, a Song-kortól kezdve, tehát nagyjából az első évezred végétől Kína óriási, nyüzsgő piaccá vált, ahol mindenki igyekezett feleslegét eladni és más vidékeken termelt árucikkeket vásárolni – akárcsak a második évezred végén. „[A Song-korban] a piaccal való kapcsolatok gyarapodása a kínai parasztságot ésszerűen gondolkodó, alkalmazkodásra képes, haszonra törekvő kisvállalkozóvá tette.” (Mark El-

vin) Az egyes vidékek tehát szakosodtak a termelésben, volt ahol ezután kizárólag teát, volt, ahol csak rizst, volt, ahol csak gyümölcsöket termeltek. A vidékek ilyenfajta szakosodása mind a mai napig megmaradt.

A kereskedelem növekedése miatt egyre nagyobb forgalomban lévő pénzmennyiségre lett szükség, s bár a Song-dinasztia virágkorában a rézpénz kibocsátás húszszorosa volt a Tang-korinak, ez is elégtelennek bizonyult: emiatt először megjelentek a különféle váltók, majd 1024-ben a világ első igazi papírpénze (nem sokkal ezután pedig sor került a világtörténelem első bankóprés-inflációjára is).

Míndeközben a mezőgazdasági újításokon kívül is számtalan technikai felfedezés, találmány segítette a gazdaság fejlődését: a vasgyártáshoz szénat használtak; a puska-port, amiből eddig csak tűzijátékokat készítettek, tűzfegyverekhez is használni kezdték (megjelentek az első repeszbombák, lángszórók és ágyúk); a selyemfeldolgozásban és a kenderszövet készítésében egyre tökéletesebb fonógépeket alkalmaztak; az ismeretek terjesztését pedig a fadúcos nyomtatás szolgálta, amelyet a 9. században találtak fel buddhista szerzetesek a tanaik terjesztéséhez, s a 10-11. században – Gutenberg előtt mintegy fél évezreddel – kezdtek széles körben használni.

A gazdasági fellendülés következtében Kína népessége is ugrásszerűen megnövekedett, s sokak szerint a Song-kori gazdasági forradalom teremtetten meg az alapját a későbbi óriási népességszámnak. Kína lakóinak száma a Han- és a Tang-kori csúcsponton körülbelül 65 millió volt, ez a szám a 11. századra elérte a 140 milliót. Mivel a gazdasági forradalom jobbra Dél-Kínában érezte hatását, a népesség hirtelen növekedése felgyorsította a népességi súlypont délre tolodásának a Déli és északi dinasztiai korában elkezdődött folyamatát. Míg a Han-kor végén a lakosság háromnegyede élt északon és egynegyede délen, a Song-korra ez az arány megfordult, s a mongol hódítás után, a 13. század végén a lakosságnak már kilencven százaléka Dél-Kínában élt (ma körülbelül 50–50% a megoszlás).

Külső támadások és belső reformok. A gazdaság rohamos fejlődése ellenére a Song-kormányzat viszonylag gyenge maradt a korábbi nagy dinasztiaiákhöz képest. Ennek külső és belső okai egyaránt voltak. Kívülről elsősorban a már említett kitajok fenyegették Kínát. A Liao állam másfél évszázadon keresztül újabb és újabb támadásokat indított a Song Kína ellen, hogy saját határait mind délebbre tolja. 1004-es és 1042-es hadjáratukkal újabb területeket hódítottak el a Songoktól, és arra kényszerítették őket, hogy a békesség fejében évente nagyösszegű hadisarcot fizessenek. Ugyanebben az időben Kína északnyugati sarkában (kb. a mai Gansu és Ningxia területén) egy másik „barbár” ország alakult, a tibetivel rokon nyelvet beszélő tangut törzs Xi Xia 西夏 nevű állama (1038–1227). Időnként ennek lovasai is betörték a Song birodalom területére, s jelentős hadisarc megfizetésére kényszerítették a kormányzatot. A Song kincstárát pénzügyileg nagyon megterhelte a két barbár államnak fizetett adó összege, illetve az, hogy egymillió (!) állandó hadsereget kellett fenntartania határai védelmére, ami a központi jövedelmek 80%-át felemésztette.

Az állandó külső fenyegetés okozta terheket fokozta a belső helyzet instabilitása. A Song-dinasztia az alapításkor nagyszabású földosztást hajtott végre, de ezáltal különö-

sen gyorsan végbement a földkoncentráció, s már a 900-as évek végén parasztfelkelések törtek ki több területen. A belső helyzet a 11. század közepén különösen súlyossá vált, ezért különböző, az állam kiadásait csökkentő, illetve a parasztok terheit enyhítő reformrendeleteket hoztak, amelyek azonban jórészt papíron maradtak. A leghíresebb reformer Wang Anshi 王安石 volt, aki 1069-től az ország főminisztereként működött. Wang alacsony kamatú hitelt nyújtott a szegényparasztnak, átszervezte az adórendszert, a lakosságot tíz családonként csoportokba osztotta – ezeknek szükség esetén meghatározott számú katonát kellett kiállítaniuk –, a kötelező közmunkát átváltatta pénzadóra, vízszabályozási munkálatokat rendelt el, s megadóztatta a hivatalnokokat és a földbirtokosokat. 1086-ban azonban, a Wangot támogató császár halála után azok kerültek hatalomra az udvaron belül, akiknek az érdekeit sértették a reformok. Így az intézkedéseket visszavonták, ami újabb válsághoz vezetett. Nemsokára parasztfelkelések törtek ki, köztük a Shandong tartományi Song Jiangé 宋江, akiről a *Vízparti történet* (Shuihu zhuan) című híres Míng-kori regény szól.

A Északi Song bukása. A császári trónon 1101 és 1126 között Song Huizong 宋徽宗 császár ült, akit jobban érdekelt a festészet – maga is elismert festő és kalligráfus volt –, mint a kormányzás, így aztán nem tett sokat a Song birodalom megmentése érdekében. (Igaz, uralkodása alatt a kínai festészet óriási mértékben fellendült.) Időközben az Észak-Kína északi felét uraló kitaj Liao államtól északra újabb erős népcsoport jelent meg, a mandzsuk elődjeként számon tartott dzsürcsik. A dzsürcsik vezére 1115-ben császárrá kiáltotta ki magát, s megalapította a Jin-dinasztiát 金 („Arany”; hogy megkülönböztesse a korábbi két Jin-dinasztiától, a szakirodalom gyakran Kinnek írja át). Megalakulása után a Jin állam rátámadt a kitajokra. A kínaiak örülve annak, hogy az őket másfél évszázada fenyegető kitajoknak végre erős ellensége támadt, szövetséget kötöttek a dzsürcsikkel, s délről ők is megtámadták Liaót. A kínai hadjáratok azonban nem tudtak kárt tenni a kitajokban, míg a dzsürcsik északról támadva az 1122-től 1125-ig tartó háborúban megsemmisítették őket, s látván a Song seregek tehetetlenségét, szövetségük ellen fordulva még 1225-ben megtámadták a Song Kínát. Ádáz harcok után 1227-ben a dzsürcsiknek sikerült elfoglalniuk egész Észak-Kínát, s a Song császárt is fogságba ejtették.

A Déli Song. 1127-ben a Dél-Kínába menekült udvarban a megüresedett trónra az egyik herceg lépett, aki annak ellenére, hogy a dzsürcsik ideiglenesen visszavonultak, nem foglalta vissza Észak-Kínát, hanem a déli Hangzhou városban rendezkedett be. (A városnak találóan a Lin'an „Átmeneti Nyugalom” nevet adta). A következő évtizedek a dzsürcsik elleni háborúskodással teltek, míg végül a dzsürcsi Jin és a kínai Song állam határát nagyjából a Huai-folyó vonalában, vagyis Észak- és Dél-Kína határán rögzítették. Azóta a 960-tól 1125-ig csaknem egész Kínán uralkodó, Kaifeng fővárosú dinasztiát Északi Songnak (Bei Song 北宋) nevezik, míg az 1127-től 1279-ig csak Dél-Kína felett uralkodó dinasztiát Déli Songnak (Nan Song 南宋). A Déli Songgal párhuzamosan létező dzsürcsik által uralt, de fokozatosan elkínaisodó Jin- (Kin-) dinasztia 1115-től 1234-ig, a mongol hódításig állt fenn.

A Déli Song és Jin között 1127-től az 1141-es békeszerződés megkötéséig folyó háborúskodás két kínai főszereplője Qin Gui kancellár és Yue Fei tábornok volt. A dzsürcsikkel jó kapcsolatokat ápoló Qin Gui mindenáron békét akart kötni Jin állammal, ezért felesleges engedményeket is tett. A paraszti származású Yue Fei viszont mindenképpen folytatni akarta az ellenállást, és több győztes csatát vívott a Jin seregek ellen szülőföldje, Észak-Kína felszabadítása érdekében. Qin Gui végül 1142-ben megmérgeztette Yue Feit, hogy az ne veszélyeztesse a békét. A szerződésben a Songok lemondtak Észak-Kínáról, és óriási hadisarc fizetését vállalták. Qin Gui azóta a kínaiak szemében a hazaárulás megtestesítője, míg Yue Feit az egyik legnagyobb nemzeti hőjüknek tartják. Hangzhou városában ma is áll Yue Fei sírja, ami nemzeti kegyhely, mellette pedig Qin Gui térdeplő szobra látható, ezt sok erre járó kínai szertartásosan leköpi.

A Déli Song-dinasztia másfél évszázada alatt Dél-Kínában folytatódott a gazdasági fejlődés, s az északi területekről történő nagyszabású délre vándorlás következtében a kínai világ gazdasági és népességi központja hosszú évszázadokra délre került. Ugyanekkor északon a harcok, de a földműveléshez nem értő dzsürcsik rengeteg kárt okoztak, így a korábban a kínai civilizáció szívéét jelentő Sárga-folyó völgye szinte elnéptelenedett.

A neokonfucianizmus. A kínai császárság eszmei alapjául a korai Han-kortól, tehát a Kr. e. 2. századtól a konfucianizmus szolgált. Minthogy azonban – a konfuciánus szent könyvekkel ellentétben – a világ változott, a konfuciánus eszméket folyton újra kellett értelmezni, a könyveket újabb és újabb kommentárokkal kellett ellátni. A legfontosabb ilyen újraértelmezés a Song-korban, a 11–12. században történt, az ún. neokonfuciánus filozófusok által. A legfontosabb közülük Zhu Xi 朱熹 (1130–1200) volt. A neokonfuciánusok arra törekedtek, hogy a konfuciánus eszméket alkalmazhatóvá tegyék a modern világra, illetve arra, hogy az addig szinte teljesen evilági jellegű konfucianizmust ötvözzék bizonyos ontológiai, metafizikai, természetfeletti elemekkel, ezzel – a rivális taoizmushoz és buddhizmushoz hasonlóan – kielégítsék az emberek transzcendencia iránti igényeit is. Ennek az új elvárásnak a szellemében Zhu Xi újraértelmezte a konfuciánus klasszikusokat, s ezzel összefoglalta és rögzítette a neokonfuciánus tanításokat.

A neokonfucianizmus igazi jelentősége abban állt, hogy a Déli Song második felétől kezdve egészen a huszadik század elejéig ez volt a konfucianizmus egyetlen hivatalos és megengedett értelmezési módja, és mint ilyen, a hivatalnokvizsgák kizárólagos anyaga. Emiatt fontos szerepe volt a kínai szellemi elit gondolkodásának megmerevedésében, alkalmazkodóképességének csökkenésében.

Mint már említettük, a hivatalnokok kiválasztására alkalmazott vizsgarendszert Han Wudi császár vezette be a Kr. e. 2. században. Azonban a Han-kortól egészen a Song-kor elejéig nem ez volt a hivatalnokok kiválasztásának egyetlen módja: a legtöbb állást ajánlás alapján töltötték be, és sok hivatal örökölhető vagy megvásárolható volt. A Song-kor elejétől a nagy múltú, gazdag családok hatalmának letörése érdekében az uralkodók egyre bővítették a csak sikeres vizsga letételével megszerezhető állások arányát, míg végül, a Déli Song idejétől kezdve – egy két megvásárolható alacsony hivatalon kívül – kizárólag a hivatalnokvizsgák letétele után kerülhetett be valaki az állami bürokráciába, vagyis az

uralkodó osztályba. A felemelkedés egyetlen útja tehát a tanulás maradt. Ugyanekkor a vizsgák kizárólagos anyagává 1313-tól a konfuciánus klasszikusok Zhu Xi-féle értelmezését tették. Ennek következtében a kínai császárság Déli Song utáni évszázadai során a törekvő és tehetséges kínaiak életük nagy részét egy bizonyos filozófiai iskola egy bizonyos szemléletű értelmezésének magolásával töltötték (a vizsgafokozat megtartásához ugyanis az embernek élete végéig meghatározott időnként ismétlő vizsgákat kellett tennie, egyébként elvesztette a sikeres vizsgával járó kiváltságokat). Ez egyrészt jelentős stabilitást biztosított Kínának, másrészt viszont károsan hatott az ország további fejlődésére: a kínai gondolkodást szűk sémák közé szorította, kiölte a kínai elitből az eddig oly jellemző alkotó, feltaláló szellemet, a kínai uralkodó osztályt alkalmatlanná tette az új körülményekhez való alkalmazkodásra – és tette mindezt éppen azokban az évszázadokban, amikor az európai gondolkodás kitört a középkori keretekből, s megteremtette a nagy felfedezések, a gyarmatosítás és az ipari forradalom szellemi alapjait.

A Song-kor értékelése. A háromszáz éven át uralkodó Song-ház alatt alakultak ki a legújabb kor előtti Kína főbb gazdasági és társadalmi jellemzői. Létrejött a többé-kevésbé egységes kínai piac, amelyben a társadalom szinte minden tagja szereplővé vált; kialakult és hivatalossá vált az az eszmerendszer, amely a következő 6–700 évben a kínai állam alapja lett; és létrejött az az egységes gondolkodású hivatalnokosztály, amely már kizárólag hivatalnokvizsgát tett mandarinokból állt. Kína fejlődése természetesen a Song-kor után sem állt meg, de ezután inkább a mennyiségi, mint a minőségi változások voltak a jellemzők.

A Song-kor kormányzata a legnyitottabb volt a kínai történelemben. A Song császárok a hatalmat megosztották a főhivatalnokaikkal, s csak nagyon ritkán hoztak egyszemélyi döntéseket. Az udvarban nyílt viták, élénk pártharcok zajlottak, s az egyes kérdésekben a vitában győztes fél javasolta megoldást követték.

A Song uralkodóházat gyengének szokták tartani, hiszen ez volt az első olyan dinasztia, amely behódolt a szomszédos barbár államoknak, és nyíltan lemondott egyes ősi kínai területek birtoklásáról. A gyengeség vádja azonban csak részben jogos: a Songokra támadó „barbár” államok ugyanis az eddigiektől eltérően nem voltak teljesen barbárok, számos területen átvették a kínai civilizáció vívmányait (főleg az államszervezésben és a haditechnikában), így a Songoknak a sajátjukéhoz hasonló szervezettségű és haderejű, félig-meddig kínai államokkal kellett hadakozniuk. Mindez akkora katonai erőfeszítéseket kívánt tőlük, amekkorára egyetlen korábbi dinasztia sem lett volna képes, ez viszont felemésztette a gazdasági forradalom eredményeképpen megnövekedett bevételeket.

2. A mongol Yuan-dinasztia (1271–1368)

Kína meghódítása. A Kínától északra fekvő pusztákon a Song-kor nagy részében különböző lovas nomád mongol törzsek éltek, amelyek nem alkottak egységes államszervezetet, s egymással is folyamatos harcban álltak a jó legelőterületekért. Az egyik mongol törzsi vezér fia, Dzsingisz kán (kínai nevén: Chengjisihan 成吉思汗, élt 1167?–1227;

eredeti nevén: Temüdzsin), hosszas küzdelem után 1206-ban egyesítette a mongol törzseket, s ezzel a pusztai népekben rejlő harci potenciál nem vészett el az egymás közötti háborúskodásban, hanem kifelé nyilvánult meg, félelmetes erővel. A következő években Dzsingisz hatalmas birodalmat épített ki, lovassapatai egész a dél-orosz síkságig jutottak. 1211-ben megtámadta az Észak-Kínát uraló dzsürcsi Jin államot, de hadisarc fejében ideiglenesen visszavonult. Miközben seregei egy része a távoli nyugaton is hadakozott, 1227-ben megsemmisítette a Kína északnyugati sarkában berendezkedett tangut Xi Xia országot. Dzsingisz a tangutok ellen folytatott háborúban 1227-ben meghalt, ezért a bosszúszomjas mongolok a Xi Xia birodalmat és annak virágzó kultúráját lényegében teljesen elpusztították. Dzsingisz utódjává Ögödej-t választották.

A kínaiak elkövették ugyanazt a hibát, mint amikor a kitaj Liao ellen a dzsürsikkel szövöttek; most a dzsürcsi Jin ellen a mongolokkal kötöttek szövetséget, akik 1234-ben le is győzték a dzsürcsiket, ám ezután rögtön a Déli Song ellen fordultak. A Song seregek eleinte eredményesen védekeztek a meg-megújuló mongol támadásokkal szemben, mert a mongolok fő erői a távoli nyugaton harcoltak (ld. az 1241–42-es magyarországi tatárjárást). 1251-ben Möngke lett a mongol nagykán, aki egyik fő céljának Kína elfoglalását tartotta. Möngke 1259-ben meghalt a Déli Song elleni háborúban, de a helyére lépő Kubiláj kán (1215–1294) folytatta a támadásokat. Ekkorra már darabokra szakadt a mongol világbirodalom, Kubiláj uralma alatt csak Mongólia és Észak-Kína, a volt Jin területe állt. Kubiláj 1264-ben a mai Pekingbe helyezte székhelyét, a várost Dadunak 大都 („Nagy Főváros”) nevezte el. 1271-ben császárnak kiáltotta ki magát, dinasztiájának pedig a Yuan („Kezdet”) nevet adta. Eközben 1268 óta folyamatosan háborúzott a Déli Song ellen, amelyet végül hosszú és elkeseredett harc után 1279-ben megsemmisített. Kína tehát a mongolok uralma alatt egyesült. Mint láttuk, Kína teljes területének elfoglalása több emberöltőbe telt a mongoloknak, ami jelzi, hogy a Kína területén osztozó államok jóval erősebbek voltak a mongoloknak hamar áldozatul eső nyugati országoknál.

A Yuan-dinasztia. A mongolok ugyan megkísérelték kínai rendszer szerint megszervezni az országot, de a földművelő Kínát nem tudták igazán hatékonyan kormányozni. A lakosságot négy osztályba sorolták: legfelül álltak a mongolok, alattuk a belső-ázsiaiak és egyéb idegenek, majd az észak-kínaiak következtek (akik közül sokan idegen származásúak voltak), s a ranglétra alján a dél-kínaiak álltak. Ez a rendszer természetesen mélyen sértette a kínaiak nemzeti érzéseit. Kubiláj kán és unokája, Temür uralkodása alatt (1271–1294, illetve 1294–1307) a mongolok még értek el bizonyos sikereket, például a Nagy-csatornát meghosszabbították Pekingig (ezelőtt csak az ennél délebbre fekvő fővárosokig ért el), a csatorna mentén kövezett utat építettek Hangzhou és Peking között, s kínai „kollaboránsok” segítségével a Tang- és a Song-korival nagyjából megegyező államszervezetet hoztak létre. A vizsgarendszer azonban egészen 1315-ig nem működött, és sok hivatalt kínaiak helyett idegenekkel – tatárokkal, szaracénokkal stb. – töltek be. Temür 1307-es halála után a belharcok miatt a mongol uralom gyors hanyatlásnak indult, a következő 26 évben hét császár váltotta egymást a trónon. Eközben a gátakat, öntözőműveket elhanyagolták, és a gátlástalanul kibocsátott papírpénz óriási inflációt

okozott. A Song-korban és a Yuan-kor elején még virágzó gazdaság válságba jutott, 1333 után az országban mindenféle éhínségek törtek ki, s a mongol uralom második felében már egymást követték a felkelések.

A Yuan-dinasztia évszázadának talán legnagyobb eredménye az volt, hogy – mivel a Nyugat-Ázsia és Kína között fekvő területek nagy részét mongol kánok uralták, így az utazás könnyebb volt, mint korábban – Kína kapui megnyíltak a külföldiek előtt. 1275-ben, a Yuan-dinasztia lelegején érkezett Kínába Marco Polo (kínaiul: Make Boluo), a velencei kereskedő, aki 17 évet töltött Kubiláj birodalmában, s még magas hivatali rangot is kapott. Visszaemlékezéseiben lenyűgöző – és kortársai számára hihetetlen – képet festett a gazdag és fejlett kínai világról, amelynek Song-kor végi virágzását még nem pusztította el a mongol uralom. Megjegyzendő, hogy Polo csak egy volt az ekkoriban Kínába látogató számos európai közül. Ugyancsak a Yuan-korban érkezett Kínába a pápa küldötte, Montecorvin, aki 1307-től Peking érseke lett, valamint a ferences rendi György barát (ő az első magyar, akiről tudjuk, hogy eljutott Kínába). A mongol uralkodók, akiknek nem volt felhőtlen a viszonya az általuk kormányzott kínaiakkal, előszeretettel alkalmaztak idegen származású hivatalnokokat, megnyitották Kínát a külföldi kereskedők előtt, és engedték, sőt sokszor támogatták, hogy a legkülönbözőbb idegen vallások megtelepedjenek a birodalmukban. A Yuan-kor volt a kínai császárság utolsó olyan időszaka, amikor a kínaiakra nem a befelé fordulás volt a jellemző.

A késő Yuan-kori felkelések közül a legjelentősebb a buddhista Fehér Lótusz szekta által szervezett mozgalom volt, amelyet a résztvevők fejedőjéről „vörösturbánosok” (*hongjin*) felkelésének neveznek. Az északon kitört, 1351-től 1363-ig tartó lázadást a mongolok végül leverték, de uralmuk véglegesen meggyengült.

Különös módon a mongol uralom egyik következménye a kínai kultúra bizonyos ágainak felvirágzása volt. Ezt az okozta, hogy az idegen dinasztia uralkodása alatt sok kínai írástudó nem kapott hivatalt, így nem maradt más megélhetési forrása, mint eladható irodalmi műveket írni. Kínában a legnépszerűbb – ám a hivatalnokréteg által eddig mélyen megvetett – művészeti ág a színjátszás volt, ezért a Yuan-korban sok írástudó kezdett el drámákat írni. Ennek következtében rengeteg kiváló darab született ekkoriban. Ugyancsak a Yuan-korban kezdték a vásári mesemondók sokrészes, folytatásos történeteit összefűzni regényekké, amivel megteremtették a nagy Ming-kori regényirodalom alapjait.

3. A Ming-kor (1368–1644)

A dinasztiaalapítás. A vörösturbánosok felkelésével egy időben délen is fellázadtak a parasztok. Az itteni felkelő sereg élére 1355-ben Zhu Yuanzhang 朱元璋 került. Zhu szegény parasztcsaládból származott, egy ideig koldulásból élt, s írni-olvasni sem tanult meg soha rendszeren. A parasztcsapatokat azonban ügyesen irányította, 1356-ban bevette Nanjing városát, s nemsokára az egész Jangce-völgy az ő uralma alá került. Az általa elfoglalt területeken csökkentette a parasztság terheit, így sikerült ügyének megnyerni a lakosság többségét. 1367-ben sereget küldött Észak-Kína meghódítására. 1368-ban csapatai bevették Dadut, a Yuan-dinasztia fővárosát, a mongol erők maradványai elmene-

kültek, így Kína nagy része Zhu uralma alá került. Zhu még ebben az évben császárnak kiáltotta ki magát, s Nanjing fővárossal megalapította a Ming-dinasztiát 明 („Fényes”). Zhu 1368-tól 1398-ig Hongwu néven uralkodott 洪武 („Hatalmas Harci Erény”).

A Hongwu valójában nem a császár neve volt, hanem az uralkodási érájáé. Korábban a császárok zöme több uralkodási érát is meghirdetett, de a Ming- és a Qing-dinasztia alatt a császárok egész uralkodásuknak csak egy nevet adtak, s ettől fogva inkább uralkodási érájuk nevén emlegetik őket, nem saját nevükön. A továbbiakban – az általános szokást követve – a császárok neveként az uralkodási érájuk nevét adjuk meg.

A harmadik Ming császár, Yongle („Örök Boldogság”, 1403–1424), aki egy véres hadjáratban szerezte meg a trónt a törvényes császártól, saját unokaöccsétől, 1421-ben Nanjingból a Yuan-dinasztia volt fővárosának közelébe helyezte át a székhelyét. Az újonnan felépített várost Pekingnek (Beijing 北京), „Északi Fővárosnak” nevezte el. Nanjing, a „Déli Főváros” ezután csak kiegészítő, rituális fővárosként funkcionált.

Pekingben ekkor épült a ma is látható császári palota, és ekkor alakult ki Peking mai formája. Az utóbbi évtizedekben ugyan lebontották a Ming-kori városfalakat, de a városkapuk egy részét meghagyták, s a belső körutak is a volt városfalak nyomvonalát követik. Peking közelében ma is látható tizenhárom Ming császár sírja.

A konszolidáció. Hongwu császár három évtizedes uralma alatt az ország politikailag és gazdaságilag egyaránt megerősödött. A mongolok uralma és a belháborúk során Észak-Kína szinte elnéptelenedett (Belső-Kína lakosságának csak mintegy 10%-a élt itt), ezért délről telepítettek ide földműveseket, emellett – mint minden dinasztiaalapításkor – nagyszabású földosztást hajtottak végre. A birodalom határvidékein a Ming-kormányzat félkatonai telepeket létesített, amelyeknek lakói egyrészt védték a határokat, másrészt földet műveltek, így a hadsereg nagy részben önellátó lett, ezzel csökkentve a lakosság terheit. A Ming-korban építették fel azt a Nagy Falat, amelynek romjai ma is láthatók (a Tang-kor óta nem épültek falak az északi határra, leszámítva a dzsürcsik egy falszakaszát), s a kínaiak az adófizetőjükké tették Koreát és Indokína egyes részeit. A mongolok által elhanyagolt gátakat megerősítették, világosan rögzítették a parasztok és a kézművesek adó- és robotterheit. Visszaállították a Yuan-dinasztia alatt részben megszüntetett vizsgarendszert, méghozzá a Déli Song alatt kidolgozott formában és tananyaggal: a vizsgákon a *Négy könyvből* vagy az *Öt klasszikusból* kiragadott egy-egy mondatot kellett a neokonfuciánus Zhu Xi szellemében értelmezni, mindezt szigorúan meghatározott formában (ún. „nyolcrészes esszében”, *baguwen* 八股文). Ezzel hamarosan széles, művelt írástudó réteg állt a Ming-kormányzat rendelkezésére, amely gyakorlati ismeretekkel ugyan nemigen rendelkezett, de így is képes volt a birodalmat két és fél évszázadon át sikeresen kormányozni. Hongwu intézkedéseinek köszönhetően a mongolok uralma alatt romba döntött gazdaság gyorsan helyreállt, és az egység, béke és gazdagság hosszú korszaka köszöntött Kínára.

A Ming kormányzat. A Ming-korban minden korábbinál erősebb volt a központi kormányzat, s a császár szerepe is megnőtt. Ez leginkább a dinasztiaalapító Hongwu császárnak volt köszönhető, aki remek hadvezér és szervező volt, de paranoid alkata miatt

igyekezett minden hatalmat a saját kezébe ragadni. 1380-ban, egy állítólag a főminiszter által szervezett puccskísérlet elfojtása (és az ezt követő, több tízezer áldozattal járó koncepció per) után Hongwu megszüntette a Császári Titkárságot, azt a szervet, amely az előző dinasztiák alatt a központi közigazgatást irányította. Ezután a császár személyesen és közvetlenül igazgatta a birodalmat, emellett jelentős besúgóhálózatot hozott létre.

„Harmincegy éven át azon dolgoztam, hogy megvalósítsam az Ég akaratát, aggodalmak és félelmek között, egy napnyi pihenés nélkül” – írta Hongwu a végrendeletében, kormányzási módszerére utalva.

A közvetlen hatalomgyakorlás miatt megnőtt a császár személyiségének jelentősége. Ha ezután tehetségtelen, gyengekező uralkodó került a trónra, az könnyen katasztrófába sodorhatta az egész kormányzatot, sőt az egész országot is. Hongwu reformjainak másik következménye az volt, hogy megnőtt az udvari eunuchok befolyása. Az eunuchok, akik – családjuk nem lévén – csak és kizárólag a császár iránt lehettek hűségesek, és csak a császártól függtek, számos későbbi császár legfőbb bizalmasaivá váltak.

Az ország igazgatását három különálló szervezet végezte: a polgári hivatalnokapparátus, amely hat minisztériumnak volt alárendelve; a központosított katonai szervezet; és az ezektől független cenzorok hivatala. A cenzoroknak, akik közvetlen összeköttetésben álltak a központtal, az volt a feladatuk, hogy ellenőrző körutakat tegyenek a birodalomban, s vizsgálják meg, az egyes helyi hivatalnokok jól végzik-e a dolgukat.

A „hódolati rendszer”. Kína az általa ismert világnak mindig is a legnagyobb, legfejlettebb, legcivilizáltabb országa volt. A kínaiak világképe ennek megfelelően alakult: azt tartották, hogy Kína a világ közepe (ld. az ország neve: Zhongguo, „Középső Ország”), a többi ország pedig periferikus helyzetű, civilizálatlan, barbár és alacsonyabb rendű. A kitajok, dzsürcsik, mongolok hódításai sem változtattak ezen a meggyőződésen, mert ezek a nomád népek kizárólag katonailag voltak erősebbek Kínánál, s úgy is csak ideiglenesen.

A Kína-központú világkép következményeként a kínai kormányzat elvárta, hogy a környező országok ne csak egyszerűen nagyhatalomként, hanem feljebbvalójukként, s civilizációjuk forrásaként tekintsenek Kínára. Kína tehát nem ismerte az egyenrangú nemzetközi kapcsolatokat, csak *Kína – behódolt ország* viszonyokban tudott gondolkodni. A Míng-korban, amikor újra nemzeti dinasztia ült a trónon, ez a „hódolati rendszer” feleledt, és kialakultak intézményes keretei, amelyek egész a 19. századig változatlanok maradtak. Ennek alapján azoknak az országoknak, amelyek kapcsolatba kívántak lépni Kínával, el kellett fogadniuk a kínai császár fensőbbiségét, időnként követeket kellett küldeniük Pekingbe hódolatuk kifejezésére, és „adó” kellett fizetniük Kínának. A kínai császár ezért általában valamilyen hivatalos rangot és pecsétet adományozott a „meghódolt” ország uralkodójának, esetenként védelmet nyújtott számára, s engedélyezte kereskedőinek a Kínával való kereskedést. A kapcsolat konkrét tartalma kortól és országtól függően változott: volt, hogy a meghódolt ország ténylegesen kínai ellenőrzés alá került, de az esetek többségében az alárendeltség csak névleges volt, a Kínának fizetett „adó” pedig jelképes ajándék volt csupán. A szomszédos országok általában kényszerűségből hódoltak meg, míg a távolab-

biak inkább csak azért, hogy kereskedhessenek Kínával. A kínai hozzáállásra jellemző, hogy a Qing-kori dokumentumok szerint még a Vatikán is Kína adófizetője volt.

A külkereskedelem megélénkülése és hanyatlása. A Ming-kor elején egy rövid időre megélénkült a külkereskedelem, s Kína ismét Kelet-Ázsia gazdasági és politikai központjává vált. Különösen a délkeleti partvidéken folyt élénk kereskedelem, ahol a külföldiek kis kolóniákat hoztak létre. Ebben az időben a kínaiak gyártották a világ legjobb hajóit, s ezekkel eljutottak Délkelet-Ázsiába, Indiába, sőt Afrikába is.

A leghíresebb kínai hajós egy udvari főeunuch, Zheng He volt, aki a kormányzat megbízásából 1405 és 1433 között hét tengeri expedíciót vezetett nyugatra, amelyek során Afrika keleti partjait is elérte. Ezen expedíciók nemigen hasonlítottak a néhány évtized múlva meginduló vakmerő európai felfedező utakra, Zheng admirális ugyanis több mint hatvan hajóból álló flottával, 27–28 ezer fős legénységgel hajózott, s általában a partok mentén. Útjai során több mint 30 országba jutott el, amelyeket beszámolója szerint „meghódoltatott” (valójában kölcsönös ajándékcsereről lehetett szó az adott ország uralkodójával – egy afrikai király például egy zsiráfot küldött a kínai császárnak). Zheng He-nek ma azért van jelentősége, mert a kínaiak részben az ő útjaira való hivatkozással tartanak igényt a Dél-kínai-tenger szigeteire. Manapság divatba jött az az elmélet is, mely szerint Amerikát Zheng He fedezte volna fel, de ennek természetesen nincsen semmilyen alapja.

A kereskedelem rövid fellendülés után gyorsan hanyatlásnak indult, aminek súlyos következményei lettek Kínára nézve. A hanyatlás okai elsősorban politikaiak voltak: az erősen központosított Ming kormányzat nem nézte jó szemmel a gazdagodó, egyre nehezebben ellenőrizhető partvidék függetlenedését, ezért hamarosan még a part menti hajózást is megtiltotta a kínaiaknak; a hivatalos expedíciókat magas költségük és alacsony hasznuk miatt beszüntették; fémre átválthatatlan papírpénzt vezettek be, amely a külkereskedelemben használhatatlannak bizonyult; a kínai partoknál „japán kalózkodó” jelentek meg (akiknek nagy része valószínűleg valójában kínai származású volt), az ellenük való védekezés is szükségessé tette a tengeri kereskedelem korlátozását; és északon újra megerősödtek a mongolok, ezért a birodalomnak minden erejét a szárazföldi határok védelmére kellett összpontosítania. 1436-ban a külföldi követeket hazaküldték Kínából, így a Ming-birodalom lényegében bezárkózott – éppen abban a korban, amikor az európaiak megkezdtek a világ felfedezését és gyarmatosítását. A külkereskedelem hanyatlásával párhuzamosan a belső gazdaság fejlődése is lelassult. Ezt egyrészt az okozta, hogy az eddig a fejlődés központjának számító déli területek megteltek, s a feltöretlen területek és a feltáratlan erőforrások elfogytával megszűntek a fejlődést éltető erők. Másrészt a Ming-kormányzat – hogy a földkoncentráció miatt csökkenő bevételeit pótolja – minden eddigi hatalomnál jobban „rátelepedett” a kereskedelemre és a kézműiparra, s állami monopóliumaival, adóival, illetékeivel, minden részletre kiterjedő szabályozásával megbénította e két – eleddig legdinamikusabban növekvő – gazdasági terület fejlődését, s ezzel megakadályozta, hogy Kínában az ígéretes kezdetek ellenére valódi kapitalizmus bontakozhassék ki. Harmadrészt a stagnáláshoz hozzájárulhatott két, már

említett tényező is: a kínai szellemi elit gondolkodásának gúzsba kötése a hivatalnokvizsgák anyagának rögzítésével, valamint a kereskedők azon szokása, hogy a felhalmozott kereskedelmi tőkét nem a termelésbe, hanem földvásárlásba, gyerekeik taníttatásába fektették. Mindez egyenesen vezetett oda, hogy az eddig jóval fejletlenebb Nyugat hamarosan megelőzte Kínát, így a 19. században a Középső Birodalom kiszolgáltatottan állt a jobb fegyverekkel és az életképebb gazdasági rendszerekkel szemben.

Kapcsolatok a Nyugattal. Az első európai (portugál) hajó 1516-ban érkezett Kínába. 1517-ben kérvényezték a központi kormánynál, hogy egy portugál kereskedelmi telepet létesíthessenek kínai földön, de a kínaiak a kérést elutasították. Ezután számos európai hajó érkezett a kínai partokhoz, amelyek legénységét teljesen lenyűgözte az óriási, jól szervezett, virágzó birodalom. A tengerészek beszámolóí felkeltették az európai érdeklődést Kína iránt. A portugálok végül a helyi hivatalnokok lefizetésével 1557-ben megvetették lábukat a dél-kínai Makaón (Aomen), amely azóta 1999-ig az ő fennhatóságuk alatt állt. Ennek ellenére a kínai elzárkózás miatt nagyobb mértékű kereskedelem Kína és a Nyugat között nem alakulhatott ki.

A kereskedők mellett keresztény hittérítők is érkeztek Kínába. Közülük a legjelentősebb Matteo Ricci (1552–1610, kínai nevén: Li Madou) olasz jezsuita volt, aki 1581-ben érkezett Kantonba, majd később Pekingbe települt. E korai misszionáriusok először a főhivatalnokok és az uralkodó udvarába igyekeztek bejutni, hogy őket megnyerve ügyüknek megkönnyítsék a hit terjesztését a birodalomban. Az udvarban a misszionáriusok ugyan fontos szerephez jutottak, de a kínaiak megtérítése terén a többezer éves szilárd hagyományok miatt nem értek el sok sikert. A kínaiakat az új hit nemigen érdekelte, de az európai tudomány annál inkább: így aztán a hittérítők elsősorban az európai naptárkészítés, csillagászat, térképészet stb. tudományával ismertették meg őket, s csak másodsorban a kereszténységgel.

A Ming-dinasztia hanyatlása. A Ming-dinasztia hosszú időn át jólétet és békét biztosított a lakosság számára, különösen uralmának első felében. A Mingek rendszerének szilárdságára jellemző, hogy az utánuk következő Qing-dinasztia jóformán semmiféle változtatást nem hajtott végre sem az államszervezeten, sem a kormányzási módszereken, sem a hivatalnokvizsgákon, egyszerűen rátelepedett a már meglévő és jól működő intézményrendszerre. Elmondható, hogy Hongwu császár uralmától, vagyis a 14. század utolsó harmadától kezdve egészen a 20. század elejéig a kínai államszervezet lényegében változatlan maradt.

Az 1400-as évek közepétől kezdtek sűrűsödni a problémák a Ming udvarban, amit leginkább az okozott, hogy a trónra tehetségtelen, a földi örömeibe merülő császárok kerültek, akik a birodalom kormányzását átengedték eunuchjaiknak. Az udvarban megélénkültek a frakcióharcok: mandarinok, eunuchok, hercegek klikkjei versengtek, hogy minél nagyobb befolyásra telessenek szert. Mindez kezdetben a lakosság békéjét nem zavarta, a frakciók harcai az udvarra korlátozódtak, a birodalmi közigazgatás zavartalanul működött. A 15. században egyetlen alkalommal került súlyos válságba a birodalom:

1449-ben a mongolok támadást indítottak Kína ellen, s a Tumu melletti csatában (*Tumu zhi bian*) magát a császárt is fogságba ejtették, megbénítva ezzel a kínai államot. A válságos helyzetben a császár fivére kikiáltotta magát császárrá, s sikerült megszerveznie a kínai erőket, így a mongolokat kiűzték. (A fogságba vetett császárt később a mongolok elengedték, az visszatért Kínába, majd hét évnyi házi őrizet után puccsal viszszeresztette a trónt testvérétől.)

A 16. század közepétől kezdtek súlyossá válni a gazdasági problémák is: megindult a földkoncentráció, a kincstár bevételei nem fedezték többé a hatalmas bürokrataapparátus és a hadsereg fenntartásával járó költségeket. A gondokat fokozta, hogy a birodalom északi határain ismét megerősödtek a mongolok, akik Altan kán vezetésével 1550-ben, átjutva a Nagy Falon még a fővárost, Pekinget is megközelítették. 1573-ban Wanli császár került trónra (1573–1620), aki uralkodásának első évtizedében bizonyos reformokat indított el, s ezzel sikerült átmenetileg csökkentenie a földkoncentrációval járó problémákat. Miután azonban 1582-ben meghalt a reformokat végrehajtó tehetséges főminiszter, Wanli az uralkodásának hátralévő 38 évében teljesen elhanyagolta az államügyeket, s hagyta, hogy az udvart különböző frakciók uralják.

A 16–17. század fordulóján jött létre a híres „Donglin Párt” (*Donglin dang*), amely a kegyvesztett mandarinokat tömörítette. Ezek szerették volna megreformálni az egész birodalmat, megerősíteni a központi (császári) hatalmat, szabadabb véleménynyilvánítási jogot biztosítani a hivatalnokoknak és csökkenteni az adóterheket. Reformjaik útjában azonban ott álltak az eunuchok, akik Wanli uralkodása alatt átvették a hatalmat. 1620-ban egy új, kissé gyengeelméjű császár került a trónra, akit az ácsmesterségen kívül más nem érdekelt. A Donglin Akadémia tagjai 1620 és 1623 között nagy befolyásra tettek szert az udvarban, de 1624-ben a császár dajkájának barátja, a gyűlölt Wei Zhongxian eunuch lényegében teljhatalomra tett szert, és bebörtönöztette, lemészároltatta a Donglin híveit. 1627-ben, Wei halála után egy rövid időre ismét a reformerők kerekedtek felül, de ezután nemsokára megint az eunuchok korszaka jött el. Mindez természetesen az egész kormányzatot megbénította.

A földkoncentráció a 17. század első felében elérte csúcspontját, de a belviszályoktól sújtott császári udvar nem tett semmit a társadalmi ellentétek enyhítése érdekében. A helyzetet tovább rontotta, hogy Kínától északkeletre újabb nomád nép erősödött meg, a mandzsu, amely óriási pusztítást okozva be-betört a kínai területekre. A Ming-kormányzat válaszul megnövelte a hadiadót, ami óriási elégedetlenséghez vezetett. 1628-tól kezdve sorra törtek ki a parasztfelkelések.

1639-ben az egyik paraszttömeg élére egy Li Zicheng 李自成 nevű egykori pásztor állt, akit földosztási és adóeltörlési ígéretei miatt éhínségtől sújtott parasztok tömegei követtek. Jól szervezett seregével sorra foglalta el a városokat, 1643-ban bevette Xi'ant (a Nyugati Han- és a Tang-dinasztia fővárosát), ahol császárnak kiáltotta ki magát. Ezután 1644-ben Peking ellen indult. A főváros védői megadták magukat, a védelem nélkül maradt császár a pekingi Szén-dombon felakasztotta magát, ezzel a Ming-dinasztia uralma véget ért. A következő években, 1644–1662 között több vidéken állomásozó Ming-házi herceg kikiáltotta magát uralkodónak, de ezek hatalma csak saját körzetükre terjedt

ki (ezeket az államocskákat nevezik összefoglalóan Déli Ming-dinasztiának [Nan Ming 南明]). Mindeközben egy másik felkelő, Zhang Xianzhong Sichuan tartományban kiáltotta ki magát császárrá. 1644-ben tehát Kína végletesen megosztott volt, egyes helyeket különböző felkelők tartottak uralmuk alatt, más területeket pedig az érintetlen – de központi vezetés nélkül maradt – Ming seregek ellenőriztek. Ideális helyzet volt ez a külső hódító számára.

4. A Qing-kor (1644–1911)

A mandzsú hódítás. A mandzsú (*manzu*) az Észak-Kínát valaha egy évszázadon át uraló dzsürsikkkel rokon nomád nép volt. Nurhaci (kínaiul: Nuerhachi) nevével vezérik 1616-ban egyesítette a mandzsú törzseket, és kínai mintára jól szervezett államot hozott létre Mandzsúriában, a mai Északkelet-Kínában. A Nurhaci alapította dinasztia 1636-ban a Qing 清 („Tiszta”) nevet vette fel, s hamarosan támadásokat indított a végnapjait élő Mingek Kínája ellen. Amikor 1644-ben Li Zicheng parasztseregei megdöntötték a Ming-dinasztiát, de még nem építettek ki szilárd államhatalmat, a mandzsú seregek nagyszabású hadjáratba kezdtek Kína meghódítására. A Nagy Fal keleti szakaszát védő császári seregeknek parancsoló Wu Sangui tábornok választhatott, hogy behódol Li Zichengnek, és együtt veszik fel a harcot a mandzsuk ellen, vagy pedig a mandzsuk oldalára áll. Ő az utóbbit választotta – Qin Gui mellett azóta Wu Sangui a hazaárulás másik megtestesítője a kínaiak szemében –, beengedte a mandzsukat, és velük együtt indult a parasztfelkelők és a birodalomban szétszórva állomásozó volt Ming-seregek ellen. (Wut az motiválhatta, hogy Li Zichengék Pekingben lemészárolták a családját.) A következő évtizedek háborúval teltek: az északról támadó mandzsuk és az átpártolt kínai seregek mind délebbre hatolva sorra megsemmisítették vagy behódoltatták a szétszórta parasztfelkelő csapatokat és a megbukott Ming-házhoz hű erőket. Megjegyzendő, hogy a mintegy 290 ezer fős mandzsú haderővel szemben kétféle kínai harcos állt, tehát az ellenállás nem lett volna reménytelen, ha a kínai egységek parancsnokai képesek lettek volna összefogni, és nem állnak át tömegesen a hódítókhoz. A kínaiak között azonban óriási volt a széthúzás, Li Zichenget 1645-ben egy kínai földesúri osztag meggyilkolta (más források szerint öngyilkos lett), a maradék Ming erők pedig jobbra az egymással való leszámolással voltak elfoglalva. Így aztán a mandzsuknak 1662-re sikerült elfoglalniuk az egész kínai szárazföldet. Időközben fővárosukká Pekinget tették, s az elfoglalt területeken helyreállították a Mingek államszervezetét. Az utolsó jelentős mandzsuellenes megmozdulás a „három hűbéres felkelése” volt (*san fan zhi luan* , 1673–1681), amelynek során három kínai tábornok (köztük Wu Sangui), aki korábbi szolgálataiért cserébe hatalmas dél-kínai hűbérbirtokot kapott a mandzsuktól, fellázadt a hatalmát megnyirbálni kívánó közonti kormány ellen. A három hűbérest hosszas, véres háborúban levertek, s 1683-ban a mandzsuk Taiwan szigetét is elfoglalták.

Li Zicheng mellett a mandzsukkal szembeni ellenállás legfőbb megtestesítői Shi Kefa 史可法, Yangzhou városának védője, és Zheng Chenggong , a Ming-házhoz hű kalózvezér voltak. Ez utóbbi 1646-tól 1658-ig a délkeleti partvidéket védte, majd 1661-

ben kb. 900 hajóval áthajózott Taiwan (portugál nevén: Formosa, „Gyönyörű”) szigetére – amely addig nem volt része a kínai birodalomnak, s főleg nem kínai bennszülöttek lakták –, elűzte onnan a holland gyarmatosítókat, és védelemre rendezkedett be a mandzsuk ellen. 1662-es halála után a fia egészen 1683-ig tartotta magát Taiwanon. Zheng Cheng-gong, nyugaton ismertebb nevén Koxinga, Taiwanon máig nemzeti hősnak számít.

A mandzsuk konszolidáció. A hódítást követően az új uralkodóház gyorsan megszilárdította hatalmát. Tudván, hogy fegyverrel ugyan el lehet foglalni egy országot, de hosszú ideig kormányozni lehetetlen, hamarosan valamiféle hallgatóságos kiegyezés jött létre a kínai elit és a mandzsuk között. A mandzsuk ugyan hoztak néhány szimbolikus rendelkezést, amellyel a hódításra emlékeztették a lakosságot – például alávettségük jelképeként a kínaiaknak át kellett venniük az oldalt borotvált, középen copfba font mandzsuk hajviseletét –, de lényegében érintetlenül hagyták az eredeti társadalmi rendet, rátelepedtek a már meglévő intézményekre, és a kínai hivatalnokértelmiséget bevonták a kormányzásba. A kínai elit és lakosság pedig elfogadta az idegen, de számára békét és jólétet biztosító dinasztia uralmát. Eközben maguk a hódítók elkezdtek elkínaiasodni: felhagytak a régi nomád szokásokkal, megtanultak kínaiul, sőt a kínai kultúra bőkezű támogatóivá váltak.

A rend megszilárdulása, az engedékeny politika és az Amerikából a Fülöp-szigeteken keresztül Kínába került haszonnövények elterjedése következtében a gazdaság fellendült, a lakosság 1700 és 1840 között megnégyszereződött (100 millióról 414 millióra nőtt). A konszolidációhoz hozzájárult az is, hogy az első Qing császárok igen tehetségesek, ügyesek és műveltek voltak, s közülük kettő rendkívül hosszú ideig uralkodott. Kangxi 康熙 (1661–1722), Yongzheng 雍正 (1723–1736) és Qianlong 乾隆 (1736–1795) császárok uralkodásának csaknem másfél évszázada – a Kangxi alatti első egy-két évtizedtől eltekintve – a béke és a jólét korszaka volt a kínaiak többsége számára.

Qing-kori hódítások. Mint a kínai történelemben mindig, az ország gazdasági megerősödését területi hódítások követték. Belső-Kína feletti uralmuk megszilárdítását követően a mandzsuk hozzáláttak, hogy birodalmuk határait kiszélesítsék. A Kínai Népköztársaság mai határai lényegében a 17–18. századi nagy Qing császárok hódításaival alakultak ki. Először 1696-ban északnyugaton elfoglalták Kelet-Turkesztán (Xinjiang) és Külső-Mongólia (a mai Mongólia) nagy részét, majd 1720 és 1750 között fokozatosan Tibetet tették Qing protektorátussá. A hódítások az 1750-es években fejeződtek be, amikor is sikerült Kelet-Turkesztán maradék részét és Dzsungáriát is elfoglalni. Ezekkel a győzelmekkel a birodalom területe megduplázódott. Ugyancsak a mandzsuk uralom alatt vált Mandzsúria Kína szerves részévé. A 18. században Korea, Vietnam és Nepál népei is a Qing Birodalom „adófizetői” lettek. A Qingek által elfoglalt területek között sok volt, amely a történelem során korábban már tartozott Kínához, de most sikerült őket tartósan is Kínához csatolni. Kína ekkor érte el a legnagyobb kiterjedését. (Ehhez képest mára valamelyest csökkent a területe: Külső-Mongólia 1912-ben függetlenné vált, és Oroszország is megszerzett kisebb területeket.) Mindezek a hódító háborúk azonban Belső-Kíná-

tól távol, a határvidékeken folytak, így a kínaiak többségének életét nem érintették, számukra a 18. század a béke és gazdagság időszaka volt.

Gazdasági-társadalmi stagnálás. A 18. század végére a kínai gazdaság eljutott abba az állapotba, amelyet a „magas szintű egyensúly csapdájának” szoktak nevezni. Ez lényegében azt jelenti, hogy a gazdaság elérte azt a szintet, ahonnan az adott keretek között tovább fejlődni nem lehetett: a mezőgazdaságban nem maradt több megműveletlen terület, amit még fel lehetett volna törni, a megművelt területeken pedig a termelékenység elérte azt a felső határt, amelyet hagyományos technológiával lehetetlen volt túlszárnyalni. (Megjegyzendő, hogy az ekkori világban Kínában voltak a legmagasabbak a területegységenkénti termésátlagok, s a világ GDP-jének 30%-át még 1820-ban is Kína adta.) Modernizáció, a termelés tudományos alapokra helyezése (például műtrágyázás, gépesítés) nélkül tehát a mezőgazdasági termelést nem lehetett tovább növelni. Ennek következtében az iparcikkek piacának növekedése is megállt, nem emelkedett tovább a nem mezőgazdasági termékek iránti kereslet – ez pedig az ipari jellegű vállalkozások stagnálásához vezetett. A további fejlődést lehetővé tévő technikai (vagy ipari) forradalom azonban – máig nem egészen feltárt okokból – elmaradt. Valószínűleg nagy szerepe volt ebben a mandzsu császári udvar bezárkózó politikájának, az ipart és a kereskedelmet szigorúan az ellenőrzése alatt tartó állami bürokráciának, a gyakorlati ismereteket oktató iskolák hiányának, a bénító hatásnak, amelyet a hivatalnokvizsgák fejtettek ki a kínai értelmiségre, illetve annak, hogy Kína nem találkozott olyan külföldi hatalommal, amely hozzá mérhető erejű vagy fejlettségű lett volna, s ez önelégültséghez vezetett. A 18. század végén, a 19. század elején Kína tehát magas fokú fejlettséget ért, de zsákutcába jutott, a hagyományos utakon tovább fejlődni nem képes, magába zárkózott birodalom volt.

Ugyanebben az időben Nyugat-Európában végbementek a polgári, majd az ipari forradalmak, aminek következtében a Nyugat technikailag, gazdaságilag és katonailag minden más civilizációnál erősebb lett, s jócskán lehagyta a korábban nála fejlettebb Kínát.

A nyugati hatalmak megjelenése Kínában. Anglia 1699-ben létesített kereskedelmi kirendeltséget a dél-kínai Kantonban (Guangzhou), s ezután több mint egy évszázadon át ez a város lett a kínai-nyugati kereskedelem központja. A 18. században az áruforgalom korlátozott maradt: angol részről a Kelet-indiai Társaság, kínai részről pedig a szoros állami felügyelet alatt álló Kohong (v. Gonghang 公行) cégszövetség szerzett monopóliumot a jórészt angol tea- és selyemimportból álló kereskedelemben. A pekingi kormányzat, bár tetemes hasznot húzott a Kantonon áthaladó áruk vámjából, igyekezett korlátozni és kézben tartani a külkereskedelmet.

A 18. század végétől a kantoni kereskedelem keretei kezdtek szűknek bizonyulni, ezért az angolok 1793-ban Lord Macartney vezetésével követséget küldtek a kínai császárhoz, azt kérve, hogy Pekingben állandó angol képviseletet nyithassanak, a kormányzat nyisson meg néhány északi kikötőt az angol kereskedők előtt, rögzítse a vámtarifákat és bocsásson Anglia rendelkezésére egy-két szigetet, ahol az elraktározhatná áruit és

javíthatná hajóit. Az angol küldöttséget a meghódoló barbár uralkodó követének kijáró fogadtatásban részesítették, az általuk vitt ajándékokat „hódolati adónak” nyilvánították, de az angol kéréseket elutasították.

„Te, ó, uralkodó, messze lakozol, sok tengeren túl, és mégis attól az alázatos kívánságtól vezetted, hogy civilizációnk jótéteményeiben osztozhass, követséget küldtél, amely engedelmesen eljuttatta hozzánk üzenetedet – írta Qianlong császár elutasító levelében III. György királynak. – Azok a komoly kifejezések, amelyekből az üzenet áll, bizonyítják részedről a tiszteletteljes alázatosságot, mely rendkívül dicsőretre méltó. Ami azt a kérelmedet illeti, hogy egy alattvalódat mennyei udvaromhoz küldhesd, hogy ellenőrizze országod kereskedelmét Kínával, úgy ez a kérés ellentmond dinasztiám minden szokásának, és semmilyen módon sem fogadható el. (...) Reszkess, engedelmeskedj, és ne kövess el tiszteletlenséget!” (Polonyi Péter fordítása.)

Mivel Angliát egy időre lekötötték a francia forradalom és az azt követő napóleoni háborúk, Kína erőszakos megnyitására ekkor még nem tettek kísérletet.

Az ópiumkereskedelem. A briteknek a kereskedelem állami korlátozásán és az egyenrangú diplomáciai partnerség elutasításán kívül még egy problémájuk volt Kínával kapcsolatban. Kínába rengeteg európai ezüst áramlott, mert míg a nyugati országok számos árucikket importáltak Kínából, Kína gyakorlatilag semmit nem vett tőlük, így a kínai tea-, selyem- és porcelánzállítmányokért ezüsttel kellett fizetniük. Ezért a britek az ezüst kiváltására elkezdtek Indiából nagy mennyiségben ópiumot szállítani Kínába. (Az ópiumot a kínaiak fájdalomcsillapítóként már egy évezrede használták, de kábítószerként csak az amerikai eredetű dohány – ebbe keverték a szert – kínai elterjedése után kezdték fogyasztani.) Az ópiumszívás 1729 óta be volt tiltva Kínában, ám a tilalom papíron maradt, hiszen éppen az ópiumkereskedelem felszámolásával is megbízott helyi hivatalnokok voltak az üzlet fő haszonélvezői. 1773-ban a Brit Kelet-indiai Társaság brit részről monopóliumot szerzett az indiai ópiummal való kereskedelemre, ettől fogva a következő fél évszázadban még tudatosabban és erőszakosabban folyt a csempészet.

Becslések szerint 1730-ban 15 tonna ópiumot szállítottak a britek Kínába, 1773-ban 75 tonnát, az 1820-as években pedig évente már 900 tonnát. Ezzel a briteknek sikerült az ópiummal kiváltaniuk a kínai árukért eddig fizetett ezüstöt, így megállt az ezüst Kínába áramlása, sőt az ópiumfüggők számának emelkedésével az ezüst a brit ópiumkereskedőknél keresztül elkezdett visszaáramlani Európába. Megjegyzendő, hogy az ópium nem csak a nyugati kereskedők számára volt jó üzlet: Kínán belüli értékesítésére óriási kereskedőhálózatok jöttek létre, amelyek valamilyen módon – általában megvesztegetéssel – számos állami hivatalnokot is megnyertek maguknak.

Az ópiumháborúk. Az 1820–30-as évekre a Qing-dinasztia mély gazdasági válságba jutott. A válság fő okai a következők voltak: Kína – területe eltartóképességéhez képest – túlnépesedett; ismét megindult földkoncentráció; a nagyarányú ópiumbehozatal miatt ezüsthány lépett fel, emiatt és a rossz pénzügyi politika miatt romlott a réz- és az ezüstpénz cserearánya, vagyis az ezüst értéke emelkedett a rézpénzéhez képest, ami megin-

gatta az ezüstre épült adórendszer. A pénzügyi válság okozójának a főhivatalnokok jelentős része az ópiumimportot tartotta. Az 1830-as években az ópiumkérdésről éles vita támadt az udvarban: egyesek az ópiumkereskedelem legalizálását és megadóztatását, mások a teljes betiltását javasolták a császárnak. A császár végül az utóbbiakra hallgatott, s 1839-ben az ópiumellenes frakció egyik fő szószólóját, a Lin Zexu nevű tisztviselőt Kantonba, az ópiumkereskedelem központjába küldte intézkedni. Lin nagy hévvel látott hozzá a feladat végrehajtásához, blokád alá vette a Kantonban élő külföldiek mintegy 350 fős kolóniáját, elkobozta és tűzre vetette ópiumkészleteiket.

A briteknek eddig két fő követelésük volt Kínával szemben: egyrészt szabadon akartak kereskedni Kínával és Kínában; másrészt el akarták érni, hogy a kínai kormányzat végre egyenrangú félként, és ne behódolt barbárokként kezelje őket. Lin Zexu akciója remek ürügy volt arra, hogy fegyverrel szerezzenek érvényt követeléseiknek, ezért flottájukat még 1839-ben Kína partjaihoz küldték. Ezzel megkezdődött az *első ópiumháború* (*dí yi ci yapian zhanzheng*). A briteknek ugyan mindössze néhány tucat hadihajójuk és pár ezer emberük volt, de mivel ők rendelkeztek az akkori világ legfejlettebb haditechnikájával, a jobbra íjakkal és több száz éves ágyúkkal harcoló mandzsu-kínai csapatok tehetetlenek voltak velük szemben. Maga a háború úgy zajlott, hogy az angol hajók megjelentek egy-egy part menti város előtt, rászegezték ágyúikat, s ha a város megadta magát, akkor az angol katonák – sokszor fosztogatva és öldökölve – bevonultak, ha pedig felvette a harcot, addig lötték, amíg a kínaiak meg nem adták magukat. Nagyszabású szárazföldi hadműveletekre nem került sor, de nem is volt rájuk szükség, hiszen a kínaiaknak éppen elég fenyegetést jelentett az, hogy tengerpartjuk és belső vízi útjaik mentén a britek gyakorlatilag azt csináltak, amit akartak. A kegyelemdőfést az adta meg, amikor a britek elfoglalták a Jangce és a Nagy-csatorna kereszteződésénél fekvő Zhenjiang várost, ezzel megbénították Kína két legfontosabb vízi útjának forgalmát. A kormányzat végül teljhatalmú megbízottakat küldött Nanjing városába tárgyalni a britek parancsnokával, Pottinger tábornokkal. A két fél 1842. augusztus 29-én elfogadta az ún. *nanjingi szerződést* (*Nanjing tiaoyue*), ezzel megkezdődött az a korszak, amit a kínaiak az „egyenlőtlen szerződések”, vagy a „félgyarmati” alávetettség korának neveznek.

A nanjingi szerződés fő pontjai a következők voltak: 1) Kína örökös tulajdonként átadta Nagy-Britanniának Hongkong szigetét; 2) A brit kereskedők előtt megnyitott öt kikötőt (Kantont, Xiament, Fuzhout, Ningbót és Shanghai); 3) A kereskedelmi vámtarifát 4–10%-ban rögzítették; 4) Kína nagy összegű kártérítést fizetett a háború költségeiért, a megsemmisített ópiumért és kínai cégek behajthatatlan adósságaiért. Egy 1843-as kiegészítésben az angolok megkapták a „területen kívüliség” jogát is, ami azt jelentette, hogy brit állampolgár felett kínai hatóság nem ítélezhetett, csak a brit konzul. (Ez utóbbi kikötést az is indokolta, hogy a kínai törvénykezéssel gyakran együtt járt a kínvallatás és a csonkító, megalázó büntetés, ami a polgárosodott európaiak számára elfogadhatatlan volt.) A szerződésekben az ópiumról nem esett szó, de az ópiumkereskedelem tovább virágzott. A következő években a briteknek adott kiváltságokat megadták a többi nyugati nagyhatalomnak is, így a megnyitott városokban hamarosan hatalmas nemzetközi negyedek jöttek létre.

1857-től 1860-ig újabb összecsapásokra került sor a nyugati hatalmak és Kína között, amelyek következtében a kínai kormányzat újabb „egyenlőtlen szerződéseken” további engedményeket tett: engedélyezte a külföldiek szabad mozgását Kína belsejében, rögzített vám mellett törvényesítette az ópiumkereskedelmet, a Pekinghez közeli Tianjin 天津 várost megnyitotta a külföldiek előtt, s hozzájárult, hogy a nyugati hatalmak állandó követeket állomásoztassanak Pekingben – ez a régi „hóдолati rendszer” végét jelentette. Az 1857–58-as és az 1860-as hadműveleteket szokták *második*, illetve *harmadik ópiumháborúnak* nevezni (*dierci, disanci yapian zhanzheng*).

A harmadik ópiumháború leghíresebb emléke a pekingi Yuanming yuan romkert. A „Régi Nyári Palotának” is nevezett épületkomplexumot az 1740-es években építették jezsuita hittérítők tervei szerint, a versailles-i paloták stílusában. Az épületeket 1860-ban az angol-francia seregek porig rombolták. A romokat máig meg lehet tekinteni, a kínaiak ugyanis meghagyták őket eredeti állapotukban, az imperialisták pusztításának illusztrációjául. A kínai kiadású könyvekben nem szerepel, de a történehez hozzátartozik, hogy az európai seregek a császári épületeket bosszúból rombolták le, amiért a császár emberei elfogták a brit békeküldöttség vezetőjét, és kivégezték húsz emberét.

Az ópiumháborúkat a kínaiak hosszú megaláztatásuk, külföldiek által való kizsákmányolásuk és nyomorba döntésük kezdeteként értékelik, s ebből az időből ered a kínaiak nagy részében máig meglévő kettős érzés a nyugatiak iránt: egyrészt csodálják fejlett technikájukat, civilizációs vívmányaikat, gazdagságukat, másrészt viszont sértettséget és néha ellenséges érzelmeket éreznek a gyarmatosító fehér ember irányában. Az biztos, hogy Kína kapuinak erőszakos megnyitása aljas és kegyetlen módon történt. Az is biztos azonban – bár ez nem menti az olykor véres mészárlásokat is végrehajtó gyarmatosító seregeket –, hogy a magába zárkózott, elmaradott Kínai Birodalom életképtelen volt a másutt gyorsan iparosodó világban, így a nyitás elkerülhetetlen volt. A megnyitott „engedményes” kikötők révén pedig Kína megismerte a legfejlettebb nyugati technikákat, legújabb eszméket, saját ipart épített ki, és bekapcsolódott a világkereskedelembé. Jellemző, hogy az engedményes kikötővárosokban 1952-ben, a kommunista hatalomátvétel után nem sokkal, az egy főre eső ipari termelés csaknem harmincszorosa volt a – külföldiek által érintetlenül hagyott – belső területekének, és a fejlett ipar nagy része máig a part menti, valaha külföldi befolyás alatt állt régiókban koncentrálódik.

Felkelések a mandzsu uralom ellen. Mint láttuk, a 18. század végére Kína megrekedt a fejlődésben, majd hamarosan mély válságba jutott. A hanyatlás első jele az 1796–1804 között Sichuan, Hubei és Shaanxi tartományok határvidékén zajlott *Fehér Lótusz felkelés* (*Chuan Chu Bailianjiao qi yi*) volt, amelyet a buddhista Fehér Lótusz szekta robbantott ki. A titkos társaság követői – akik főleg a hivatali visszaélések és a túladóztatás miatt nyomorba jutott parasztok voltak – abban hittek, hogy hamarosan eljön a világba Maitréja Buddha, s hogy a mozgalomban való részvételükkel egyrészt előkészítik az ő birodalmát, másrészt személyes megváltásukat is elnyerik. A lázadást, amely egyes becslések szerint 14 millió áldozattal járt, csak rendkívül nehezen tudták a mandzsuk levernii, ami jelezte, hogy katonai potenciáljuk jelentősen meggyengült.

Nagyjából az ópiumháborúkkal egy időben Kína-szerte újabb felkelések törtek ki a Qing-dinasztia ellen. A jelentősebb megmozdulásokra a nyugati hatalmak terjeszkedésétől függetlenül, a belső területeken került sor a földkoncentráció, a túlnépesedés, a vízszabályozási rendszerek elhanyagolása (és az ebből eredő katasztrófák), valamint a mindent átszövő korrupció miatt.

A legfontosabb ilyen mozgalom a *Taiping felkelés* 太平 volt (1850–64), amelyet a Hong Xiuquan 洪秀全 (1814–1864) nevű bukott hivatalnok vezetett. Hong fiatalkorában egy protestáns traktátuson keresztül megismerkedett a keresztény tanításokkal, majd ezeket ötvözve a hagyományos kínai vallás elemeivel egy sajátos új vallást alapított, amelynek vezetője ő maga – Isten kisebbik fia, Jézus Krisztus öccse, az új messiás – volt. A vallás egyszerre hirdette az Isten előtti egyenlőséget, a konfucianus erények tiszteletét és a mandzsu uralom megdöntésének szükségességét. Hong a győzelme esetén olyan társadalmat akart létrehozni, amelyben mindenki egyenlő, mindent köztulajdonba vesznek, s az embereket közös raktárakból látják el élelemmel és ruházattal. Ez lett volna a Nagy Egyenlőség Mennyei Birodalma (Taiping Tianguo), amiről a felkelők a nevüket kapták. Miután elegendő hívet toborzott magának, Hong 1850-ben Guangxi tartományban kirobantotta a felkelést, amelyhez tömegesen csatlakoztak az elszegényedett parasztok, eddig rablásból élő fegyveresek és munkájukat veszített kantoni szállítómunkások. A taipingok kezdetben nagy katonai sikereket értek el, több kisebb várost elfoglaltak, majd 1853 márciusában az ekkor már több mint egymillió főt számláló taiping sereg bevette Nanjing városát, amely ezután a taipingok székhelye lett. A felkelők hadjáratot indítottak Peking ellen is, de ez sikertelenül végződött. 1853–54-ben a taipingok ugyan uralták a Jangce alsó folyásának egész völgyét, de szervezési tapasztalatok híján nem tudtak tartós közigazgatási rendszert kiépíteni. Ráadásul az 50-es évek végén a taiping vezetők egymás ellen fordultak, véres belső harcok törtek ki közöttük, s ez nagyon meggyengítette őket. Eközben a mandzsu császári udvar által megbízott kínai tábornokok erős hadseregeket szerveztek a taipingok által veszélyeztetett vidékek földesúri erőiből, s némi nyugati segítséggel kemény ellentámadásokat indítottak Hong seregei ellen. Végül hosszas és rendkívül véres harcok után – 20–30 millióra teszik az áldozatok számát – 1864-ben, 14 évnyi küzdelem után a taipingokat leverték.

Míndeközben a birodalom más területein is – a taipingoktól független – lázadások törtek ki. A Nagy-csatorna mentén az 50-es években a titkos társaságok által szervezett felkelők saját kis államocskát hoztak létre, jül felszerelt hadsereggel (Nian-felkelés, *Nian-jun jiyi*, 1851–1868). A délnyugati Yunnan tartományban muzulmán felkelők évtizedekig nagy területeket uraltak, s saját szultánságot alapítottak Dali 大理 központtal (1856–1872). Guizhou tartományban a miao nép lázadt fel a kínai uralom ellen, míg Kelet-Turkesztánban az ujgurok (1862–1873). A Qing-dinasztia hatalma az 1850-es években alapjaiban megrendült: kívülről a nagyhatalmak, belülről pedig a különböző felkelések fenyegették.

A Qing-dinasztia átmeneti megerősödése. Az 1860-as évek elején a mandzsuknak sikerült valamelyest megszilárdítani hatalmukat az ország felett. Ez részben a nyugati hatalmakkal való megbékélésnek köszönhető, akiknek, miután már elérték, amit akar-

tak – szabad kereskedelmet Kínával, területen kívüliséget, diplomáciai elismerést stb. –, már a dinasztia uralmának fenntartása állt az érdekükben – hiszen nagyobb profit remélhető a működő kormányzattal rendelkező, kezelhető, mint a szétesett, belháborúk dúlta Kínával való kapcsolatokból. Emellett a központi hatalom seregei az engedményes kikötőkön keresztül hozzájutottak a legjobb nyugati haditechnikához, így a parasztfelkelők és a függetlenségükért küzdő nemzetiségek ellen fordíthatták azokat a modern tüzfegyvereket, amelyek néhány éve még az ő vereségüket okozták. Másrészt pedig újabb „kiegyezés” jött létre a mandzsu dinasztia és a kínai elit között: a 60-as évektől kezdve a kínaiak minden eddiginél nagyobb arányban részesültek a hatalomból, és már hadseregek vezetését is rájuk bízta – amit az óvatos mandzsuk eddig soha nem tettek meg. Így aztán a 60-as, 70-es években sikerült levérni a felkeléseket, s ezzel elodáznia a császárság bukását.

Az önerősítés. Az ópiumháború és az erőszakos külföldi behatolás óriási sokk volt a kínaiak számára, hiszen több évezredes történelmük során most először találkoztak egy náluk katonailag, gazdaságilag és technikailag egyaránt jóval fejlettebb hatalommal, aminek következtében valamelyest át kellett alakítaniuk az ősi, Kína-központú világképet. A mandzsu-kínai elit azonban nem értette meg, hogy a középkori jellegű Kínai Birodalom zsákcába jutott, csak azt ismerte el, hogy a nyugati fegyverek jobbak a kínaiaknál. Így aztán – például Japánnal ellentétben – nem került sor széleskörű társadalmi-politikai modernizációra, s Kína a válságból azzal igyekezett kilábalni, hogy országszerte nyugati típusú fegyver- és hajógyárakat létesített. Az 1860-as, 70-es és 80-as éveket az „önerősítés” (*zijiang*) korszakának szokás nevezni: ekkor Kína még elutasította a nyugati eszméket és intézményeket, csak a technika átvételére tett kísérletet.

Az önerősítés kudarcának első jele az 1884–85-ös *kínai-francia háború* (*zhongfa zhanzheng*) volt, amikor is a franciák elfoglalták az addig kínai befolyás alatt álló Vietnámot.

Az igazi arculcsapást azonban az 1894–95-ös *kínai-japán háború* (*zhongri jiawu zhanzheng*) jelentette a kínaiak számára. A harc a Koreai-félsziget feletti befolyásért kezdődött. Koreában, amely mindig is Kína érdekszférájába tartozott, 1893-ban kitört a Tonhak felkelés, ami jó ürügy volt mind Kínának, mind Japánnak, hogy csapatokat küldjön a félszigetre a koreai király „megsegítésére”. 1894 nyarán a japán csapatok kiverték a kínaiakat Koreából, s nem álltak meg a kínai-koreai határnál, hanem elfoglalták az északkelet-kínai Liaodong-félszigetet. Eközben a modern japán hadihajók az évtizedek alatt felépített kínai flottát egy-két ütközetben teljesen megsemmisítették. A kínaiak 1895 februárjában letették a fegyvert, majd áprilisban Kína a háborút lezáró *simonoszeki béke*ben (*Maguan tiaoyue*) lemondott a Koreával kapcsolatos jogairól, Taiwanról, a Liaodong-félszigetről, emellett óriási kártérítést fizetett Japánnak. (A Liaodong-félszigetet a többi nagyhatalom nyomására Japán nemsokára visszaadta Kínának, Taiwan azonban 1945-ig japán gyarmat maradt.)

A Japántól elszenvedett súlyos vereség azért volt különösen megalázó a kínaiak számára, mert most nem egy nyugati nagyhatalom, hanem egy olyan szomszédos – „bar-

bár” – ország győzte le Kínát, amely egész eddigi történelme során – legalábbis a kínaiak szerint – a kínai vívmányokat másolta, a kínai mintákat követte. Ezután a megaláztatás után sokak számára nyilvánvalóvá vált, hogy az eddigi, csak a fegyverek másolására szorító politikát nem folytatható: a császári udvar által önkényesen kinevezett, két és félezer éves filozófiai értekezéseken nevelkedett, korrupt hivatalnokok képtelenek a modern körülmények között sikeresen vezetni a kínai seregeket és eredményesen igazgatni az országot.

A „száznapos reform”. A japánoktól elszenvedett vereség után a kínai írástudók körében országszerte reformmozgalmak indultak, amelyek az 1868-as japán Meidzsi-Minótó reform mintáját követve átfogó társadalmi, politikai és gazdasági változásokat, lényegében az alkotmányos monarchia megteremtését tüzték zászlajukra.

Ezt különösen sürgőssé tette az, hogy a nagyhatalmak már-már kezdték felosztani maguk között Kínát. Ténylegesen végül is egyik hatalom sem tudta a Középső Birodalmat a gyarmatává tenni – aminek a legfőbb akadálya a többi hatalom féltékenysége lett volna –, de a század utolsó évtizedeire az országot érdekszférákra tagolták, és az összes tengerparti, illetve Jangce-parti nagyvárost megnyitották a külföldiek előtt. A megnyitott városokban a hatalmak úgynevezett „koncessziós területeket” kaptak, amelyeken a külföldiek a saját joghatóságuk alatt, saját törvényeik szerint, európai stílusú épületekben élhettek. (Megjegyzendő, hogy Tianjinben volt osztrák-magyar negyed is, amelynek egyes épületei máig állnak.)

A koncessziós területek léte mélyen sértette a kínaiakat, hiszen egy-egy ilyen terület „állam volt az államban”, a kínai hatóságoknak nem volt beleszólásuk az ottani ügyekbe. Sok külföldi durva, öntelt viselkedése is mély nyomokat hagyott a helyi lakosságban. Az egyik shanghai-i park kapuján függő tábla – „Kutyáknak és kínaiaknak tilos a belépés!” – ma is sokszor szóba kerül a kínai-nyugati kapcsolatok történetéről szóló beszélgetések folyamán.

A megújulást nehezítette az, hogy az ország vezetése az 1860-as évek elején Cixi 慈禧 anyacsászárné és klikkje kezébe került. Cixi egészen 1908-ban bekövetkezett haláláig ki sem engedte kezéből a hatalmat; bár ezen fél évszázad alatt névlegesen voltak az országnak császárai, tényleges hatalommal nem rendelkeztek. A gyűlölt Cixi és ultrakonzervatív támogatói az „önerősítést” ugyan engedélyezték, de az ország kormányzásában semmiféle változtatásra nem voltak hajlandók.

A reformmozgalmak élére a Kang Youwei (1858–1927) nevű írástudó állt, aki 1898-ban memorandumot írt a fiatal Guangxu (1875–1908) császárnak elképzeléseiről. A császár Kang szavain fellelkesülve maga állt a reformok élére: a mozgalom főbb vezetőit fontos posztokba helyezte, s ediktumokat adott ki, amelyek a közigazgatás gyökeres átalakítását, modern iskolák felállítását, a hivatalnokvizsgák korszerűsítését, a hadsereg átszervezését célozták, s hosszú távon Kína alkotmányos monarchiává alakítását tették volna lehetővé. Mindeközben a császár megbízta Yuan Shikai 袁 tábornokot, hogy számoljon le az anyacsászárné konzervatív frakciójával, amely eddig az országot kormányozta. Yuan azonban elárulta a császárt, s Cixi híveinek be-

számolt az ellenük irányuló tervről. Cixi erre embereivel őrizetbe vetette a császárt és a reformmozgalom vezetőit – többüket kivégeztette, Kang Youwei külföldre menekült –, az intézkedések nagy részét érvénytelenítette, és ismét saját kezébe vette a hatalmat. A császár élete hátralevő éveit házi őrizetben töltötte, kedvenc ágyasát, aki támogatta a reformokban, 1900-ban Cixi parancsára egy kútba vetették. Mivel a reformrendeletek körülbelül száz napig voltak érvényben, az 1898-as modernizálási kísérletet „száznapos reformnak” (*bairi weixin*) nevezik. A császárság tehát képtelen volt megújítani önmagát.

A bokszferfelelés. A kínai-japán háború és az elvetélt „száznapos reform” után az országban egyre fokozódott az elégedetlenség egyrészt a Kínát kizsákmányoló és megalázó külföldiekkel, másrészt pedig a külföldiek érdekeit kiszolgáló mandzsú – tehát szintén idegen – dinasztiaival szemben. Az először Észak-Kínában kibontakozó lázongásnak gazdasági okai is voltak: a 19. század végén a külföldiek által szorgalmazott nagy vasútépítések miatt a Nagy-csatorna fuvarosai, hajósai, kikötőinek rakodómunkásai elvesztették munkájukat és megélhetésüket. Főleg ezeket a nincstelenné vált elemeket szervezte meg az „Igazságot és Békét Teremtő Ököl” (*Yihe quan* , *Yihe tuan*) nevű titkos társaság – innen a „bokszér” elnevezés –, amely a külföldieket tartotta felelősnek minden bajért, bár a mandzsú dinasztiaát támogatta. Az idegengyűlölő, fanatikus bokszerek 1900-ban fegyvert fogtak, és az udvar hallgatólagos beleegyezésével bevonultak Pekingbe, ahol európai üzleteket gyújtottak fel, keresztény kínaiakat mészároltak le, és ostrom alá vették a követségi negyedet. Válaszként a nagyhatalmak csapatai 1900. június 17-én partra szálltak Tianjin mellett, és elindultak Pekingbe, hogy leszámoljanak a bokszerekkel.

A nyolc, Kínában érdekeltséggel rendelkező hatalom, amely részt vett a bokszerek leverésében, a következő volt: Németország, Japán, Olaszország, Anglia, az Egyesült Államok, Franciaország, Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia. Mivel a németeket érte a legnagyobb sérelem – a felkelők lelőtték a pekingi német követet – a hadműveleteket német parancsnok irányította. Az osztrák-magyar különítmény néhány száz főt tett ki, az általuk zsákmányolt két kínai ágyú ma a Budapesti Hadtörténeti Múzeum bejáratát szegélyezi.

A külföldi csapatok bevonulásakor Cixi anyacsászárné úgy döntött, hogy a felkelők mellé áll, és hadat üzent a nagyhatalmaknak. A bokszereknek – akik hittek abban, hogy nem fogja őket a kés és a golyó – és a császári csapatoknak nem sok esélyük volt a jól felszerelt nyugati sereg ellen, amely augusztus közepére elfoglalta Pekinget, és véres büntetőakciókat szervezett a maradék felkelők ellen. A császári udvar még idejében elmenekült a fővárosból, s amikor a külföldiek győzelme nyilvánvalóvá vált, békeküldöttséget menesztett hozzájuk. Cixinek és az uralkodóháznak csak egy célja maradt: hatalmon maradni. Így azért cserébe, hogy a külföldiek meghagyják trónjukon a mandzsukat, az udvar követi minden követelésre igent mondtak. 1901 szeptemberében a felek elfogadták a „bokszérjegyzőkönyvet”, amelyben Kínát hatalmas összegű jóvátétel megfizetésére kötelezték.

Sun Yat-sen mozgalma. Az 1890-es években a „száznapos reformban” szerephez jutó mérsékelt alkotmányos monarchisták és a különféle fanatikus tömegszervezetek mellett egy harmadik erő is feltűnt, amely az ország megmentését tűzte ki célul: a radikális forradalmárok. A főleg művelt értelmiségiekből, katonatisztekből és külföldön tanult diákokból álló forradalmi csoportosulások élére Sun Yat-sen (Sun Yixian , ismertebb felvett nevén Sun Zhongshan) állt, akit azóta is a „kínai forradalom atyjaként” tisztelnek. Ők a mandzsu dinasztia megbuktatását és a polgári demokratikus rendre való áttérést tűzték ki célul. Sun Yat-sen, aki művelt, nyugati képzésben részesült orvos volt, a forradalmi mozgalom „értelmi szerzőjeként” működött: szervezett, pénzt gyűjtött a külföldi kínaiak körében, újságot szerkesztett, és kidolgozta a kínai forradalom alapideológiáját. A különböző általa alapított szervezetek – a Kína Újjászületésének Társasága (Xingzhonghui) és a Szövetséges Liga (Tongmenghui) – 1895 és 1911 áprilisa között tíz városi felkelést indítottak a mandzsu uralom ellen, de a kormányhű erők mindegyiket vérbe fojtották.

A 20. század első évtizedében a sok sebből vérző Qing-dinasztia elszánta magát bizonyos alkotmányos reformokra. 1906-ban bejelentették, hogy Kínát fokozatosan alkotmányos monarchiává alakítják. Miután 1908-ban meghalt Cixi, ez a folyamat felgyorsult, s 1909-ben a tartományokban tanácskozó testületeket választottak, amelyek később alapját képezték volna a császár mellett működő parlamentnek. 1910 októberében Pekingben összeült az Országos Tanácskozó Testület, amely parlamenti funkciót töltött volna be a demokratikus átalakulás kiteljesedéséig. 1910 végén azonban a gyermekkorú Puyi császár helyett kormányzó régens szembe fordult a demokratizálási folyamattal, s igyekezett meggátolni a reformok folytatását. Ezzel a mandzsu udvar elvesztette azon széles néprétegek támogatását, amelyek eddig a békés átmenet reményében mögötte álltak. 1911 áprilisában Kantonban kitört a Sun Yat-sen-féle erők tizedik felkelése, de ezt a helyi katonaság még le tudta verni. 1911 májusában egy kormányzati intézkedés nyomán, amelynek következtében tömegek vesztették el vasúti részvényekbe fektetett vagyonukat, Sichuanban elindult az ún. „vasútvéd mozgalom”, amelyet csak nagy nehezen tudtak elfojtani. Kínában mindenütt tetőfokára hágott a mandzsugyűlölet.

Ilyen körülmények között tört ki 1911. október 10-én a *wuchangi felkelés* (*Xinhai Geming* 辛亥革命, röviden: *shuangshi*), amely végül is véget vetett a kínai császárságnak. A Jangce-parti Wuchangban 武昌 (a mai Wuhant alkotó három város egyikében) a katonákból álló helyi forradalmi csoportok – amelyek laza szálakkal kötődtek Sun Yat-sen mozgalmához – október 11-re tervezték a felkelést, de mivel a terv kitudódott, a vezetők egy nappal előrehozták az akciót, és október 10-én este megrohamozták a várost. 1911. október 11-re a város és környéke a felkelők kezére került. A wuchangi felkelés önmagában jelentéktelen lett volna, de országszerte ez adta meg a végső lökést a Qing-dinasztia bukását kívánó tömegeknek. A következő hetekben a tartományok sorra mondták ki függetlenségüket, decemberre a 18 tartomány közül csak három maradt hű a dinasztiahoz. Az országon mandzsuellenes eufória lett úrrá, ami rövid időre – de csak rövid időre – egyesítette a birodalom legkülönbözőbb rétegeit, és lehetővé tette, hogy Kí-

na ne csak a csaknem háromszáz éves Qing-dinasztiától, hanem a több mint kétezer éves császárságtól is megszabaduljon.

A dinasztia elkövette azt a hibát, hogy a felkelők ellen indított csapatok élére régi tábornokát, Yuan Shikait nevezte ki. Yuan ugyan harcot indított a felkelők ellen, de jelezte nekik azon szándékát, hogy szívesen megegyezne velük. 1911 decemberében hazatért Sun Yat-sen, aki eddig az USA-ban tartózkodott, és a wuchangi felkelésről újságból értesült (tehát alaptalan az a hiedelem, hogy a wuchangi felkelést ő szervezte). Az északon még komoly erővel rendelkező uralkodóháztól függetlenedett Dél-Kínában, Nanjingban 1912. január 1-jén kikiáltották a Kínai Köztársaságot (Zhonghua Minguo), a nagy tekintélyű Sun Yat-sent pedig megválasztották ideiglenes elnöknek. Yuan Shikai, a császári seregek vezetője úgy döntött, ahelyett, hogy rátámadna a köztársasági erőkre, inkább üzletet köt velük: lemondítja a mandzsu dinasztiát, s ezért cserében igényt tart a köztársasági elnöki posztra. Az alku létrejött: Yuan nyomására – akire a mandzsuk rábízták a seregeiket – 1912. február 12-én a Qing-dinasztia lemondott a hatalomról, február 15-én pedig Sun Yat-sen helyébe Yuan Shikait választották meg köztársasági elnöknek. Ezzel a kínai császárság története lezárult, hogy kezdetét vegye a köztársaság kora, amelyben Kína még a császárság végnapjainál is zavarosabb képet mutatott.

VII. ÁLTALÁNOS TENDENCIÁK A KÍNAI TÖRTÉNELEMBEN

Az alábbiakban néhány, az egész császárkort végigkísérő folyamatot, törvényszerűséget mutatunk be, amelyek bizonyos mértékig máig meghatározzák a Kínában zajló eseményeket.

Elszigeteltség, önállóság. Kínát keleten és délkeleten az óceán, nyugaton áthatolhatatlan hegységek, északon-északnyugaton széles pusztaságok és sivatagok, délnyugaton pedig járhatatlan őserdők határolják, ezért a hatalmas birodalom évezredek óta önállóan, a világ többi részétől viszonylag elzárva fejlődhetett egészen a 19. századig. Azok az országok, népek, amelyekkel mégis kapcsolatban állt, kulturálisan elmaradottabbak voltak Kínánál, így ők vették át a kínai civilizáció vívmányait anélkül, hogy jelentősen hatottak volna a Középső Birodalomra. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy semmiféle idegen hatás nem érte Kínát: az északi lovas nomádoktól például sokat átvett a harcászat terén, nyugati (arab, perzsa stb.) kereskedők a Selyemúton át számos külföldi termékkel megismertették, s idegen vallások is hosszabb-rövidebb időre meghonosodtak egyes kínai nagyvárosokban. Ezek a hatások azonban elenyészőek voltak, nem befolyásolták jelentősen a kínaiak életét, mintegy feloldódtak a kínai tengerben. Ez alól az egyetlen kivétel a buddhizmus: az indiai eredetű vallás egy időben Kína egyik legfontosabb vallása lett, és sok eleme beépült a kínai gondolkodásba. De a meghonosodás folyamatában a buddhizmus is átalakult: a kínaiak a saját képükre formálták, beleépítették saját hagyományaikat, olyannyira, hogy a Kínában létrejött buddhista iskolák eszméi már alig hasonlítottak Buddha eredeti tanaihoz. Ugyanez a jelenség még számos esetben megtörtént és megtörténik, amikor egy külföldi eszmerendszer, vallás, filozófia Kínába érkezik: a Kínában mindig is óriási többségben lévő kínaiak között feloldódik, módosul, alkalmazkodik a helyi viszonyokhoz, s ha valamennyire sikerül is gyökeret vernie Kínában, ez az eszmerendszer már nemigen hasonlít az eredetire – lásd a marxizmus-leninizmus példáját. A 19. század óta Kína bekapcsolódott a világ vérkeringésébe, számos nyugati intézményt átvett, európai mintákat követve építette fel államszervezetét, jogrendszerét, gazdaságát, s ez a folyamat az utóbbi három évtizedben még inkább felgyorsult. Mégis elmondható, hogy Kína továbbra is a saját útját járja, továbbra is – ha már nem is függetlenül a világ többi részétől – elsősorban maga és hagyományai határozzák meg a kínai történelem további menetét. Ez teszi Kínát nehezen kiismerhetővé, sőt, kiszámíthatatlanná: azok a törvényszerűségek, amelyek Nyugaton érvényesülnek, Kínában – és egész Kelet-Ázsiában – sokszor nem működnek.

Néhány közelmúltbeli példa a nyugati elgondolások csődjére Kínában: 1) A Népköztársaság 1949-es megalakulása után mind nyugaton, mind a szocialista blokkban azt hitték, hogy Kína részévé vált a homogén „béketábornak”, s ezután a Szovjetuniót fogja követni. Mindenkit váratlanul ért – és majdnem háborúhoz vezetett –, hogy Kína az 50-es évek vé-

gétől teljesen függetlenedett a szovjetektől, sőt, a 60-as évek közepétől fő ellenségeként Moszkvát jelölte meg, miközben a 60-as évek végétől közeledni kezdett az USA-hoz. Példátlan módon, a 70-es és a 80-as években a szocialista Kína jobb viszonyban állt a kapitalista USA-val, mint a szocialista Szovjetunióval. 2) Amikor 1989-ben sorra omlottak össze a kommunista rezsimek Kelet-Európában, megkezdődött a Szovjetunió széthullása, és a Tiananmen téri események a kínai vezetés helyzetét is megingatták, kevés nyugati elemző volt, aki nem azt jósolta, hogy a kommunista párt Kínában is meg fog bukni. Mint tudjuk, nem így történt. 3) Ugyancsak kevesen hitték Deng Xiaoping reformjainak kezdetekor, hogy a gazdaság jelentős részének magánkézbe adása nem fog a párturalmi rendszer gyors összeomlásához vezetni. Egyelőre azonban a várakozásokkal szemben sikerült a piacgazdaságot összeegyeztetni az autokratikus politikai rendszerrel.

A példákat hosszan lehetne sorolni. Mindezzel arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy nem érdemes európai logikával megközelíteni Kínát és a Távol-Kelet többi országát; ha pontos képet akarunk alkotni a térségről és az ott zajló folyamatokról, előbb meg kell ismerni a jelenlegi helyzet történelmi, társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai gyökereit.

Egység – széttagoltság. A rend és káosz már említett váltakozását a kínai történelemben más szavakkal az *egység* és a *széttagoltság* korszakainak ciklikus ismétlődéseként lehet megfogalmazni. Kína a császárság megalakulása (Kr. e. 221) óta eltelt időszak több mint egynegyedében nem volt egységes – a legutóbb 1911 és 1949 között. Kínában mindig is két erő működött: az *összetartó* erő, amely a kínai területeket minden különbözőségük ellenére időről időre egységes birodalomná formálta, és a *széthúzó* erő, amely az egységes birodalmat számos alkalommal darabokra szaggatta. Összetartó erőként a közös kultúra, írott nyelv, múlt szolgált; széthúzó erőként pedig az eltérő adottságokból, fejlettségbeli különbségekből fakadó eltérő helyi érdekek, s az ezeket meglovagló helyi vezetők hatalom- és függetlenségi vágya. Hogy Kína mikor volt egységes, mikor széttagolt, az döntötte el, hogy az adott pillanatban melyik erő volt jelentősebb. Bár többnyire az összetartó erők érvényesültek, Kínát egyben tartani mindig nehéz feladat volt – ma is az. Ezzel a történelmi tapasztalattal magyarázható, hogy a jelenlegi vezetés is a stabilitás és az egység megőrzését tartja a legfőbb feladatának, s minden más kérdést ennek rendel alá.

A kínai érdekszféra változásai. Az egység és a széttagoltság szakaszaival együtt nőtt és csökkent Kína politikai és kulturális befolyása a távol-keleti régióban. Amikor Kína egységesült, és gazdaságilag is felvirágzott, uralkodói rövidesen hódító hadjáratokat indítottak a környező területek – elsősorban a Koreai-félsziget, Belső-Ázsia és Vietnam – ellen, illetve a „hódolati rendszer” alapján „adófizetőjükké” tették ezeket területeket. Amikor a Kínát összetartó központi hatalom hanyatlani kezdett, s felerősödtek a széthúzó erők, Kína elvesztette befolyását ezen területek felett. Kína politikai, gazdasági – és ezzel katonai – megerősödése tehát mindig együtt járt határainak kitolásával, érdekszférájának kiszélesedésével. A jelenlegi világrendszerben nem valószínű, hogy az utóbbi

három évtizedben zajló óriási mértékű fellendülés területi terjeszkedésre is ösztönzi a kínaiakat, s Kína békés együttélést hirdet a szomszédaival, ugyanakkor bizonyos kérdésekben – például a Dél-kínai-tenger hovatarozását illetően – igen kemény álláspontot képvisel. Ennél sokkal fontosabb, hogy Kína, mint minden nagyhatalom, igyekszik gazdasági-politikai befolyását növelni mind a térségben, mind globálisan.

Az egységesült, virágzó Kína mindig törekedett arra is, hogy nemcsak politikai, hanem kulturális befolyását is kiterjessze. Minél erősebb és gazdagabb volt Kína, annál nagyobb hatást gyakorolt Kelet- és Közép-Ázsia népeire, annál messzebb jutott el ez a hatás, és Kína is annál inkább elvárta a kínai kultúra tiszteletét és befogadását a környező országoktól. A kínai kultúra nemcsak azokra az országokra hatott, amelyek kínai fennhatóság alatt álltak, befolyása ennél sokkal szélesebb területre kiterjedt (például Japánra) – vagyis a politikai-gazdasági erő növekedése együtt járt a „kulturális érdekszféra” kiterjesztésével.

Megjegyzendő, hogy a politikai-gazdasági-katonai megerősödés nem csak Kína esetében járt területi-kulturális terjeszkedéssel, hanem a világtörténelem valamennyi nagyhatalmánál, illetve civilizációjánál is, Rómától kezdve az Amerikai Egyesült Államokig. Jelenleg például a Nyugat – amely a világ gazdaságának nagy részét uralja – gyarmatbirodalmáról ugyan lemondott, de a világ összes országától elvárja a nyugati kultúra, a nyugati értékek átvételét, csakúgy, mint ahogy azt Kína tette hatalma csúcán az érdekszférájában. Ha a kínai gazdaság fejlődéséről szóló előrejelzések beigazolódnak, s Kína valóban gazdasági hiperhatalommá válik, nagy valószínűséggel a kínai kultúra súlya is növekedni fog – ami együtt jár a nyugati értékek fokozottabb és magabiztosabb elutasításával –, s kulturális érdekszférájába fogja vonni Kelet- és Délkelet-Ázsia nagy részét. Ezért feltételezhető, hogy újra egy, a nyugatival legalábbis egyenrangú civilizációs blokk fog kialakulni Ázsiában, középpontjában Kínával. Ezért is tűnik rendkívül fontosnak a kínai kultúra megismerése.

A hanok terjeszkedése. A kínai – han – civilizáció születésekor Kína nagy része lakott volt, a hanok csak egyike voltak az ott élő számos népcsoportnak. A kínaiak a Sárga-folyó völgyét népesítették be először, legkésőbb a Kr. e. 4-3. évezredben. Azóta – a birodalom hatalmától függetlenül – máig tart a han nép terjeszkedése. Mint már említettük, a hanok kezdetben a folyóvölgyeket foglalták el, s a hegyekben sokáig megmaradtak a „barbár” szigetek. Észak-Kína nagyjából a Han-korban (Kr. e. 206-Kr. u. 220) vált etnikailag egységessé, Dél-Kínában ekkor még csak egyes folyóvölgyekben laktak kínaiak. A 4. században, amikor nomád törzsek árasztották el Észak-Kínát, két folyamat indult el: északon nagyarányú keveredés történt a hanok és leigázóik (ázsiai hunok, *xianbeik*, topák stb.) között; délen pedig a han népesség tovább nyomult dél és délkelet felé, elűzte vagy beolvasztotta az ott élő *yue*, thai és egyéb népeket. A Tang-korban (618–907) a hegysegeket és a mai Fujian tartomány területét kivéve már Dél-Kínában is többségben voltak a hanok, s ugyanakkor megnőtt a Jangce-völgy gazdasági jelentősége. A Song-korra (960–1279) Belső-Kína nagy része elkínaiasodott, a délnyugati területeket kivéve. A Ming-kortól (1368–1644) a terjeszkedés három nagy hullámban folytatódott: először a

délnyugati, őserdővel borított területek irányába – itt még ma is sok, nem kínai népcsoport él –, majd Dél-Kínából Taiwanra és Délkelet-Ázsiába, végül a 19. század végétől Mandzsúriába. Jelenleg han betelepülés leginkább Külső-Kínába folyik, ahol a lakosság többsége valószínűleg nemsokára kínai lesz. Emellett jelentős még a kivándorlás a tengerentúlra, illetve a kínai határ mentén fekvő orosz területekre.

A múlt fontossága. Kína nagy múltú ország, és lakói nagyon büszkék a történelmükre. A múltnak igen nagy szerepe van Kínában: nemcsak objektíven határozza meg a jelent, hanem szubjektíven is állandó összehasonlítási és hivatkozási alapul szolgál. Ehhez hozzájárul a hagyományos kínai történelemszemlélet is, amely ciklikus jellege miatt elmosza a távoli és a közeli múlt közötti távolságot: az ősi, a hagyomány szerint négyezer évvel ezelőtt uralkodó, legendás Xia-dinasztia szinte ugyanolyan szerves és élő része a kínai hagyománynak, mint a még száz éve is uralkodó Qing-dinasztia. Emellett a konfucianizmus is nagyban hozzájárult a múlt kultuszához, hiszen eredetileg éppen a régi korokhoz való visszatérést jelölte meg fő célul, s a műveltség szinte egyetlen kritériumának az ősi szövegek ismeretét tette meg.

A múltközpontú gondolkodásnak és az ezzel összefüggő íráskultusznak fontos következményei voltak. Konfuciusz után – a pragmatikus legistákat kivéve – nem volt olyan szereplő a régi kínai történelemben, aki ne a múltat hívta volna segítségül elképzelései megvalósításához. Mivel amit egyszer leírtak, az „szent” volt, és mivel hatalmas mennyiségű írásos feljegyzés állt minden korban a történelemalakítók rendelkezésére – s az írások sokféle értelmezésre adtak lehetőséget –, minden uralkodó, lázadó, reformer, hivatalnok stb. – és ezek valamennyi ellenfele is – megtalálta azt a múltbeli eseményt vagy eszmét, amellyel igazolhatta tetteit. A 19. század végén Kang Youwei, az alkotmányos monarchia híve ugyanúgy Konfuciuszra hivatkozott, mint az őt száműzetésbe kényszerítő, a despotikus rendszert fenntartani kívánó konzervatív udvari klikk. Egészen a 20. század elejéig a legradikálisabb reformerek is régmúlt idők homályos nyelvezetű írásaira hivatkoztak, ami nagyban hozzájárult a kínai folyamatosságtudat megőrzéséhez, de a Kínai Birodalom megmerevedéséhez is.

Ebből következett az, hogy a múltnak, a történelemnek mindig napi politikai jelentősége volt: az udvari frakcióharcokból, intrikákból sokszor az került ki győztesen, aki a legmeggyőzőbben tudott valamely múltbeli esemény és az aktuális helyzet között párhuzamot vonni, s ezzel igazolni saját elképzeléseinek helyességét. Az, hogy egy több ezer évvel korábbi eseménynek hatása lehetett a jelen szereplőinek győzelmére vagy bukására, egyenesen vezetett a történelem átirásához, átértékeléséhez – sokszor meghamisításához. Ennek legtipikusabb példái a dinasztikus történeti művek voltak: egy dinasztia történetét mindig a következő, győztes dinasztia alatt írták meg, amelynek szüksége volt hatalma legitimitásának bizonyítására. Ezért az előző dinasztia utolsó uralkodóit mindig tehetségtelen, gonosz, kegyetlen zsarnokoknak állították be, ezzel igazolva bukásuk – és az új dinasztia hatalomra kerülésének – szükségszerűségét és erkölcsi jogosságát.

A kommunista párt 1949-es győzelmekor – legalábbis elvben – szakítva a hagyományokkal az Új Kína felépítését, minden régi lerombolását tűzte ki célul. A múlt kultusza

azonban nem szűnt meg, csak átalakult. Maga Mao Zedong, az Új Kína megalapítója például sokkal szívesebben olvasott régi kínai történelemlétkönyveket, mint marxista alapműveket, és stratégiáját sokszor ezekből merítette. Az egész kínai kommunista forradalom koncepciója évezredes tapasztalatokra épült: a KKP tulajdonképpen egy parasztfölkelés révén került hatalomra – mint jó néhány császári dinasztia –, és első intézkedése nem volt más, mint a földosztás – mint láttuk, ez sem volt új jelenség. A történelem napi politikai célokra való felhasználása is tovább él: erre a legjobb példa a 70-es évek első felében zajlott „Bíráljuk Lin Piaót, bíráljuk Konfuciuszt!” elnevezésű groteszk kampány volt, amelynek során a több mint kétezer éve halott bölcs gyalázásával az akkori miniszterelnökkel, Zhou Enlajjal próbáltak leszámolni a szélsőbalosok. A ma is zajló reformfolyamat sem egy vadonatúj ideológia meghirdetésével kezdődött: eszmei alapjául annak a Mao Zedongnak a műveit tették meg, akitől semmi sem állt távolabb, mint Deng Xiaoping reformjainak módszere és eredménye.

Napjainkban ismét felértékelődött a kínai múlt: a magát újradefiniáló, hiperhatalommá váló Kína számára nem teher többé a múlt, hanem dicső örökség, s a kínai vezetés nem titkolt célja, hogy helyreállítsa Kína régi gazdagságát, befolyását és hatalmát. A történelem emellett fontos belpolitikai eszköz is vált: ahogy a reformok következtében a KKP elveszti uralmát a termelőeszközök jelentős része fölött, hatalmát – és ezzel együtt az ország stabilitását – a nemzeti érzés felszításával, nacionalista propagandával igyekszik megőrizni. Ennek fontos eleme a kínai múlt, a kínai államiság folytonossága, a kínai – konfucianus – értékek újbóli hangsúlyozása, hirdetése. A mai Kína megismerése, megértése ezért is elképzelhetetlen a kínai történelem ismerete nélkül.

Meg kell jegyezni, hogy a történelem átírásának hagyománya is tovább él Kínában, hiszen a múlt továbbra is napi politikai célokat szolgál. Kezdetben a hangsúly a KKP hatalomra kerülését megelőző – amúgy valóban igen sötét – kor még sötétebbre festésén, a Guomindang és a külföldi imperialisták gaztetteinek számba vételén volt – hiszen minél keserűbb a múlt, annál nagyobb a KKP uralmának legitimitása. Az utóbbi időkben – a nacionalizmus térnyerésének megfelelően – a régebbi korok eredményeinek eltúlzása, a császárkori Kína határainak utólagos kiszélesítése, a kínai történelem kezdeteinek korábbra datálása stb. jellemző. Sok történelemlétkönyvben például a legendás uralkodókat és dinasztiaikat valóságosnak állítják be; a történelmi térképeken egyes kínai uralom alatt nem állott területeket is a birodalom részeként tüntetnek fel; sok találmányt és könyvet a valóságosnál korábbi időpontra datálnak stb.

FÜGGELÉK

A fontosabb kínai dinasztiák

Xia	Kr. e. 23–18. sz.
Shang	Kr. e. 17–11. sz.
Zhou	Kr. e. 11. sz.–Kr. e. 256
Nyugati (Korai) Zhou	Kr. e. 11. sz.–771
Keleti (Késői) Zhou	Kr. e. 770–256
Tavaszkok és ősziök	Kr. e. 722–481
Hadakozó fejedelemségek	Kr. e. 453–221
Qin	Kr. e. 221–206
Han	Kr. e. 206/202–Kr. u. 220
Nyugati (Korai) Han	Kr. e. 206/202–Kr. u. 9
Xin	Kr. u. 9–23
Keleti (Késői) Han	25–220
Hat dinasztia kora	222–589
Három királyság	222–265
Wei	220–265
Shu	221–263
Wu	222–280
Nyugati Jin	265–317
Keleti Jin	317–420 (Dél-Kínában)
Tizenhat királyság	304–439 (Észak-Kínában, Keleti Jinnel egy időben)
Korai Qin	351–391
Északi és déli dinasztiák	420–589
Liu-Song	420–479 (Dél-Kínában)
Déli Qi	479–502 (Dél-Kínában)
Liang	502–557 (Dél-Kínában)
Chen	557–589 (Dél-Kínában)
Északi Wei	386–534 (Észak-Kínában)
Keleti Wei	534–550 (Észak-Kínában; Északi Wei utódja)
Nyugati Wei	535–556 (Észak-Kínában; Északi Wei utódja)
Északi Qi	550–577 (Észak-Kínában; Keleti Wei utódja)
Északi Zhou	557–581 (Észak-Kínában; Nyugati Wei utódja)

Sui	581–618
Tang	618–907
Öt dinasztia és tíz királyság	907–960
Kései Liang	907–923
Kései Tang	923–936
Kései Jin	936–947
Kései Han	947–951
Kései Zhou	951–960
Song	960–1279
Északi Song	960–1127
Déli Song	1127–1279 (Dél-Kínában)
Liao (kitajok)	907–1125 (Észak-Kínai északi részén)
Nyugati Xia (tangutok)	1032–1127 (Északnyugat-Kínában)
Jin (dzsürcsik)	1115–1234 (Észak-Kínában)
Yuan	1271 – 1368
Ming	1368 – 1644
Qing	1644 – 1911
Köztársaság	1912–1949
Népköztársaság	1949–